

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

ТДУ: 811.111-3+811.21/22(575.3)

ТБК: 81 (2Т)

М-91

Бо ҳуқуқи дастнавис

МУРОДОВА ПАРВИНА БОБОҶОНОВА

МАВЗУЪ: ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ВОЖА-ИСТИЛОҶОТИ

ҲАРБӢ ДАР ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

(дар заминаи фарҳангҳои тафсирии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ)

Ихтисоси 10.02.20 – Забоншиносии муқоисавӣ - таърихӣ,

қиёсӣ ва муқоисавӣ

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии

номзади илмҳои филологӣ

Роҳбари илмӣ:

доктори илмҳои филология,

профессор Қ. Тӯраҳасанов

Душанбе – 2024

Мундариҷа

НОМГҶҶИ ИХТИСОРАҶО	4
Муқаддима	5
БОБИ I. ЗАМИНАҶОИ НАЗАРИЯВИИ ОМҶЗИШИ МУҚОИСАВИИ ВОЖА-ИСТИЛОҶОТИ ҶАРБӢ ДАР ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ	18
Мулоҳизоти муқаддамотӢ	
1.1. ОмҶзиши заминаҶои назариявии таҳқиқи вожа-истилоҶоти ҶарбӢ дар забонҶои тоҷикӢ ва англисӢ	19
1.2. Шарҳи мафҳуми истилоҳ ва истилоҳшиносӢ дар сарчашмаҶои забоншиносӢ	29
1.2.1. ОмҶзиши назарияи истилоҳ ва истилоҳшиносӢ дар забоншиносии тоҷик	32
1.2.2. ОмҶзиши назарияи истилоҳ ва истилоҳшиносӢ дар	34
забоншиносии рус	34
1.2.3. ОмҶзиши назарияи истилоҳ ва истилоҳшиносӢ дар забоншиносии муосири тоҷик	37
1.2.4. Аз таърихи омҶзиши истилоҳоти ҶарбӢ дар забони тоҷикӢ	41
1.2.5. Аз таърихи омҶзиши истилоҳоти ҶарбӢ дар забони англисӢ	47
Хулосаи боби якум	52
БОБИ II	55
ШАРҶУ ТАФСИРИ МАЪНОИИ ВОЖАЮ ИСТИЛОҶОТИ ҶАРБӢ ДАР ЛУҶАТҶОИ ТАФСИРИИ ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ	55
2.1. УсулҶои асосии истилоҳсозӢ ва шарҳу тафсири истилоҳоти ҶарбӢ дар забонҶои тоҷикӢ ва англисӢ	55
2.1.1. Шарҳи вожа-истилоҳоти сода дар забони тоҷикӢ	59
2.1.2. Шарҳи вожа – истилоҳоти сода дар забони англисӢ	66
2.1.3. Шарҳи вожа – истилоҳоти сохта дар забони тоҷикӢ	68
2.1.4. Шарҳи вожа-истилоҳоти сохта дар забони англисӢ	76
2.1.5. Шарҳи вожа – истилоҳоти мураккаб дар забони тоҷикӢ	83
2.1.6. Шарҳи вожа-истилоҳи мураккаб дар забони англисӢ	91
2.1.7. Шарҳи ибора-истилоҳоти ҶарбӢ дар забони тоҷикӢ	92
2.1.8. Шарҳи ибора – истилоҳоти ҶарбӢ дар забони англисӢ	96
Хулосаи боби дуюм	97
БОБИ III	100
ШАРҶУ ТАВЗЕҶИ ЭТИМОЛОГИИ ВОЖА-ИСТИЛОҶОТИ ҶАРБӢ ДАР ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ	100
3.1. Шарҳи этимологии вожа-истилоҳи ҶарбӢ дар забони тоҷикӢ	100

3.1.1 Шарҳи вожа-истилоҳоти аслии ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ	102
3.1.2. Шарҳи вожа-истилоҳоти ҳарбии арабӣ дар забони тоҷикӣ	107
3.1.3. Шарҳи вожа-истилоҳоти ҳарбии русӣ дар забони тоҷикӣ	112
3.1.4. Шарҳи вожа-истилоҳоти ҳарбии лотинӣ дар забони тоҷикӣ.....	117
3.1.5. Шарҳи вожа-истилоҳоти юнонии ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ.....	122
3.1.6. Шарҳи вожа-истилоҳоти фаронсавӣ дар забони тоҷикӣ.....	128
3.1.7. Шарҳи вожа-истилоҳоти олмонии ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ.....	135
3.1.8. Шарҳи вожа истилоҳоти англисии ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ.....	140
3.2. Шарҳи этимологии вожа-истилоҳоти ҳарбӣ дар забони англисӣ	141
3.2.1. Шарҳи вожа-истилоҳи ҳарбии асли дар забони англисӣ	141
3.2.2. Шарҳи вожа-истилоҳоти ҳарбии лотинӣ дар забони англисӣ	145
3.2.3. Шарҳи вожа-истилоҳоти ҳарбии юнонӣ дар забони англисӣ	148
3.2.4. Шарҳи вожа-истилоҳоти фаронсавӣ дар забони англисӣ	151
3.2.5. Шарҳи вожа-истилоҳоти ҳарбии олмонӣ дар забони англисӣ	153
Хулосаи боби сеюм	155
Хулоса.....	158
Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқ	
АДАБИЁТ	162

НОМГУЌИ ИХТИСОРАҲО

А-Арабӣ

Анг-англисӣ

Л-лотинӣ

Олм-олмонӣ

Р-русӣ

Тур-туркӣ

Фар-фаронсавӣ

Ю-юнонӣ

БҚ-Бурҳони қотей

В-вожаномак

ЛРТ-Луғати русӣ-тоҷикӣ

ЛФ-Луғати фурс

ЛҲРТ-Луғати ҳарбии русӣ-тоҷикӣ

ҒЛ-Ғиёс-ул-луғот

ФҲФРРФ-Фарҳанги ҳарбии форсӣ-русӣ ва русӣ-форсӣ

ФЭЗ-Фарҳанги энциклопедии забоншиносӣ

АЗИ – Асосҳои забоншиносии эронӣ

ФФА – Фарҳанги форсии Амид

ФАТ-Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ

ФБС – Фарҳанги бузурги суҳан

ФБАРРА-Фарҳанги бузурги англисӣ-русӣ ва русӣ-англисӣ

ФЗТ – Фарҳанги забони тоҷикӣ

ФМШ-Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома»

ФТЗТ – Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ

ФМАР – Фарҳанги мукаммали англисӣ-русӣ

ФРФ-Фарҳанги русӣ-форсӣ

ФФР – Фарҳанги форсӣ-русӣ

ФРЗФ-Фараҳанги решашинохтии забони форсӣ

ФТЗР – Фарҳанги тафсирии забони русӣ

ФРЗР – Фарҳанги решашиносии забони русӣ

ФР-Фарҳанги Рашидӣ

Муқаддима.

Диссертатсия ба таҳлилу баррасии муқоисавии вожа-истилоҳоти ҳарбӣ дар луғатҳои муосири тафсирии забони англисӣ ва тоҷикӣ ва дарёфти сарчашмаҳои таҳаввулу ташаккули ин бахши истилоҳот дар заминаи луғатномаву фарҳангномаҳо бахшида шудааст.

Муҳимми мавзӯи таҳқиқ. Истилоҳоти ҳар як соҳа таърихи дуру дарозеро соҳиб буда, дар раванди ташаккул ва тақомули хеш ба таҳаввулоти мухталифе рӯ ба рӯ гардидааст. Ин ҳам бошад аз равобити фарҳангиву иқтисодӣ ва сиёсиву ҳарбӣ доштани мардуми форсу тоҷик бо дигар халқҳо, аз ҷумла англисҳо, олмонӣҳо, фаронсавӣҳо ва дигар кишварҳои ғарб сарчашма мегирад, ки он ба бою ғанӣ гардидани таркиби луғавии забон бетаъсир намондааст.

Омили дигари ҷой доштани вожаҳои истилоҳоти илмӣ бегона дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ ин боздид намудани намоёндагони маъруфи фарҳангу адаби мо ба мисоли Абуабдулло Рӯдакиву Фирдавсӣ, Абуалӣ ибни Синову Носири Хусрав, Абдурахмони Ҷомиву Мушфиқӣ ва Аҳмади Дониш ба кишварҳои ҳамсояву ҳамзабон ва бегона буд, ки дар натиҷаи он як зумра истилоҳоти илмӣ соҳаҳои мухталифи ҷомеа ба забони модарии мо дохил гардида, дар баробари истилоҳоти аслии забон ба мутахассисони соҳаҳои гуногун хизмат менамоянд.

Дар замони муосир диққати аҳли илму адаб ва олимону донишмандони забоншиносро, аз ҳама бештар, масоили мухталиф ва муҳимми низомии истилоҳотӣ дар забонҳои гуногунсохтор ҷалб намудааст. Дар натиҷаи таҳлилу баррасии равандҳои ташаккули истилоҳ ва истилоҳсозӣ дар забонҳое, ки аз лиҳози сохтор мухталиф мебошанд, дақиқу равшан намудани умумият ва тафовути байниҳамдигарии онҳо дар замони истиқлолият аҳаммияти хосса пайдо менамояд. Бо дарназардошти аҳаммияти масъалаи мазкур дар рисола таҳқиқи илмӣ низомии истилоҳотии ҳарбӣ таҳлилу арзёбӣ карда мешавад.

Таҳқиқу баррасии истилоҳоти соҳаҳои мухталифи ҷомеа метавонад ба масоили норавшани корбурди истилоҳот то андозае кумак расонад, зеро бархӯрди тамаддунҳо, раванди ҷаҳонишавӣ ва рӯ овардани аҳли илму адаби фарҳанги миллӣ ба эҷоди истилоҳоти соҳавӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки устуворӣ ва ҳамчунин истилоҳ аз мавзӯҳои муҳимми рӯзмарра маҳсуб меёбад.

Омӯзиши вижаҳои тафсирии маъноии истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикиву англисӣ кор карда баромадани шарҳу тавзеҳ ва тавсияҳои амалиеро дар назар дорад, ки барои ба як низоми муайян даровардани истилоҳоти мавриди таҳқиқ дар забонҳои муқоисашаванда мусоидат менамоянд. Бо дарназардошти он ки дар натиҷаи мусобиқоти таслиҳотӣ аслиҳаву афзори ҳарбии нав ҳамарӯза ворид шуда истодааст, беш аз ҳама ба ин тавсияҳо забони тоҷикиву англисӣ ниёз доранд, зеро низоми истилоҳотии ин забонҳо дар соҳаи ҳарбӣ то имрӯз ба таври мукамал ташаккул наёфтааст.

Истилоҳоти ҳарбӣ низ як бахши мустақили таърихиву фарҳангии ҳар як халқу миллат ба ҳисоб рафта, баёнгари марҳилаҳои мухталифи ташаккул ва таҳаввули забон ба шумор меравад.

Истилоҳоти ҳарбӣ дар баробари истилоҳоти соҳаҳои дигар як ҷузъи таркиби луғавии забонро ташкил медиҳанд. Бо ибораи дигар, гуфтан ҷоиз аст, ки яке аз роҳу воситаҳои ғанӣ гардидани захираи луғавии забон, ин пеш аз ҳама, истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ маҳсуб доништа мешавад. Аз қонуну қавоиди умумии рушду инкишофи забон дақиқу равшан мегардад, ки дар баробари рушди ҷанбаҳои мухталифи инсон ва ҷомеа мисли: илму техника, санъату саноат, фарҳангу адаб ва ғайра ба захираи луғавии забон ворид шудани истилоҳоти нав, дар мавзӯи таҳқиқии мо истилоҳоти ҳарбӣ, низ ногузир аст. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки истилоҳсозӣ, истилоҳгузинӣ ва меъёрҳои интиҳоби истилоҳот яке аз роҳҳои қавитар сохтани қоидаҳои вожасозиву ибораорӣ ба шумор меравад.

Мавзуи таҳлили муқоисавии истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикиву англисӣ то ҳанӯз мавриди таҳлилу баррасии алоҳидаи монографӣ қарор нагирифтааст. Қобили таъкид аст, ки дар забоншиносии тоҷик доир ба ҷанбаҳои мухталифи низоми истилоҳоти соҳаҳои гуногун қорҳои таҳқиқотӣ-илмӣ ба анҷом расида бошанд ҳам, аммо роҷеъ ба вижагиҳои шарҳу тавзеҳи лексикографии истилоҳоти ҳарбӣ дар луғатҳои тафсирии забони англисӣ ва тоҷикӣ таҳқиқоти назаррасе анҷом дода нашудааст. Бинобар ин, омӯзиши ин мавзӯ яке аз масъалаҳои муҳимми забоншиносӣ ва истилоҳшиносии муосир ба шумор меравад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Масъалаи таҳқиқ ва омӯзиши илмии истилоҳот яке аз мавзӯҳои бунёдиест, ки аз нимаи асри XX оғоз гардида, то ба замони мо дар таваҷҷуҳи забоншиносону истилоҳшиносони тоҷиқу рус, англис ва соири миллатҳо қарор дорад. Аз ин рӯ, ба мавзуи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ шумораи зиёди таҳқиқоти олимону донишмандони забоншиносии ватанӣ хориҷӣ бахшида шудаанд: М.Шуқуров [2004], С. Сулаймонов [1999], Д. Саймуддинов [2001; 2003], Н. Шаропов [1978], С. Назарзода [2004], М. Султон [1999, 2008], А. Мамадназаров, М.Муродов [2015], М. Иматшоева [2015], С. Ҷоматов [2006, 2015], Т.К. Ҷӯраев [2010], Ш. Каримов [2014], Д.С. Лотте [1961, 1971, 1982], А.А. Реформатский [1959, 1961, 1967], В.П. Даниленко [1971, 1977], Т.Л. Канделакӣ [1977], Б.Н. Головин [1987], В.М. Лейчик [1989, 2009], А.А. Суперанская [2012], О. Вюстер [1931, 1979], Ҷ. Сегйгер [1980, 1990], Г. Рондо [1980], С.В. Гринев [1966, 1993, 2008], Я.И. Калонтаров [1971], Н. Шарофов [1960], М. Қосимова [2003, 2007].

Дар забоншиносии тоҷик як зумра таҳқиқоте ба анҷом расидаанд, ки ба пажӯҳиши истилоҳоти соҳаҳои мухталиф бахшида шудаанд. Масъалаҳои амалӣ ва назарии истилоҳоти забони тоҷикӣ дар мақола ва рисолаҳои таълифнамудаи забоншиносони тоҷик: М. Қосимова [1983], Д. Саймиддинов [2003], С. Сулаймонов [1997], Н. Шаропов [1978], Д. Хочаев

[1998, 2004, 2006], С. Назарзода [1991, 2004], М. Султон [1999, 2008], А. Мамадназаров [2013, 2020], С. Чоматов [2006, 2015] таҳлилу баррасӣ гардидаанд.

Дар таҳқиқоти забоншинос М.Н. Қосимова [2006, 2008] таҳлилу баррасии истилоҳ ва шарҳу баёни кӯтоҳи истилоҳоти қадимаи тоҷикии асрҳои миёна таъкид шудааст.

Забоншиноси маъруфи тоҷик Д. Саймуддинов [2001;2003] дар осори илмии хеш доир ба вижагиҳои истифодаи истилоҳоти соҳаҳои гуногун изҳори назар кардааст.

Донишманди тоҷик Д. Хоҷаев [1998, 2004, 2013] дар баъзе осори илмии хеш, ки ба таҳқиқи забоншиносии тоҷик дар асрҳои миёна бахшида шудаанд, доир ба низоми истилоҳоти забони тоҷикӣ фикру андешаҳои ҷолиб пешниҳод намудааст.

Муҳаққиқи дигари тоҷик М. Султон [1998, 2008, 2014, 2017] дар таҳқиқоти илмии хеш, ки ба ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти илмии асрҳои IX-XI бахшида шудааст, доир ба ҷойгоҳи истилоҳот ва шарҳу баёни истилоҳоти бахшҳои гуногуни илм ибрази андеша менамояд.

Ба ғайр аз ин, муаллиф дар рисолаҳои хеш раванди ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти илмиро дар заминаи қадимтарин осори илмии форсии тоҷикӣ мавриди пажӯҳиши ҳамачониба қарор дода, таҳқиқи истилоҳоти нахустосорро барои таҳлили вижагиҳои забони илм ва истилоҳоти форсии тоҷикӣ, таъйини усулҳои истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ, доираи имконоту тавонмандиҳои забони форсии тоҷикиро дар баёни матолиби мухталифи илмӣ зарур ва саривақтӣ мешуморад.

Инчунин роҷеъ ба низоми истилоҳот дар забоншиносии тоҷик олимону донишмандони соҳа С. Сулаймонов [1997, 1999, 2022], А. Байзоев [1992], Қ. Тӯраҳасанов [2000, 2022], Ш. Ҳайтова [2013], А. Юсупов [2004] ва дигарон таҳқиқоти пурсамареро анҷом додаанд.

Доир ба таҳқиқи низоми истилоҳот дар забони англисӣ таълифоти пуарзиши англисшиносони рус: К.Я. Явербух [2006], О.С. Ахманова

[2005], забоншиноси англия: М.Т. Кабре [1992, 2003], Ч. Сейгер [1971, 1980], Г. Рондо [1980], Г. Фелбер [1984] ва дигаронро метавон ёдовар шуд.

Доир ба масоили истилоҳ ва шарҳу баёни он дар миёни забоншиносон фикру андешаҳои мухталиф ҷой дорад.

Ч. Сейгер дар таълифоти хеш дар баробари истилоҳоти соҳавӣ мавқеи забонҳои махсусро таъкид намуда, хотиррасон менамояд, ки забонҳои мақоми байналмилалидошта дар ташаккули дигар забонҳо нақши муҳимм доранд, зеро онҳо барои ба миён омадани истилоҳоти соҳаҳои мухталиф мусоидат менамоянд. [Ч.Сейгер, 1990. с.36-42].

Роҷеъ ба масоили истилоҳ ва истилоҳшиносӣ бошад, мавқеи худро устувор нигоҳ дошта, дар баробари олимону донишмандони дигар чунин ибрози андеша менамояд: “Ба фикру андешаи баъзе муҳаққиқон, аз миёни ҳамаи воҳидҳои луғавии забони миллӣ танҳо истилоҳот хусусияти тафсиркунандагӣ дорад.”

Масалан, Л.В. Морозова менависад, ки аломати муҳимми истилоҳ-тафсири илмие мебошад, ки дар мафҳум ва мазмуни он ғунҷонида шудааст. [Л.В.Морозова, 1970, с.5-10].

Аммо аксари муҳаққиқон ин андешаро рад намуда, чунин нуктаи назарро собит менамоянд, ки на танҳо истилоҳоти илмӣ, балки ҳар як вожаву ибораи маъмулии забон низ метавонад тафсир дошта бошад. Илова бар ин, бояд таъкид намуд, ки дар баъзе соҳаҳои махсуси илму истеҳсолот бисёр мафҳумҳои вучуд доранд, ки бо роҳу воситаҳои мухталифи забонӣ бе тафсир ифода карда мешаванд.

О. Вюстер бошад дар асараш “Меъёриқунонии байналмилалии забон дар техника, бавижа дар электротехника” (international Sprachnormang inder Technik besonders in der Elektrotechnik-1931) дар бораи истилоҳ ибрози андеша намуда, таъкид мекунад, ки ҳангоми интихоби истилоҳоти соҳавӣ дар забонҳои миллӣ бояд аз ҳама бештар ба истилоҳоти латиниву юнонӣ афзалият дода шавад [Ахметова, 2014, с.18-

24]. Баъдан, муаллифи мазкур дар асари худ “Муқаддима ба назарияи умумии истилоҳшиносӣ ва лексикографияи истилоҳшиносӣ”(introduction to the general theory of terminology and terminological lexicography, 1979) равияи махсуси худро дар ин масъала ба миён овард [Вюстер,1974, с.11-18]. Олимону донишмандони рус низ доир ба истилоҳоти мухталифи соҳавӣ фикру андешаҳои ҷолиб пешниҳод намудаанд.

Олимони рус А.А. Реформатский дар таълифоти хеш “Муқаддимаи забоншиносӣ [1967], Д.С. Лотте дар “Асосҳои созмони истилоҳоти илмию техникӣ” [1961], Л.В. Виноградов “Истилоҳоти сайёҳӣ дар забонҳои англисӣ ва русӣ”, О.В. Даниленко “Становление и развитие английской туристической терминологии и их электролингвистической обусловленности” [2011], Э.Т. Белан “Особенности формирования новых терминосистем: на материале английской и русской терминологий международного туризма” [2009], роҷеъ ба масоили мансубияти истилоҳ, табдили калимаи маъмулӣ ба истилоҳи соҳавӣ, низоми истилоҳот, мушкилоти тарҷумаи истилоҳот, бартарии истилоҳоти байналмилалӣ, меъёрҳои интихоби истилоҳот ва мавқеи онҳо дар ташаккули забони илм ибрази андеша намудаанд.

Таҳқиқоти пураарзиши М.Н. Қосимова “Мухтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии пешини тоҷикӣ” [2007] ва забоншинос М.Ҳ. Султон “Истилоҳоти илми “Китоб-ут-тафҳим”-и Абурайҳони Берунӣ” [1999] ба масъалаҳои муҳимми истилоҳоти қадима дар осори забоншиносии садаҳои X-XI, масоили истилоҳсозӣ ва истилоҳофаринии форсии тоҷикии асари Абурайҳони Берунӣ “Китоб-ут-тафҳим” бахшида шудааст.

Қобили тазаккур аст, ки оид ба назарияи истилоҳоти ҳарбӣ ва шарҳу тавзеҳи лексикографияи истилоҳоти ҳарбӣ дар луғатҳои муосири тафсирии забони англисӣ ва тоҷикӣ асари мукаммали таҳқиқотие дар забоншиносии англису тоҷик вучуд надорад. Дар баробари ҳамаи ин кайд намудан лозим аст, ки луғатномаву фарҳангномаҳои дар забонҳои

муқоисашаванда ва дигар забонҳо ба қадри кофӣ мавҷуданд, ки дар онҳо истилоҳоти байналмилалии ҳарбӣ ҷамъоварӣ шуда, шарҳу баён ёфтаанд. Аз ҷумла А. Мамадназаров, М. Иматшоев, М. Муродов дар осори худ “Луғати мухтасари тафсирии англисӣ-тоҷикии истилоҳоти журналистика,” А. Мамадназаров “Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ”, А.С. Катеев [2013], Е.И. Курянов [1993], “Англо-русский словарь посредством массовой информации (с толкованиями)”, Х. Чонстон [2003], “Encyclopedia of international media and Communications” the Practical media Dictionary. Ҷ. Орлебар [2003], Р.В. Хадсон [1987], А.А. Князев Энциклопедический словарь СМИ [2002] ба ин масъала дахл намудаанд.

Дар баъзе мавридҳо барои тақвият додани маънои истилоҳии ин ё он мафҳуми ҳарбӣ аз луғатномаву фарҳангномаҳои зерин низ истифода намудем; “Фарҳанги форсӣ-русӣ ва русӣ-форсӣ Г.Г. Алиев, “Вожаномак”-и Абдулҳусайни Нӯшин, “Фарҳанги форсии Амид”, “Луғати фурс”-и Абумансур Аҳмад бинни Алӣ Асадии Тӯсӣ, “Ғиёс-ул-луғот”-и Муҳаммад Ғиёсуддин бинни Ҷалолиддини Ромпурӣ, “Фарҳанги Рашидӣ”, “Бурҳони қотей”-и Муҳаммад Ҳусайн бинни Халафи Табрезӣ ва ғ.

Дар баробари як қатор таҳқиқоти баанҷомрасида, то имрӯз дар забонҳои тоҷикӣ, англисӣ ва дигар забонҳо оид ба таҳлили муқоисавии шарҳу тавзеҳи лексикографии истилоҳоти ҳарбӣ дар луғатҳои муосири тафсирии забонҳои тоҷикиву англисӣ кори илмие рӯйи кор наомадааст. Аз ин нуқтаи назар, мавриди таҳқиқ қарор додани мавзуи мазкур саривақтӣ буда, аҳаммияти муҳимми назарию амалӣ дорад.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзуҳои илмӣ. Мавзуи таҳқиқот бо барномаҳои таълимӣ ва масоили омӯзиши истилоҳшиносӣ истилоҳсозии ҳарбӣ иртиботи бевосита дошта, ба нуқтаҳои асосии барномаҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 30 августи соли 2019 №438 “Дар бораи Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои тоҷикиву

англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030” мувофиқат мекунад.

Дар кори таҳқиқоти худ аз баъзе сарчашмаҳои истилоҳшиносӣ ва луғатномаву фарҳангномаҳои зерин истифода намудем, аз ҷумла, фарҳанги истилоҳоти ҳарбии “Военно-семантическое обозрение Российской империи”, “Вопросы лексикологии и лексикографии башкирского языка”, В.П. Даниленко “Русская терминология: Опыт лингвистического описания”, А.С. Доман “Знаки Военской доблести” 2-изд, перераб и доп, “Военный русско-таджикский словарь” муруттибон Н.Н Еринов, Д. Икромӣ, А.З. Резенфельд, Х. Юсуфӣ ва дигарон.

Англо-русский словарь военного сленга (English-Russian Dictionary of Military Slang (около 2000 терминов/about 200 terms) С.О Даминова, А.К. Усмонов “Башкирский народ в Отечественной войне 1812” В.Г. Фёдоров Вооружение русской армии за столетие, В.Г. Федоров “В поисках оружия” А. Мамадназаров “Standart English-Tajik Dictionary”, Х.А. Саидов “Сопоставительный анализ военной лексики в таджикском и английском языках”.

Тавсифи умумии таҳқиқот

Мақсади таҳқиқоти диссертатсионӣ бо роҳи таҳлили муқоисавӣ мавриди омӯзиш қарор додани шарҳу тавзеҳи лексикографии истилоҳоти ҳарбӣ дар луғатномаҳои муосири тафсирии забони англисӣ ва тоҷикӣ мебошад.

Вазифаи таҳқиқ. Барои амалӣ намудани мақсади таҳқиқ ҳалли вазифаҳои зерин ба назар гирифта шудаанд:

- таъйин намудани раванди истилоҳоти иқтибосӣ ва тарҷумаи истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- таҳлил ва таҳқиқи луғатномаҳо ва фарҳангномаҳои истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикиву англисӣ;

–возеху равшан нишон додани нақши истилоҳоти байналмилалии ҷарбӣ дар ташаккули таркиби луғавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.

–шарҳу тавзеҳи лексикографии истилоҳоти ҷарбӣ дар забони англисӣ;

–муайян намудани вижагиҳои умумӣ ва фарқкунандаи истилоҳоти ҷарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.

Объекти таҳқиқ истилоҳоти ҷарбии забонҳои муосири тоҷикӣ ва англисӣ буда, бо роҳу воситаҳои санҷишу муқоиса дақиқу равшан намудани хусусиятҳои маъноӣ ва қорбурди истилоҳоти ҷарбӣ дар забонҳои тоҷикиву англисӣ мебошад.

Пердмети таҳқиқ, пеш аз ҳама, воҳидҳои истилоҳии соҳаи ҷарбӣ ба шумор меравад, ки меъёри интихоби сартосарии истилоҳоти мазкур дар асоси сарчашмаҳои дақиқ анҷом дода шудааст, ки аз қабилҳои луғатҳои тафсирии забони англисӣ ва тоҷикӣ, луғатномаву фарҳангномаҳои дузабонаи англисӣ-тоҷикӣ, русӣ-тоҷикӣ ва дигар луғатномаҳои тафсирии истилоҳоти ҷарбӣ мавриди истифода қарор дода шудаанд. Ҳангоми таҳқиқ зиёда аз 1600 адад воҳидҳои луғавии истилоҳии ҷарбӣ дар забони тоҷикӣ ва зиёда аз 1400 истилоҳи ҷарбӣ дар забони англисӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро асарҳои бунёдию назариявии забоншиносӣ ташкил медиҳад, ки ба ин осори забоншиносони рус: В.В. Виноградов, В.С. Расторгуева, А.А. Реформетский, С.Д. Лотте, В.П. Даниленко, тоҷик: Д. Саймиддинов, С. Назарзода, С. Сулаймонов, П. Ҷамшедов, Ш. Рустамов, Р. Ғаффоров, А. Мирзоев, Х. Шанбезода, А. Мамадназаров, С. Ҷоматов, Ҳ. Саидов ва дигар муҳаққиқоне, ки ба масъалаҳои муқоисавӣ-типологии омӯзиши ин забонҳо дахл намудаанд, ба ин гурӯҳ дохил мешаванд.

Асосҳои методологии таҳқиқро осори илмии забоншиносони ватаниву хориҷӣ ташкил менамоянд:

–дар бахши калимасозӣ таҳқиқоти Л.П. Крисин, О.Д. Мешков, В.С. Расторгуева, Ш. Рустамов, Д. Саймуддинов, М.Н. Қосимова, С. Ҳалимов;

–дар бахши ибора-истилоҳсозӣ таҳқиқоти А.И. Смирнитский, И.П. Иванова, В.С. Расторгуева, А. Мирзоев, Р. Гаффоров, Б. Ниёзмухаммадов, М. Исматуллоев, С. Абдурахимов;

–дар соҳаи истилоҳсозӣ таҳқиқоти З.А. Харитончик, Н.В. Фомина, Л.П. Крисин, Қ. Тохирова, С. Назарзода, С. Сулаймонов, М.Ҳ. Султон, Ш. Ҳайтова, Қ. Тӯрахасанов, А. Юсупов;

–дар бахши назарияи истилоҳоти соҳаҳои мухталиф таҳқиқоти М. Қосимова, Д. Саймуддинов, С. Сулаймонов, С. Назарзода, Д. Ҳоҷаев, М.Ҳ. Султонов, А. Байзоев, А. Мамадназаров, Ҳ. Саидов, С. Ҷоматов, Қ. Тӯрахасанов ва дигарон.

Сарчашмаи таҳқиқ. Ба унвони сарчашмаҳои таҳқиқ фарҳангҳои тафсирии забони англисӣ ва тоҷикӣ, фарҳангу луғатномаҳои дузабонаи англисӣ-тоҷикӣ, русӣ-тоҷикӣ, луғатҳои тафсирии истилоҳоти ҳарбӣ истифода гардидаанд. Ҳамзамон дар ҳолатҳои зарурӣ барои исбот ва тақвияти фикру андешаҳо аз осори тафсирнамудаи забоншиносони тоҷику англис низ истифода намудем.

Методҳои таҳқиқ. Ҳангоми таҳия, тасниф, коркард ва таҳқиқи маводи диссертатсия методҳои зерини забоншиносӣ мавриди истифода қарор дода шудаанд: усули муқоисавӣ-дақиқу равшан намудани хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунанда; усули таснифоти сохторӣ-маъноии истилоҳоти ҳарбӣ; индуктивӣ-дедуктивӣ-бандубасти маводи назарӣ ва амалӣ, маҳорату малакаи дарки фаҳмиши истилоҳоти илмӣ.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқ. Дар диссертатсия дар забоншиносии муқоисавӣ бори нахуст шарҳу тавзеҳи лексикографии истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси маводи луғатномаҳои муносири тафсирии забонҳои тоҷикиву англисӣ, тавсифи сохторӣ-истилоҳсозӣ ва маъноии истилоҳоти соҳаи ҳарбӣ дар забонҳои

таҳқиқшаванда таҳқиқ гардида, дар баробари ин роҳу воситаҳои истилоҳсозии истилоҳоти ҳарбӣ ва ҳамчунин дар таҳқиқот аввалин маротиба бо усули решашиносӣ истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои мавриди муқоиса дақиқу равшан таҳлилу баррасӣ гардидааст.

Нуқтаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

- дақиқу равшан гардид, ки раванди ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти ҳарбӣ ҳанӯз дар замони Сомониён мураттаб гардида, ба шакли муайян даромадааст;
- бо пешванду пасвандҳо сохтани истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳеле маъмул буда, дар ҳар ду забон мутадовил мебошанд;
- исбот карда шуд, ки истилоҳоти ҳарбие, ки бо роҳи мураккабшавӣ сохта мешаванд, аз ҷузъҳои мухталиф таркиб ёфтаанд;
- дар сохтори ибора-истилоҳоти ҳарбии забонҳои тоҷикиву англисӣ ҷузъҳои мухталифи забонӣ иштирок намудаанд;
- таҳлили бахши решашиносии истилоҳоти ҳарбӣ нишон дод, ки шумораи истилоҳоти аслии забони тоҷикӣ ва англисӣ дар баробари забонҳои дигари байналмилалӣ ҷойгоҳи махсус дошта, қисми бештари истилоҳоти ҳарбии забони англисӣ аз калимаҳои иқтибосии латиниву юнонӣ ва қисми зиёди истилоҳоти ҳарбии тоҷикӣ аз ҳисоби истилоҳоти иқтибосии арабӣ ташаккул ёфтаанд.

Аҳамияти назарӣ амалии таҳқиқ дар он аст, ки хулосаву натиҷаҳои бадастомада ҳамчун сарчашма барои омӯзиши минбаъдаи истилоҳоти ҳарбӣ метавонад мавриди истифодаи васеъ қарор дода шавад.

Маводи ҷамъовардашудаи таҳқиқ метавонад ҳамчун восита ва ё дастури таълимӣ барои мутахассисони соҳаи истилоҳот, забоншиносии муқоисавӣ ва Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон хидмат намояд. Луғат ва истилоҳоти ҷамъовардашуда дар бахши назария ва амалия тарҷумаи матнҳои таҳассусӣ, ҳангоми таҳия

намудани луғатномаҳои тафсири, соҳавӣ метавонад истифода шавад. Натиҷаҳои амалии таҳқиқро барои омода намудани воситаҳои таълимӣ ва таҳияи луғатномаҳои ҳарбӣ истифода намудан мумкин аст.

Мутобиқати мавзуи диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯ ва муҳтавои диссертатсия ба ихтисоси илмии 6Д021300 – таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ мувофиқат менамояд.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар он зоҳир мегардад, ки аввалин маротиба таҳлили муқоисавии вожа-истилоҳоти ҳарбиро дар заминаи фарҳангҳои тафсирии забони тоҷикӣ ва англисӣ мавриди пажӯҳиши қарор дода, дар зимн шарҳу тавзеҳи этимологии вожа-истилоҳоти ҳарбиро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба риштаи таҳлил кашидааст. Саҳми диссертант боз дар он аст, ки дар муддати 5(7) сол ба чамбоварии маводи илмӣ, таснифи мавод ва навиштани рисолаи илмӣ машғул шуда, дар робита ба ин масъала мақолаҳои илмӣ таълиф намуда, дар конферонсҳо бо маърузаҳои илмӣ баромад кардааст.

Дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқ. Эътимоднокӣ ва дақиқ будани нуктаҳои илмӣ, хулоса ва тавсияҳои амалии таҳқиқот тавассути таҳлили муқаммали асарҳои муаллифон оид ба мавзуи таҳқиқот муайян ва таъмин мегардад. Хулоса ва тавсияҳои амалии дар асоси таҳлили илмӣ пешниҳодшаванда ба мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот мувофиқат мекунанд.

Маводи таҳқиқ ин таҳлили муқоисавии вожа-истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба ҳисоб меравад, ки истилоҳоти мавриди таҳқиқ аз фарҳангҳои тафсирии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ чамбоварӣ шудааст. Дар баробари фарҳангҳои тафсирии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, инчунин фарҳангу луғатномаҳои дузабонаи англисӣ – тоҷикӣ, русӣ - тоҷикӣ, русӣ - форсӣ, форсӣ - русӣ ва луғатномаву фарҳангномаҳои тафсирии истилоҳоти ҳарбӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд. Ҳангоми таҳқиқ 1600 истилоҳи ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ ва

зиёда аз 1400 истилоҳи ҳарбии забони англисӣ истифодаву мавриди таҳқиқ қарор дода шуд.

Тасвиби амалии натиҷаҳои таҳқиқ. Диссертатсия дар ҷаласаи васеи кафедраи таърихи забон ва типологияи ДМТ (қарори №10, аз 20.04.24) мавриди баррасӣ ва муҳокима қарор гирифта, барои Ҷимоя пешниҳод шудааст. Аз рӯйи мавзӯи таҳқиқ дар конфронсиҳои анъанавии солони кафедра (2018 – 2024), конференсияҳои байналмилалӣ “Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ, тарҷума ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ дар макотиби таҳсилоти олии “ (Душанбе, 2023) ва масъалаҳои назариявӣ ва амалии забоншиносии типологӣ-муқоисавӣ, забоншиносии тоҷик ва усулҳои нави омӯзиши забонҳои хориҷӣ” (Душанбе, 2023), маърузаву мақолаҳо ва гузоришҳои илмӣ пешниҳод намудааст, ки феҳристи он дар фишурдаи рисола оварда шудааст. Нуктаҳо ва натиҷаҳои асосии илмии рисолаи мазкур, дастовард, пажӯҳиш ва саъю талошҳои ҷандинсолаи муҳаққиқ маҳсуб гардида, дар конференсияҳо ва симпозиумҳои илмии сатҳи мухталиф, аз ҷумла дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон (солҳои 2019 – 2023) дар шакли маъруза ва гузоришҳои илмӣ пешниҳод шудааст.

Наشري таълифоти илмӣ дар мавзӯи диссертатсия. Нуктаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар 10 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 7 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп шудаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса ва феҳристи адабиёт таркиб ёфта, аз 184 саҳифаи ҷопи компютерӣ иборат аст.

БОБИ I. ЗАМИНАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ОМУЗИШИ МУҚОИСАВИИ ВОЖА-ИСТИЛОҲОТИ ҲАРБӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мулоҳизоти муқаддамотӣ. Ташаккул ва таҳаввулоти вожа-истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикиву англисӣ таърихи тулонӣ дошта, аз давраҳои аввали ташаккули забон сарчашма мегирад. Тавре ки маълум аст, таҳаввулоти босуръати соҳаҳои мухталифи илм дар замони муосир, аз ҷумла дар соҳаи вожа-истилоҳоти ҳарбӣ ва шоҳаҳои мухталифи он, дар алоқамандӣ бо такмилу тадвини андешаҳо ва тақомули низоми истилоҳоти ҳарбӣ ба амал меояд.

Дар баробари рушду тақомули бемайлони техника ва таҷҳизоту воситаҳои нави ҳарбӣ низоми махсуси истилоҳоти ҳарбӣ ба вуҷуд меояд. Мо низ сабӣ намудем, ки ташаккул ва тақомули истилоҳоти ҳарбиро дар заминаи фарҳангҳои тафсирии забони тоҷикӣ ва англисӣ ҳамчун як самти таҳқиқ дақиқу равшан намуда, истилоҳоти ҳарбиро ҳамчун як низоми муайян мавриди таҳлилу баррасӣ қарор диҳем.

Ташаккули истилоҳоти ифодакунандаи мафҳумҳои мухталифи ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикиву англисӣ аз манбаъҳои хеле қадим сарчашма гирифта, падидаи мазкур дар ин соҳа беҳтар ба мушоҳида мерасад.

Аксари чунин вожаҳои истилоҳот дар истилоҳсозиву истилоҳофаринии соҳаи ҳарбӣ нақши муассир доранд. Аҳамияти таҳқиқи мавзӯи мазкур, пеш аз ҳама, дар таъйини хусусиятҳои истилоҳоти ҳарбӣ зоҳир мегардад. Таълифи рисолаи мазкур дар ҳаллу фасли масоили танзими истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мусоидат мекунад. Пажӯҳише, ки дар ин замина анҷом дода шудааст, ба таҳлилу баррасии минбаъдаи ташаккули истилоҳоти ҳарбӣ дар солҳои минбаъда роҳро ҳамвор менамояд.

1.1. Омӯзиши заминаҳои назариявии таҳқиқи вожа-истилоҳоти харбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Масоили омӯзиш ва таҳқиқи вожа-истилоҳот ва вожашиносӣ дар илми забоншиносӣ яке аз вазифаҳои муҳимм ба шумор рафта, аз даврони классикӣ то ба имрӯз тавачҷуҳи олимону забоншиносон ва вожа-истилоҳшиносони ватаниву хориҷиро ба худ ҷалб намудааст. Дар натиҷаи таҳлилҳо маълум гардид, ки баромади мафҳум ва моҳияти “истилоҳ” ба охири садаи XIX ва ибтидои асри XX рост меояд. Ҳарчанд ки сарчашмаҳои таърихи пайдоиши истилоҳот аз осори классикӣ маншаъ мегирад, аммо ташаккули истилоҳот ва омӯзиши ҳамаҷонибаи он дар замони истиқлол аз нигоҳи тоза мавриди таҳқиқ қарор гирифт. Вале дар замони муосир бошад, ин марҳиларо ба асрҳое, ки дар боло зикр намудем, нисбат медиҳанд. Роҷеъ ба омӯзиши ин ё он соҳа то оғози асри XX таҳқиқоти илмие ба мушоҳида намерасад.

Олимону донишмандон ва муҳаққиқони соҳаҳои мухталиф ба хусусиятҳои қорбурди вожа-истилоҳот тавачҷуҳи хосса зоҳир наменамуданд, зеро мавриди истифодаву истеъмол қарор додани он аз ҷониби ғайримутахассисон маҳдуд гардида буд.

Назарияҳои аввалини забоншиносӣ роҷеъ ба истилоҳот танҳо дар аввалҳои асри XX ба миён омаданд, ки муаллифон истилоҳро ин тавр шарҳу тавзеҳ додаанд: 1). Истилоҳот дар баробари калимаҳои умумистеъмолий ва ё дигар луғатҳои маъмулӣ ҷойгоҳи махсусро ишғол менамояд. 2). Истилоҳот бо формула ва ё шаклу қолабҳои риёзӣ ва кимийӣ шабоҳат дошта, дар низоми истилоҳии вожаҳои соҳавӣ мавқеи хосса дорад. 3). Истилоҳот ҳамчун нишонаҳои нейтралӣ “иероглифҳо” маҳсуб доништа шуда, ба мафҳум шабоҳати бештар дорад. [Даниленко, К. Ч.].

Таъкид бояд намуд, ки таҳқиқоти анҷомдодаи олимону донишмандон ва забоншиносони ватаниву хориҷӣ бештар ба мавзӯҳои

умдаи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ, истилоҳоти алоҳидаи ин ё он соҳаи илм, низоми истилоҳот ва ё ҳамгунсозии истилоҳот мансуб аст.

Тавре ки ишора намудем дар нимаи аввали асри XX забоншиносон ва муҳаққиқони соҳаи истилоҳот на танҳо ба таҳқиқи истилоҳоти соҳаҳои алоҳида, балки ба масоили коркард ва таҳлили истилоҳоти нав низ дахл намудаанд, ки бесабаб набуд. Таваҷҷуҳ ва назари забоншиносону истилоҳшиносон ба масоили шинохти истилоҳот тасодуфӣ набуда, аз нигоҳи онҳо яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи он аз вожагони маъмулии забон ин якмаъноии он ба шумор рафта, муайян намудани мафҳум ва моҳияти ҳуди истилоҳ ин як масоили муҳимми назарияи истилоҳшиносӣ маҳсуб доништа мешавад.

Дар сарчашмаҳои илмии забоншиносӣ доир ба ҷойгоҳи вожа-истилоҳ ва тафовути он аз калимаҳои умумиистеъмоли фикру андешаҳои забоншиносон якрангу яксон набуда, бархе аз олимону донишмандон бар он назаранд, ки вожа ва истилоҳ дар баробари ҳамдигар мавқеи хоса доранд.

Забоншиноси рус А.А.Реформатский бо истилоҳ ҳамрадиф будани вожаҳои маъмулии забонро ғайримақбул доништа, таъкид мекунад, ки истилоҳ вожаи мустақим буда, ҳангоми истифода хусусияти муайяни маънову луғавиро ба худ касб менамояд [А.А.Реформатский].

Дар масъалаи омӯзиши истилоҳ ё худ вожа мактаби истилоҳшиносии С.Д. Лотте фикру ақидаи пешқадамеро пешниҳод намуда, якмаъноиро аз талаботҳои асосӣ ва ё хусусияти фарқкунандаи шинохти истилоҳот ба қалам медиҳад. Бо дарназардошти муҳиммияти масъалаи мазкур пайравони мактаби забоншиносии С.Д. Лотте истилоҳро ҳамчун вожаи махсуси соҳавӣ, ки аз рӯйи маъно ва сохтори дастурӣ ба калимаи умумиистеъмоли муқобил меистад, таърифу тавсиф намудаанд.

Дар баробари дигар хусусиятҳо яке аз нишонаҳои асосӣ ва аз дигар воҳидҳои луғавии забон бартарият ва афзалият доштани истилоҳ ин

муназзам будани он махсуб доништа мешавад. Дар доираи илми забоншиносиву таҳқиқоти истилоҳшиносӣ ин фикру андеша аввалин маротиба аз ҷониби С. Д. Лотте пешниҳод гардида буд, ки қобили қабули ҳамагон доништа шуд. Забоншиноси маъруф С. Д. Лотте таъкид менамояд, ки “ҳар як истилоҳ дар таркиби луғавии забон дар якҷоягӣ бо истилоҳоти соҳаҳои дигар мавқеи муайян дошта, дар низоми истилоҳии забон ба меъёрҳои муайян ҷавобгӯ будани он аз худи вожа-истилоҳот вобаста аст”. [Лотте, 1961: 14]. Бояд иқрор шуд, ки низоми истилоҳӣ дар таркиби луғавии забон аз ҷониби забоншиносон ва муҳаққиқони соҳа Герд [1981: 12], А.А. Реформатский [1981: 121], Сороколетов [1981:12], А.В. Суперанская [2007, 2008, 2004], мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Вале ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, забоншиносони ватаниву хориҷӣ бар он ақидаанд, ки таърихи истилоҳот ва истилоҳшиносӣ бо таълифоти нахустини О. Вюстер ва Д. С. Лотте вобастагии ногуастани дорад.

Олими рус Д.С. Лотте бо аввалин таълифоти хеш “Вазифаҳои навбатии истилоҳшиносии илмию техникӣ” (1931) ва О. Вюстер дар асари худ “Меърикунонии байналмилалӣ забон дар техника, махсусан дар электротехника”, (*international Sprachnormung in der Technik, besonders in der Elektrotechnik*, 1931) ба истилоҳшиносӣ ҳамчун як бахши илм асос гузошта буданд, ки баъдан забоншиносону муҳаққиқони соҳаи истилоҳот бар пояи он таълифоти доманадоре анҷом доданд, ки аз ҷумлаи он таҳқиқоти Ч. Сейгер “Вожаномаи истилоҳотии дар терминология истифодашуда (В. De Besse, В. Nkwenti-Azeh, J. Sager Glossary of Terms Used in Terminology, 1997), А. Рей “Истилоҳшиносӣ: номҳо ва мафҳумҳо” (А. Rey. *La terminologie: norm et notions*, 1979) ва “Муқаддимаи истилоҳшиносӣ” (*Essays on Terminology*, 1995), Р. Чекендоф “Семантика ва дониш” (R. Jackendoff. *Semantics and Cognition*, 1983-1999), Х. Пичтва Ч. Драскау “Истилоҳшиносӣ: муқаддима” (H. Picht, J. Draskau. *Terminology: an introduction*, 1985) ва дигарон ба ташаккул ва тақомули назарияи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ,

истилохофаринӣ, меъёрҳои интихоби истилоҳ дар забоншиносии англисӣ ва аврупоӣ саҳми сазовор гузоштаанд.

Дар масоили истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забони англисӣ нақши Ч. Сейгер хеле назаррасе буда, асари ӯ бо номи “Забонҳои махсуси англисӣ: принципҳо ва амалия дар илму фановарӣ” мавқеи хосе дорад.

Тавре болотар таъкид намудем, андеша атрофи мафҳуми истилоҳ ва истилоҳшиносӣ мухталиф буданд. Дар соҳаи истилоҳшиносӣ ҷавобан ба назарияи умумии истилоҳотии О. Вюстер фикру андешаҳо ва равияи нав бо номи назарияи коммуникативӣ ба миён омад, ки асосгузори ин равия забоншинос М.Т. Кабре (M.T. Cabre) маҳсуб доништа мешавад. Бартарии назарияи М.Т. Кабре дар муқоиса бо муҳаққиқони дигар дар он аст, ки ӯ истилоҳотро *sets of condition*, яъне ҳамчун шабакаи шартҳо “ба қалам додааст”. Ба хотири дарки масъала ва маҳорату малакаи таҳлили воҳидҳои истилоҳотӣ М. Кабре аз “назарияи дарҳо” истифода намудааст. Тибқи назарияи ӯ концепт ҳамчун ҷисми фазой-бисёррӯя тасаввур карда шавад ва дар баробари ин, шумораи рӯяҳо метавонад мухталиф бошад. Шумораи рӯяҳо дар се андоза, яъне маърифатӣ, забоншиносӣ ва коммуникативӣ тасвир гардида, ҳар андоза як дар аст ва ҳангоми интихоби ҳар як дар дарҳои дигарро набояд фаромӯш кард [Cabre, 2003, pp. 181, 185-191].

Дар забоншиносии рус низ доир ба масоили муҳимми истилоҳ ва истилоҳшиносӣ фикру андешаҳои ҷолиб ва пешқадам рӯйи кор омаданд, ки қору фаъолият ва таҳқиқоти доманадори онҳо минбаъд дар асоси назарияи Д. С. Лотте идома меёфт. Ҳамин тариқ, дар заминаи равияи мактаби истилоҳшиносии русу шуравӣ олимону донишмандон ва забоншиносони маъруф В. П. Даниленко, Т. Л. Канделаки, Б. Н. Головин, В. М. Лейчик, С. В. Гринёв таҳқиқоти доманадоре анҷом доданд.

Масъалаи таҳқиқи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забоншиносии тоҷик аз ҷониби забоншиносон Д. Саймуддинов, С. Сулаймонов, С.

Назарзода, М. Қосимова, А. Мамадназаров, М.Ҳ. Султон, Н. Шарофов, А. М. Байзоев, Ш. Ҳайтова. А. Юсупов, С. Қоматов, Қ.Ш. Тӯраҳасанов, ва дигарон мавриди омӯзиши ҳаматарафа қарор гирифтааст.

Дар забоншиносии тоҷик роҷеъ ба ҷараёни ташаккул ва тақомули истилоҳсозиву истилоҳофаринӣ ва роҳҳои пурраву муқаммал намудани низоми истилоҳии он танҳо аз солҳои шастум оғоз гардида, асарҳои мухталифи илмие ба миён омаданд.

Доир ба қорбурди истилоҳоти соҳаи матбуоти тоҷик бархе аз забоншиносон ба хулосае меоянд, ки барои ифодаи мафҳуми мушаххас дар доираи як забон ва як низоми истилоҳӣ мавҷудият ва мавриди истифода қарор додани ду воҳиди луғавӣ ғайри қобили қабул мебошад [Бухоризода, 1961, с. 40-44].

Донишманди тоҷик М. Шакурӣ дар осори илмии худ масоили истилоҳгузинӣ, истифодаи вожаҳои решагӣ, яъне истилоҳшавии калимаҳо, хушоҳангии тарзи талаффуз дар истилоҳотро таҳлилу баррасӣ намуда, бар он андешаанд, ки “ҳар калимаи маъмулии забон истилоҳ шуда наметавонад. Барои табилии калима ба истилоҳ як вақту замони муайян лозим аст. Аз ин рӯ, аз рӯйи қоидаи истилоҳсозиву меъёрҳои интихоби истилоҳот ҳар калимаи маъмулии забонро дар мақоми истилоҳӣ қарор додан ҷоиз нест [Шукуров, 1991, с. 200-203].

Муҳаққиқони тоҷик П. Нурув дар рисолаи илмии хеш “Истилоҳ ва истилоҳсозӣ дар забони илмии тоҷикӣ” ва Н. Шарофов дар таҳқиқоти худ “Дар бораи инкишофи терминологияи илмӣ-техникии тоҷик” роҷеъ ба масоили таърихи ташаккул, таҳаввули забони илм, мушкилоту душвориҳо, хусусиятҳои умумиву фарқкунандаи истилоҳоти илмӣ-техникӣ, интихоби истилоҳот, масоили мухталифи вожагузинии забони илмӣ-техникии тоҷикӣ дар замони шуравӣ фикру андешаҳои ҷолиб иброз намудаанд [Н. Шарофов, 1960, П. Нурув, 2006 с,114-119].

Дар замони истиқлолият олимону донишмандон ва забоншиносони тоҷик ба таҳқиқ ва омӯзиши масоили муҳимми истилоҳиносии рӯй оварда, дар ин масъала то андозае муваффақ ҳам шуданд.

Масалан, А.М. Байзоев дар таҳқиқоти илмии хеш зери унвони “Забони “Донишнома”-и Абуалӣ ибни Сино: истилоҳот ва калимасозӣ” (1992) нақши Ибни Синоро дар ташаккули истилоҳоти тоҷикӣ, истилоҳшавии калимаҳои маъмулии забон ба таври фарох арзёбӣ намудааст. [1992].

Олими шинохта А.Холиқов дар заминаи омӯзиши таълимоти ҳуқуқии Авесто исбот намудааст, ки дар ҳаёти ҷомеаи ориёитаборони қадим аз ибтидои асрҳои миёна як низоми муқаммалӣ ҳуқуқӣ ҳукмфармо буд, ки сарчашмаи онро Авесто ба шарҳу тафсириҳои ба он бахшидашуда ташкил меодаанд.

Забоншиносии маъруф дар осори таълифнамудаи хеш (2003; 2004; 2013; 2015) доир ба масоили муҳталифи истилоҳот, аз ҷумла, оид ба истилоҳозорӣ, таърих ва ташаккули истилоҳоти сиёсӣ иҷтимоӣ, масъалаҳои назарии истилоҳот таҳқиқоти пураарзише анҷом додааст.

Аз зумраи дигар осори ба мавзӯи таҳқиқшаванда хеле алоқаманд, ки дар солҳои охир ба анҷом расониданд, таҳқиқоти хеле ҷолиб ва доманадори олими тоҷик М.Н. Қосимова “Муҳтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии пешини тоҷик” ва “Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ” мебошанд, ки дар онҳо муаллиф дар заминаи омӯзиши мӯшикофонаи бархе аз шоҳкориҳои ниёгонамон намунаҳои зиёди истилоҳоти қадимаи тоҷикиро аз рӯйи хусусиятҳои забонӣ ва соҳаи корбурдашон тасниф намудааст [М. Қосимова, с. 2003, 2007].

Донишманди тоҷик М.Ҷ. Султонов дар осори илмии хеш таҳти унвони “Истилоҳоти илмӣ”-и “Китоб-ут-тафҳим”-и Абурайҳони Берунӣ [2003] ва “Ташаккул ва тақомули истилоҳоти илмӣ форсии тоҷикӣ (дар заминаи осори илмӣ асрҳои IX-XI)” [2008] доир ба раванди ташаккул ва тақомули истилоҳоти илмӣ дар заминаи қадимтарин осори илмӣ

форсии тоҷикӣ, дарӣ, таъйини шеваҳои истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ, доираи имконоту тавонмандиҳои забони форсии тоҷикӣ дар баёни матолиби илмӣ таҳқиқоти пуразише анҷом додааст.

Дар баробари он ки Н. Шарофов дар рисолаи худ роҷеъ ба истилоҳоти иҷтимоию сиёсӣ, истифодаи вожаҳои русию байналмилалӣ, махсусан, ташаккули истилоҳоти ҳарбӣ ва Ҳ. Саидов дар рисолаи хеш таҳти унвони “Военная терминология в таджикском и английском языках (2013, 336 с.) таҳқиқот анҷом дода бошанд ҳам, вале гуфтад, ки ҳанӯз ташаккул ва тақомули истилоҳоти ҳарбӣ дар луғатномаҳои тафсирий ва дигар осори классикӣ дар забонҳои тоҷикиву англисӣ, дар маҷмуъ мавриди пажӯҳиши густурда қарор нагирифтааст ва таҳқиқоте, ки шеваҳои асосии истилоҳнигориву истилоҳгузиниро дар луғатномаҳои тафсирий ба таври мушаххас таъйин намояд, ба вучуд наомадааст. Бо дарназардошти ин масъала таҳлили муқоисавии вожаҳои ҳарбӣ дар забони англисӣ ва тоҷикӣ айни мудао мебошад.

Донишманди тоҷик Садриддин Айнӣ, ки доир ба мақоми забони тоҷикӣ таълифоти доманадоре дорад, дар мавриди истилоҳоти ҳарбии тоҷикӣ чунин андешаи хешро баён менамояд: “Забони осори классикии мо содатарин ва софттарин забонҳои классикони Эрон аст ва дар он истилоҳоти зиёди ҳарбӣ нухуфтааст” [Куллийет, ҷ.1. Душ, 1963, с-41-77].

Таъйиди ин фикру андешаи устод С.Айниро дар таълифоти Э.Браун чунин дармеёбем: “Осори классикии мо аз лиҳози таҳқиқоти луғавӣ, бешак, дорои эътибор ва аҳаммияти бисёр буда, калимот ва истилоҳоти ҳарбӣ дар он ҷойгоҳи хосса доранд” [Таърихи адабиёти Эрон (тарҷумаи форсии Б.Алавӣ), [Техрон, 1935, с. 211-214].

Парвиз Нотили Хонларӣ дар асари худ бо номи “Силоҳ ва ҷанг дар “Шохнома”-и Фирдавсӣ [Техрон, 1931. IX-XI] доир ба вожаҳои ифодагари мафҳуми амалиёти низомӣ, ҳайати фармондеҳон, дараҷа (рутба)-и низомӣ ва созу барги ҳарбу набард фикру андешаҳои ҷолиб иброз намудааст. Дар мавриди вожаҳои ҳарбӣ Ф.П. Сороколетов низ дар

асари хеш “Производственно-терминологическая лексика в прозе после Великой Отечественной войны” [АКД, Л., 1952] дар бораи вожаҳои ҳарбӣ чунин ибрози андеша намудааст: “Асаре бо номи “Шоҳнома” саросар луғати ҳарбиरो фаро гирифтааст” [Сороколетов, с. 6].

Истилоҳи “ҳарбӣ” ханӯз дар сарчашмаҳои классикӣ ба мушоҳида мерасад. Истилоҳи “ҳарбӣ” ҳамчун сифат ба маънои: 1. низомӣ; интизоми ҳарбӣ, қувваҳои ҳарбӣ, хидмати ҳарбӣ; 2. Касе, ки дар хидмати ҳарбӣ бошад.

Истилоҳоти “ҳарб” бошад, калимаи арабӣ буда ба маънои “корзор”, “разм”, “набард” далолат мекунад. [ФЗТ. 551]. Инчунин истилоҳи “ҳарб” чунин шарҳу баён ёфтааст: ҷанг, набард, ҳарбу зарб, ҷангу кушокушӣ, задухӯрд. [ФТЗТ, с. 495].

Дар “Фарҳанги форсӣ ба русӣ” низ истилоҳи “ҳарб - harb” ба маънои “война”, “битва”, “сражение” ва “схватка” омадааст. Истилоҳи “ҳарбӣ - harbi” бошад, ба маънои шахсии низомӣ, “военный”, “воинский”; 2. “воин” омадааст [ФФР, с. 496].

Бо усули аз як реша, яъне иштитоқшавии калимаҳо якҷанд калимаи решагии ҳарбӣ” ба миён омадааст: “ҳарб” - harb; ҳарбӣ - harbi, ҳарбгоҳ - harbgah = театр военных действий, поле боя, сражения. Муҳориб - 1. сражающийся, воюющий: 2. боец, воин; муҳориба - 1. бой, сражение, битва; 2. война [ФФР, с. 497].

Ҳамчунин дар бораи истилоҳоти ҳарбӣ дар таълифоти И. Ализода “Сухане чанд оид ба “Луғати Шоҳнома”-и Фирдавсӣ [Сталинобод; 1952], Абдулҳусайни Нӯшин, “Воҷаномаи ҳарбӣ” [Душанбе; 1970], Ризозода Шафак, “Фарҳанги “Шоҳнома” [Техрон, 1971] маълумоти ҷолиб ба даст овардан мумкин аст.

Тавре дар боло зикр гардид, истилоҳи “ҳарбӣ” ва “низомӣ” бо ҳам муодил буда, дар баробари ҳамдигар истифода мешаванд.

Истилоҳи “низомӣ” калимаи арабӣ буда, чунин маъниҳо дорад. 1. Ҳарбӣ, ҷангӣ: киштии низомӣ, минтақаи низомӣ. 2. Мансуб ба қушунҳои

расмӣ ва доимӣ; аскарӣ низомӣ- аскарӣ кушунҳои доимӣ. 3. Хизматчиҳои ҳарбӣ (дар рутбаҳои гуногун); либоси низомӣ-пӯшоки ҳоси низомӣ, либоси ҳарбиён [ФТЗТ, с. 912].

Истилоҳи “низомӣ-nizami” дар “Фарҳанги форсӣ ба русӣ”чунин шарҳу баён ёфтааст: “низомӣ” - 1. военный; 2. военнoслужащий”. Дар робита бо калима-истилоҳи “низомӣ” чунин таркибҳо ба миён омадаанд: ҳукумати низомӣ - военное положение; додгоҳи низомӣ - военный трибунал; минтақаи низомӣ - военный округ; ғайринизомӣ - гражданский; низомӣ кардан - милитаризовать; низомнома - 1. устав; низомномаи дохилӣ - устав внутренней службы; низомвазифа - воинская повинность; обязательная военная служба; қонуни низомӣ - закон о воинской повинности [ФФР, с. 647].

Танҳо аз солҳои 80-уми асри гузашта сар карда якҷанд луғатномаву фарҳангномаҳои дузабонаи истилоҳоти соҳаҳои мухталиф ба нашр расиданд. Маҳз дар ҳамин давра ба тартиб даровардан ва нашри луғатҳои истилоҳоти соҳаҳои мухталиф, аз ҷумла истилоҳоти ҳарбӣ оғоз шуд, ки яке аз онҳо ба қалами Г. Г. Алиев тааллуқ дорад. [Г.Г.Алиев. Персидско-русский и русско-персидский военный словарь”. Военное изд-во. МО СССР, М; 1935].

Ҳамин тариқ, луғатномаву фарҳангҳои мухталиф рӯи қор меомаданд. Худуди тамоюли пешрафти таҳқиқот доир ба истилоҳот ба рушду инкишофи таърихи фарҳанг ва забони халқҳо, сатҳи ташаккули фарҳангии онҳо дар муддати асрҳо вобастагии ногусастание дорад. Раванди ташаккул ва таҳаввули бою ғанисозии истилоҳоти ҳарбии тоҷикиро бояд махсус таъкид намуд, ки дар он низоми истилоҳотии ҳарбӣ нақши муҳимм мебозад. Истилоҳоти ҳарбии забони тоҷикӣ бо мурури замон аз ҳисоби дигар забонҳо васеъ ва ғановатманд мегардад.

Доираи қорбурди лексикаи истилоҳоти иқтибосии ҳарбӣ бо характери мафҳумҳои нави илмию техникаӣ ва рӯйдодҳои ҳодисаву воқеаҳои таърихию иҷтимоӣ муайян карда мешавад.

Таҳлилу баррасии истилоҳоти соҳавӣ яке аз масоили муҳимм ва душвортарини ҳар як забон маҳсуб мешавад. Доир ба ин масъала забоншиносон ва донишмандони тоҷик ба муваффақиятҳои назаррасе ноил шуда бошанд ҳам, то ҳол паҳлуҳои мухталифи баъзе аз соҳаҳо махсусан истилоҳоти ҳарбӣ пурраву мукамал омӯхта нашудааст.

Мавриди омӯзиши ҳамачониба қарор додани истилоҳоти забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ дар оғози асри нав суръати тоза пайдо намуда, чандин рисолаҳо ва таҳқиқот оид ба истилоҳоти соҳавии забони тоҷикӣ, муқоисаи вожаву истилоҳосозӣ ва вижагиҳои сохторӣ-маъноии истилоҳоти забони тоҷикӣ ва бо забонҳои дигар ба миён омаданд. Чунин пажӯҳишҳо дар таҳқиқоти олимону донишмандон Л.М. Мамаҷонов “Такмили маъноӣ-сохтории истилоҳоти ҳуқуқӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ (2008); Д.А. Ҳайдарова “Хусусиятҳои истилоҳоти тиббӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (2007); М. Ҳ. Султонов “Истилоҳоти илмии “Китоб-ут-тафҳим”-и Абурайҳони Берунӣ (2003); “Таҳлили ва тақомули истилоҳоти илмии форсӣ-тоҷикӣ (2008); “Забони “Донишнома”-и Абуалӣ ибни Сино (истилоҳот ва калимасозӣ (1992); М.М. Раҷабов “Хусусиятҳои сохторӣ-маъноии воҳидҳои фразеологӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (2010); С. Абдулфайзов “Таҳлили луғавӣ-маъноии истилоҳоти дипломатӣ дар забони тоҷикӣ (2003); А. Мамадназаров “Становление и развитие таджикской переводной лексикографии XX-и начала XXI вв. (2013); Ҳ. Саидов “Истилоҳоти дипломатӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ. (2013); М. Комилов “Таҳлили сохторӣ - маъноии истилоҳоти фалсафӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” (2020); Шайдуллои Ҳоҷӣ “Таҳлили сохторӣ ва маъноии истилоҳоти интернетӣ (дар асоси маводи забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ) (2023); Ф. Раҳимов “Таҳлили сохторӣ-маъноӣ ва этимологии истилоҳоти тарҷумашиносӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ (2023); М. Раҳматуллоев “Таҳлили сохторӣ-маъноӣ ва этимологии истилоҳоти журналистика дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ” (2023); У. Собирова

“Нақш ва мавқеи омонимҳо дар забонҳои гуногунсохт (дар асоси фарҳангҳои тафсири ва луғатҳои дузабонаи англисӣ-тоҷикӣ, тоҷикӣ-англисӣ ва ғайра ба таври фарох ва густарда ба мушоҳида мерасад.

Пажӯҳиш ва таҳқиқи гуногунҷабҳаи вожа ва истилоҳоти ҳарбӣ дар забоншиносии ҳар яке аз забонҳои мавҷуда дар ҳама даври замон яке аз ҷойҳои хоссаро ишғол намуда, таҳлилу баррасии онҳо тавачҷуҳи аҳли илму адаб ва муҳаққиқони соҳаи истилоҳотро бештар ба худ ҷалб намудааст.

Аммо таҳлили пахлуҳои мухталифи тавсифи вожа ва истилоҳсозӣ, хусусиятҳои маъноиву сохтори вожа-истилоҳоти ҳарбии забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ ҳамаҷониба мавриди омӯзиши амиқ қарор нагирифтааст.

Аз ин рӯ, таҳлили муқоисавии истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ савривакҷӣ буда, мехоҳем вожаву истилоҳоти ҳарбии марбут ба мафҳумҳои мухталифи нерӯҳои мусаллаҳ, дараҷаи низомӣ, вожаву истилоҳоти баёнғари мафҳумҳои размандағону ҷанговаронро низ мавриди омӯзиши ҳамаҷониба қарор диҳем.

1.2. Шарҳи мафҳуми истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар сарчашмаҳои забоншиносӣ

Ҳар як илм ҳамчун воситаи рушду такомули бесобиқаи ҷомеаи башарӣ соҳаҳои мухталифи хешро дошта, ҳар соҳаи алоҳидаи он дар навбати худ дорои низоми хоси истилоҳотии хеш аст, ки аз дигар соҳаҳои мухталифи он ба кулӣ тафовут дорад. Яъне ҳар як илм, дорои баёну ифодаи хоси худ буда, аз ҳамдигар комилан фарқ доранд. Бинобар ин, мафҳумҳои забон ва истилоҳоти илмӣ дар забоншиносӣ падидаи тозаворид буда, маҷмуи забони улуми мухталифро дар худ фаро мегирад, ки мақсад ва вазифаи асосии он бо истилоҳ ва забони илм ифода намудани ҳамаи ин забонҳо ба шумор меравад.

Возеху равшан аст, ки забони илм дар заминаи қонуну қавоиди дастурии забони адабӣ ба вучуд меояд ва сарфу нахви хоси худро дорад. Забони илм бо вижагиҳои дақиқиву равшанӣ ва кӯтоҳиву мучазии тарзи баёну ифодаи худ аз забони адабӣ фарқ мекунад. Вале дар айни замон дар забони илм матлаб, фикру андешаҳо аниқу дақиқ бо дарназардошти далелҳои илмӣ ифода карда мешавад.

Забон ва истилоҳоти илмӣ дорои қонун ва қавоиди хоси худ буда, тафовутҳои дигаре ҳам дорад, ки ба забони адабӣ мувофиқ нестанд. Забони илм ҳамчун забони ифодаи фикру андешаҳои илмӣ, бар хилофи забони адабӣ доираи ниҳоят маҳдуди истифода дорад.

Илова бар ин, таркиби луғавии забони илмро дар баробари калимаҳои маъмулии забони тоҷикӣ, ҳамчунин вожаҳо ва истилоҳот ташкил медиҳанд. Вожаву истилоҳот бошад, маҷмуи калимаву ибораҳо мебошанд, ки мафҳумҳои илмӣ ҳар як соҳа ва ё илми алоҳидаро ифода мекунанд. Таъйину ташхиси илмӣ мафҳуми вожа, истилоҳот, ки воҳидҳои луғавии забони илм маҳсуб доништа мешаванд, барои омӯзиши дараҷаи ташаккулу тақомули ин забон аҳаммияти бузурги илмиву назариявӣ доранд.

Вожа ва истилоҳот, ки унсуре асосии ҳар як забонро ташкил медиҳанд, аз нигоҳи забонмӯзӣ муҳимтарин ҷузъи ифодаи забонӣ ба шумор мераванд. Аз ин рӯ, вожаю истилоҳотро ҳамчун муҳимтарин воҳиди забонӣ олимону забоншиносон ба тариқи мухталиф тавсиф намудаанд.

Забоншиноси амрикоӣ Л. Блумфилд вожаву истилоҳотро аз нигоҳи илмӣ калимаи мустақиле медонад, ки аз ду тарафаш фосилаи баробар дорад.

Ӯ вожа-истилоҳро ба ибораи дигар, воҳиди алоҳида маҳсуб медонад, ки метавонад ба танҳои мафҳум ва маънии алоҳидае дошта бошад, ки берун аз матн низ зоҳир мешавад [Хаютин, с. 330].

Аммо худи истилоҳ калимаи одӣ набуда, онро ҳамчун калима ва ё вожаи махсус ба қалам додаанд. Истилоҳ саҳеҳтараш калимаи хоси соҳавӣ буда, дар матн ва берун аз он вазифа ва маънии хос дорад. Истилоҳ, бо ибораи дигар калима ва ё ибораест, ки тобиши махсуси маъноии илмӣ дошта, дар ҳавзаи амалкарди як илм ва ё соҳаи мушаххас мафҳум ва маънии муайянеро ба шакли диққу равшан ифода мекунад. Вожа-истилоҳ метавонад гоҳе дар матн маънӣ ва мафҳуми истилоҳии хешро аз даст дода, ба сифати калимаи маъмулии забон мавриди истифода қарор гирад. Ҳамин нуктаро низ бояд қайд намуд, ки ҳангоми маъноии истилоҳӣ пайдо намудани калима ва истилоҳ ҳамаи маъниҳои дигари он қатъи назар мегардад.

Мусаллам аст, ки масоили истилоҳу истилоҳшиносӣ дар айни замон аз мавзӯҳои меҳварӣ ё худ калидии забоншиносии муосир мебошад. Ҳар мафҳум, ки ба таъйину таҳқиқи маъниҳои диққу истилоҳ, ташаккулу таҳаввули он дар забон алоқаманд аст, илми забоншиносиро ба соҳаи дигари илми муосир, ба таърихи ташаккули модиву маънавии инсоният пайванд месозад.

Мафҳуми соҳавии вожа ва истилоҳ мухталиф мебошад. Агар мо ба таъйину таҳқиқи истилоҳ аз нигоҳи фалсафӣ назар андозем, пас он ду ҷиҳати масъаларо дар худ фаро гирифтааст:

Аввал, заминаи асосии таъйину ифодаи фалсафии маънии истилоҳро аломат ва нишонаи модияти он ташкил медиҳад, яъне ба воситаи истилоҳ дар шакли моддӣ натиҷаи тафаккур ифода меёбад. Баъдан, истилоҳ дар баробари дигар воситаҳои ифодаву баён дар масоили дарку фаҳм ва маҳорату малакаи донишҳои нави илмӣ мусоидат менамояд [Терминоведение, 135].

Бинобар ин, таърихи ҳар як илм, аз ҷумла илми истилоҳ ва истилоҳшиносӣ ногузир таърихи мафҳуми истилоҳотро низ дар бар мегирад.

1.2.1. Омӯзиши назарияи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забоншиносии

тоҷик

Дар луғатномаву фарҳангномаҳо мафҳуми калимаи “истилоҳ” ба таври муфассал ва мухталиф шарҳу баён ёфтааст. Масалан, дар “Фарҳанги бузурги арабӣ-русӣ”-и Х.Х. Баранов, ки зиёда аз 100 ҳазор калимаву ибораҳоро дар худ фаро гирифтааст, калимаи истилоҳ чунин шарҳу баён ёфтааст: “Вожаи истилоҳ решаи арабӣ дошта, аз феъли навъи - istalaha ба маънии 1) беҳ, хуб шудан, истилоҳ ва ё беҳтар шудан; 2) сулҳу салоҳ кардан, оштӣ намудан; мувофиқа кардан ва ё ба мувофиқа расидан, созиш кардан, муросо намудан, ҳимоя шудан ба миён омада, ба маънӣ ва ё мафҳуми ифодаи махсуси илмӣ, яъне истилоҳоти соҳавӣ далолат менамояд [Баранов, С. 440-445]. Мафҳуми мазкур дар забони адабии тоҷик ва дар сарчашмаҳои илмии забоншиносӣ маъмулан ба маънии мушаххаси воҳиди луғавии забон - истилоҳ “istilah-termin” истифода мешавад.

Чойи баҳс нест, ки омӯзиш ва таҳқиқи мафҳуми “истилоҳ” аз таълифи осори классикони мо оғоз шудааст.

Яке аз мутафаккирони бузурги Шарқи асримиёнагӣ, Шайхурраис Абуалӣ ибни Сино бо таълифи осори гаронбаҳои хеш ба масоили истилоҳоти забони тоҷикӣ аҳаммияти хосса додааст.

Аз рӯйи маълумоти донишманди маъруфи эронӣ Сайид Нафисӣ теъдоди асару мақолаҳое, ки Ибни Сино ба порсии дарӣ эҷод кардааст, ба 25 мерасад. Дар миёни осори порсии Абуалӣ ибни Сино “Донишнома” яке аз бузургтарин таълифоти ӯ мебошад, ки яке аз сабаби эҷоди ин осор фармони бузурги Азауддин Алоуддавла будааст.

Сабаби дигари таълифи китоб ин ҳисси баланди дӯстдорӣ забони модарӣ будааст, ки Абуалӣ ибни Сино тавонист ба ин васила заминаи пайдоиши истилоҳоти тоҷикиро ибтидо гузорад. Фаъолияти самарабахши Ибни Сино дар роҳи ташаккул ва тақомули истилоҳоти

илмии форсии тоҷикӣ ва бо ин восита нишон додани имкониятҳои фаровони дохилии забони модарияш ба ин гувоҳӣ медиҳад.

Доир ба истилоҳоти порсии Абуалии ибни Сино ва дар истилоҳсозиву истилоҳнигории классикӣ нақши бузург доштани ӯ муҳаққиқони зиёде аз ҷумлаи донишмандони эронӣ А. Хуросонӣ дар муқаддимаи “Донишнома”-и Алоӣ ё ҳикмати Буалӣ”, С.Нафисӣ дар асараш “Зиндагиву қор ва андешаи пури Сино”, Муҳаммад Муин дар “Маҷаллаи донишкадаи адабиёти донишгоҳи Техрон”, соли 1954 мақолаҳоро бо номи “Луғати форсии Ибни Сино ва таъсири онҳо дар адабиёт” ба таъъ расонд, ки дорои аҳаммияти хос аст. Муҳаммад Муин дар бораи маҷеи асосӣ доштани Абуалӣ Сино дар таълифоти илмӣ ба забони порсии дарӣ дар инкишофи забони модарии худ, дар ташаккул ва тақомули усулҳои асосии истилоҳшиносии форсии тоҷикӣ, барқарор намудани риштаҳои пайвандии дирӯзу имрӯзи рушду инкишофи забони мо низ дорои аҳаммияти қобили назар аст.

Дар бораи он ки Абуалӣ ибни Сино бидуни ягон шакку шубҳа асосгузори истилоҳсозиву истилоҳофаринии тоҷикӣ ба шумор меравад, фикру андешаҳои шарқшиносони шуравӣ В.А. Ливиштс ва Л.П. Смирнова асос шуда метавонад [Ливиштс, 158].

Дар забони тоҷикӣ бештар аз мафҳуми истилоҳ истифода менамояд, дар забони русӣ ва баъзе забонҳои дигари Аврупо дар ифодаи мафҳуми истилоҳ аз калимаи “термин” истифода мекунанд. Ин калима, яъне “термин” ҳамчунин дар сарчашмаҳои илмии тоҷикии замони шуравӣ фаровон истифода шудааст, зеро дар Тоҷикистон аз солҳои сиюми асри бист то нимаи аввали солҳои ҳаштодуми ҳаминаср бо таваҷҷуҳ ба забони русӣ - ҳамчун забони муоширати байни миллатҳо дар ифодаи мафҳуми истилоҳ аксаран калимаи “термин” истифода мекарданд.

Аз ҷумла, таърифи “истилоҳ” “istilah” дар китоби “Забони адабии ҳозираи тоҷик”(1973) чунин шарҳу баён дода шудааст: “термин”(аз

калимаи “terminus” лотинӣ гирифта шуда, ба маънии ҳад, ҳудуд) калима ё ибораест, ки мафҳуми муайяни ягон соҳаи илм, техника, маданият ва ё истеҳсолотро ифода менамояд. Термин дар соҳаи худ фақат як маънои муайянро ифода менамояд. Якмаъноӣ (моносемия) хусусияти асосии термин мебошад. Хусусияти сермаъноӣ (полисемия) барои терминҳо хос нест [ЗАҲТ, 239].

Калимаи “истилоҳ” арабӣ дар “Фарҳангӣ тафсирии забони тоҷикӣ” чунин шарҳ дода шудааст. Истилоҳ калима ё ибораст, ки дар ҳавзаи амалқарди ягон соҳаи илму фан маънои мушаххасро ифода мекунад [ФТЗТ, с. 561].

1.2.2. Омӯзиши назарияи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забоншиносии рус

Роҷеъ ба баромади истилоҳи “термин-termin” фикру андешаҳо мухталифанд. Истилоҳи termin аз решаи лотинии term ва юнонии thermos ба маънои гармӣ, ки дар Рими қадим ба гармобаҳо низ ишора менамуданд. Ҳамчунин ба маънои ҷоест фаҳмида мешавад, ки дар он ҷо ба варзиш машғул мешуданд.

Дар забони англисӣ бошад, калимаи term аз лотинии terminus ба маънои ҳадду ҳудуд, ҳаҷму андоза, сарҳад далолат намуда, сатҳи энергетикӣ, ки дар он зарраҳои хурдтарини атом ҷойгир мешуданд. Яъне калимаи term дар забони англисӣ ба маънои “ҳудуд, вақт, муҳлати муайяни вақт ва ё вақти таъиншуда” далолат менамояд [ФИХ, с. 505]. Бо мурури замон ин калима тағйири маъно карда, ба маънои “як вақти муайян, фосилаи вақт дар ҷаласаҳои судӣ ва ё баъзе ҷамъомадҳо” ишора шудааст. Аз рӯи решаи баромад ин калима аз калимаи фаронсавӣ гирифта шуда, маънои “ҳудуди вақт” ва ё “ҷой, макон”-ро, ки худ аз калимаи лотинӣ реша гирифта, ба маънои “интиҳо” ё худ “хатти марз”, “сарҳад” низ фаҳмида мешавад. Илова бар ин, дар сарчашмаҳои мухталиф, аз ҷумла дар “Фарҳанги истилоҳоти хориҷӣ” дар мавриди шарҳу баёни калимаи “termin” чунин омадааст. 1. Термин аз калимаи

лотинии “terminus” гирифта шуда, маънии “ хадду худуд”, “сарҳад” ва ё “марз”-ро ифода менамояд. 2. Калима ва ё ибораҳои махсусе, ки барои мафҳум ва маъниҳои дақиқ қор фармуда мешаванд. 3. Дар замони Римиёни қадим бошад, калимаи “termin” ба маънои сарҳадоти байти замину Худованд ва муҳофизи ҳама мавҷудот омадааст. [ФИХ, с. 503].

Дар забоншиносии рус аввалин назарияҳо дар бораи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ аз ҷониби олимону донишмандони замони шуравӣ Д.С. Лотте, А.А. Реформатский, О. Вюстер, В.В. Виноградов, А.В. Суперанская, А.Д. Хаютин, В.П. Даниленко, В.М. Лейчик, Т.Л. Канделаки, Б.Н. Головин ва дигарон пешниҳод шуданд.

Мафҳуми истилоҳ аз нигоҳи илмиву назариявӣ дар мактабҳои истилоҳшиносии шуравӣ ба таври мухталиф шарҳу баён ёфтаанд. Вале тавре О. Вюстер таъкид менамояд, дар шинохти истилоҳ, истилоҳшиносӣ ва меъёрҳои гуногуни интихоби истилоҳоти соҳавӣ бояд бештар ба қонуну қавоиди дохилии забон, яъне ба таркиби луғавии забони миллӣ аҳаммият дода шавад ва дар баробари ин асос ва заминаҳои бунёдии лотиниву юнонӣ ба эътибор гирифта шавад.

Асос ва меҳвари ҳамаи назарияҳои тавсифи истилоҳот ва истилоҳшиносиро дар мавриди меъёрикунонии низоми истилоҳоти соҳавӣ дар осори истилоҳшиносон, забоншиносон ва алалхусус дар асарҳои О. Вюстер истилоҳ, моҳият ва мафҳуми онҳо ташкил меод.

Аз ҷумла, В. Виноградов бар он андеша аст, ки “дар сохтану муайян намудани истилоҳ ду ҷиҳат, ду назария вучуд дорад: сохториву забонӣ ва мафҳумӣ, маъноӣ, ки сабаби рушду инкишофи низоми мафҳумҳои ин ё он илм ва ё соҳа мебошанд. Ин ҳар ду назария бо ҳам алоқаманд буда, илова бар ин вобастагии таърихӣ ва илмиву фарҳангӣ доранд. [Виноградов, с. 7. 14]

Олимону донишмандон ва забоншиносон доир ба масоили шарҳу баёни истилоҳ фикру андешаҳои гуногун дошта, назарияҳои мухталифро пешниҳод менамуданд.

Н.П. Кузкин роҷеъ ба чаҳор назарияи асосии таъйини истилоҳ чунин изҳори ақида намудааст:

а) истилоҳ - ҳамчун калимаи маъмулӣ барои ифодаи маънии ба худ хос;
б) истилоҳ - калимаҳои ифодакунандаи номи мафҳум; в) истилоҳ - ҳамчун калима барои ифодаи мафҳумҳои соҳавӣ; г) истилоҳ - калимаест барои ифодаи мафҳуми соҳавӣ барои соҳаҳои мухталиф (Кузкин, с. 130-131).

Дар истилоҳ мавҷуд будани маънии луғавиро дар айни замон бештари забоншиносон ва истилоҳшиносон таъкид ва эътироф менамоянд. Аз ин нуқтаи назар чунин бармеояд, ки истилоҳ “таъйиноти дақиқи илмӣ” доранд.

Истилоҳшиносони маъруфи рус В.М. Лейчик истилоҳро чунин шарҳу баён додааст: Истилоҳ дорои ифодаи махсус буда, танҳо дар соҳаҳои алоҳида якмаъногии худро ифода менамояд [Лейчик, с. 52].

Назари Ч. Сейгер бошад дар ин бобат чунин аст: “истилоҳот воҳиди луғавие мебошад, ки дорои як ё ду калима буда, маънои соҳавии махсус доранд [Сейгер, 1997, с. 150-152].

Д.С. Лотте бошад, низомнокӣ, мустақилият, якмаъноӣ ва соҳавӣ будани истилоҳотро шартӣ асосӣ маҳсуб мекунанд [Лотте, с. 17]. Аз нигоҳи А.А. Реформатский: “терминҳо” вожа ва ё калимаҳои махсусе мебошанд, ки барои ифодаи дақиқу равшани мафҳумҳо истифода мешаванд” [Реформатский, 1988, с. 112-117].

Зимни ин масъала Г.О. Винокур назарияи ҳешро пешниҳод намуда, истилоҳ-термин”-ро барои ифодаи номи мафҳум қорбаст менамояд [Винокур, 1996, с. 16].

Дар робита ба ин масъала В. Даниленко чунин ақида дорад: “терминҳо калимаҳои махсусе мебошанд, ки номи мафҳуми ҳосро ифода намуда, ба шарҳу баёни иловагӣ ниёз доранд” [Даниленко, 1977, с. 14-17]. Ба андешаи А.Д. Хаятин “истилоҳ-терминҳо дар ҳамаи соҳаҳои мухталифи илм маънии соҳавии ҳешро ифода намуда, бештар ҷавобгӯи

талаботи якмаъноӣ буда, дар таносуби мантиқиву маъноӣ бояд маҳдуд бошанд” [Хаютин, 1968, с. 40-41].

Фикру андешаҳо доир ба шинохти “термин-истилоҳ” хеле зиёданд. Андешаҳо гуногун бошанд ҳам, якмаъногӣ, соҳавӣ будани назарияи истилоҳ дар таълифоти бештари онҳо ба мушоҳида мерасад.

Бинобар ин, мо низ чунин андеша дорем, ки “истилоҳ-термин” дар бештари мавридҳо бо мафҳум ва маънии муайяни соҳаи мураттаби тафаккур ё таҳаввули олами атроф дар таносуб аст, баъзан бо воҳидҳои дигари забонӣ дар муносибати муназзам ворид гардида, дар якҷоягӣ бо онҳо низоми хоси истилоҳро ташкил медиҳад.

1.2.3. Омӯзиши назарияи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забоншиносии муосири тоҷик

Дар Иттиҳоди Шуравии собиқ бунёди комиссияҳои истилоҳ ва истилоҳшиносӣ, ки мебоист ба таҳияву танзими истилоҳоти миллӣ машғул мешуданд, аз ибтидои солҳои 20-уми асри гузашта оғоз гардид.

Ёдовар мешавем, ки дар Тоҷикистон нахустин Кумитаи истилоҳот соли 1935 таъсис дода шуда, масъалаҳои ташкили Комитети марказии алифбои нав, шӯъбаи терминологияро тибқи Қарори КИМ ҶШС Тоҷикистон аз 11-уми июни соли 1933 анҷом дод, ки як шӯъбаи он шӯъбаи луғат ва терминология ном гирифт [Назарзода, 2004. с. 181-194].

Дар таъйину таҳқиқи мафҳумҳои истилоҳ забоншиносону истилоҳшиносони тоҷик А. Деҳотӣ, Б. Сиёев, Д. Хоҷаев, М. Қосимова, С. Назарзода, М.Ҷ. Султонов, А. Юсупов, Қ. Тӯраҳасанов, С. Қодирӣ, Ш. Ҳайтова фикру андешаҳои хешро дар баробари мафҳум ва маънии истилоҳ дар луғатномаву фарҳангномаҳои қаблӣ изҳор намудаанд.

Тавре таъкид намудем, доир ба дақиқу равшан намудани мафҳуми илмӣ “истилоҳ-термин” ба сифати воҳиди луғавии забони илм дар Тоҷикистон то ҳанӯз таҳқиқоти мушаххас ба нашр нарасидааст. Дар бештари осори илмию таҳқиқотӣ ва таълимии муҳаққиқону

забоншиносони тоҷик шарҳу баёни мухталифи “истилоҳ-термин” оварда шудаанд, ки ҳамаи онҳо то андозае ба ҳам шабоҳат ва наздикии тарзи ифода доранд.

Дар китоби “Забони адабии ҳозираи тоҷик”, дар бахши лексикология таъриф ва шарҳу баёни истилоҳ чунин оварда шудааст: “термин (аз калимаи “termin” лотинӣ ба маънои ҳад, ҳудуд”) калима ё ибораест, ки мафҳуми муайяни ягон соҳаи илм, техника, маданият ва ё истеҳсолотро ифода менамояд. Термин дар соҳаи худ танҳо як маънои муайянро ифода менамояд, зеро якмаъноӣ шартӣ аввали мавҷудияти “истилоҳот-терминҳо” мебошад. Аз ин рӯ, хусусияти сермаъноӣ ба истилоҳот хос нест [ЗАҲТ, 1973, с. 61-63].

Муаллифон М. Муҳаммадиев, Ҳ. Талбакова, Ю. Нурмуҳаммадов дар китоби худ “Лексикаи забони адабии тоҷик” ҳангоми таърифу тафсири истилоҳ ҳамин маъниро бо тағйироту иловаҳо баён намудаанд, ки мазмун ва моҳияти он чунин аст: “Истилоҳ ё термин (аз лотинии terminus-ҳад, ҳудуд) калима ва ё ибораест, ки мафҳуми ба илм, истеҳсолот, санъат ва соҳаҳои дигари ҳаёт мансуб бударо ба маънои ягона ифода менамояд [ЛЗАТ, 1997, с. 125-126].

Дар “Муқаддимаи забоншиносӣ”, ки ба қалами забоншинос М. Норматов тааллуқ дорад, дар мавриди истилоҳ чунин шарҳу тафсир оварда шудааст: “Терминҳо калимаҳои махсус буда, дорои як маъно мебошанд ва бо ин хусусияти худ аз калимаҳои одии муқаррариву маъмулӣ ва махсусан полисемия фарқ мекунанд [Норматов, 1995, с. 48-51].

Яке аз забоншиносони маъруфе, ки доир ба масоили мафҳуми истилоҳ истилоҳшиносӣ ва ҷиҳатҳои назариявӣ таърихию амалии он таҳқиқот анҷом дода, ба он муваффақ низ шудааст, М.Ҳ. Султонов ба шумор меравад, ки ӯ дар осори илмӣ хеш истилоҳро ҳамчун калимае, ки дар ҳавзаи амалқарди як илм ва ё соҳа мафҳуми мукаммалу дақиқу

равшанро ифода менамояд, ба қалам додааст, ки қобили қабул дониста мешавад [Султонов, 2008, с. 23-24].

Зимнан бояд таъкид намуд, ки муаллиф барои пурраву мукамал ва тақвият бахшидани фикру андешаҳои хеш ба назарияҳои пешқадами забоншиносон Д.С. Лотте, Ч. Сейгер ва А.А. Реформатский ҳамфикр будани худро изҳор намуда, тафовути калимаи умумиистеъмолӣ ва истилохро шарҳу баён намудааст.

Ба назари мо чунин мерасад, ки шарҳу тафсирҳо ва таърифҳои дар боло овардашуда аз ҳамдигар чандон тафовуте надоранд ва ҳатто сарчашмаҳои пайдоиши ҳамаи онҳо яке будааст. Ба ғайр аз ин, нуктаи дигари ҷолиби диққат он аст, ки ҳарчанд асарҳои номбурда дар замону вақти мухталиф, ҳам дар замони шуравӣ ва ҳам дар замони истиқлол таълиф шуда бошанд ҳам, муаллифони осори мазкур фикру ақидаҳои хешро бо сабку услуби гуногун, вале якранг ифода намудаанд. Мазмун ва мафҳуми ”тамоюли якмаъноии истилоҳ”, ки дар ҳамаи таърифҳои ғавқуззикр такрор ба такрор ба мушоҳида мерасад, қобили қабул аст, вале дар соҳаи як илми алоҳида пазируфта мешавад ва дар як соҳа бори маъниро ифода менамояд, зеро истилоҳ дар доираи илмҳои мухталиф метавонад маъниҳои гуногунро ифода намояд.

Бинобар ин, фикру андешаи мо дар ин масъала ин аст, ки ҳанӯз таърифи ягона ва мушаххаси истилоҳ, ки аз ҷониби бештари истилоҳшиносон ва муҳаққиқони соҳа пазируфта шудааст, комилан мавҷуд нест.

Истилоҳи илмӣ бояд ба соҳаи алоҳидаи илм хос бошад, зеро вай танҳо дар соҳаи худ маънии мушаххасро ифода менамояд. Аз ин рӯ, истилохро мафҳуми соҳавӣ ва ё мафҳуми тахассусидошта таъриф додан ба маънӣ наздик аст. Бо ҳамин маънои соҳавӣ-тахассусӣ онҳо дар соҳаҳои гуногуни илм мавриди истифода қарор дода мешаванд. Зеро асоси ҳар як илмро истилоҳоти тахассусии он ташкил медиҳад. Бо дарназардошти хулосаи таърифу таъйини мафҳуми истилоҳ чунин

изҳори андеша намудан ба маъниву мақсад наздик хоҳад буд: истилоҳ калима ва ё ибораест, ки дар соҳаи амалкарди худ, яъне дар соҳаи алоҳидаи хеш мафҳуми дақиқу равшанеро ифода менамояд, ки дар як вақт бо воҳидҳои дигари забонӣ, ки бо онҳо дар робитаи гуногунҷабҳа қарор доранд, як низоми муайяни муқаммали истилоҳотро ба миён меоваранд.

Ҳамин тариқ, маҷмуи истилоҳот асоси забон ва мафҳумҳои илмиро ташкил дода, натиҷа, заминаҳои пайдоиши ба вуҷуд омадани истилоҳоти тахассусии фанҳои мухталифро ба миён гузоштааст.

Талабот ва меъёрҳои мазкур барои тамоми соҳаҳо муҳимм буда, дар низоми истилоҳии забон бояд риоя карда шавад. Истилоҳот, ки маънои махсуси соҳавӣ дорад, барои мутахассисони ғайр чандон фаҳмо нест, аз ин рӯ чунин истилоҳот бояд тафсир, яъне дефинитсия карда шаванд, ки ба манфиати қор хоҳад буд.

Дар истилоҳ мавҷуд будани маънии луғавиро аксари муҳаққиқони соҳа эътибор намуда, таъкид бар он доранд, ки маънӣ ва шарҳи истилоҳ дефинитсияи он ба шумор меравад. Аз ин нуқта чунин хулоса намудан қобили қабул аст, ки танҳо он калимаҳо истилоҳи махсус шуда метавонанд, ки таъйиноти дақиқи илмиву соҳавӣ дошта бошанд.

Масъалаи дигаре, ки то имрӯз муҳаққиқон роҷеъ ба он ба хулосаи муайян наомадаанд, ин қабули баъзе унсурҳо дар доираи қорбурди истилоҳ ва истилоҳшиносӣ, аз қабили сермаъноӣ мебошад.

Мусаллам аст, ки сермаъноӣ ба меъёрҳои истилоҳ ва истилоҳсозӣ хос нест, вале бо баъзе сабабҳои номуайян, шояд аз сабаби пурраву муқаммал наомӯхтани раванди таҳқиқи масоили мухталифи истилоҳот бошад, истифодаи маъноҳои зиёди истилоҳоти соҳавӣ ба мушоҳида мерасад, ки хонанда ва ё муҳаққиқони соҳаро ба гуногунандешӣ водор менамояд.

Аз ин рӯ, зарур аст, ки муқаррарот ва ё меъёрҳои муайяни истилоҳ, истилоҳсозӣ, меъёрҳои интихоби истилоҳи илмӣ аз ҷониби муҳаққиқони соҳа дақиқу равшан карда шавад.

Мо низ фикру андешаҳои забоншиносон ва муҳаққиқони соҳаи истилоҳотро хулосаву натиҷагирӣ намуда, пешниҳод намуданием, ки истилоҳот, пеш аз ҳама ба меъёрҳо ва талаботи зерин бояд ҷавобгӯ бошад:

1. Якмаъногии истилоҳ, яъне истилоҳ дар як илм ва ё соҳаи муайян мафҳум ва маънии мушаххаси илмиро ифода намояд.
2. Саҳеҳии истилоҳот. Истилоҳи илмии тахассусӣ бояд аз нигоҳи сохти дастурии забон саҳеҳ ва беғалат бошад.

Дар баробари ин кӯтоҳиву муҷазии истилоҳ низ хеле муҳимм мебошад. Истилоҳоти илмӣ бояд талаффузи хуш дошта бошад, яъне хушоҳангии тарзи талаффуз дар истилоҳот шартӣ зарурӣ ба ҳисоб меравад.

Бо дарназардошти вижагиҳои истилоҳот, ки олимону донишмандон андешаҳои худро баён намудаанд, мехоҳем вожа ва истилоҳоти ҳарбиро аз нигоҳи маъноӣ-сохторӣ ва шарҳу тафсири онҳо дар луғатномаҳо таҳлилу баррасӣ намоем.

1.2.4. Аз таърихи омӯзиши истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ

Ҳар як давра ва ё марҳилаи таърихи истилоҳ ва истилоҳсозӣ дар забони тоҷикӣ аз оғоз то ба имрӯз тақрибан шаш давраро тай намудааст.

Вале бояд зикр намуд, ки чараёни ташаккул ва тақомули истилоҳоти ҳарбӣ дар ҳамаи ин давраҳо яқсонӣ яқнавохт набуда, ба таври мухталиф чараён ёфта, дар бештари ҳолатҳо бо зуҳури олимону донишмандони давр алоқамандӣ доштааст.

Давраи аввали ташаккули истилоҳот аз замони поягузори истилоҳоти ҳарбӣ оғоз гардида, то ибтидои давлатдории Салҷуқиён идома ёфтааст (1040-1190). Давраи аввали ташаккули истилоҳот, ки ба

замони Сомониён рост меояд, воқеан пурбортарин давра ва ё марҳила дар таърихи ташаккули истилоҳоти ҳарбӣ ба забони тоҷикӣ махсуб мегардад.

Давраи баъдӣ - давраи нуфузи бештар пайдо кардан ва фарохтар шудани доираи истифодаи истилоҳоти ҳарбии арабӣ дар забони форсии тоҷикӣ мебошад, ки аз зуҳури давлати Салҷуқиён ибтидо гирифта, то нимаи дуюми асри XII идома ёфтааст.

Давраи сонӣ аз тохтутози муғул оғоз шуда, то асри XIX идома ёфт.

Давраи чорум ин давраи ба миён омадани истилоҳоти нави ҳарбӣ буда, аз охири асри XIX то ибтидои солҳои 30-юми асри XX давом ёфтааст.

Давраи панҷум ин давраи воридшавии истилоҳоти ҳарбии русӣ-интернатионалӣ ба забони тоҷикӣ мебошад, ки аз солҳои 30-юми асри XX шуруъ гардида, то ибтидои солҳои 90-уми ҳамин аср идома ёфтааст.

Давраи шашум - давраи бозгашт ба усулҳои илмии истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ, ки аз нимаи дуюми солҳои 80-уми асри XX оғоз шуда, то имрӯз идома дорад.

Истилоҳоти ҳарбии давраи аввал, чунон ки дар бахшҳои минбаъда таҳлилу баррасӣ хоҳем кард, аксаран истилоҳоти содаву раван, суфтаву хушсохт буда, то имрӯз заминаи асосии истилоҳоти ҳарбии забони тоҷикиро ташкил медиҳанд.

Мусаллам аст, ки фикру андешаҳои илмӣ нахуст ба шакли истилоҳифода меёбад, ки тадричан боиси ғановатмандии забон ва захираи луғавии он мегардад. Бо дарназардошти ин масъала раванди ташаккул ва рушду инкишофи истилоҳоти ҳарбӣ дар таълифоти илмиву адабӣ хубтару беҳтар ба чашм мерасад.

Дар рушду нумуи истилоҳоти ҳарбӣ ба андешаи мо ду омили зерин нақши бузург ва таъсирбахш доранд:

Яке аз омилҳои асосии ташаккули истилоҳоти ҳарбӣ ин бешубҳа ниёзмандии ҳуди ҷомеа мебошад. Аз ҷониби дигар бошад, шавқу ҳаваси

мардум ба омӯзиши осори таърихӣ, паҳлавонӣ бештар гардид ва ин ташаккули истилоҳот ва дар заминаи он таълифу тадвини истилоҳоти ҳарбӣ ба миён омад.

Таҳлилу баррасии замони пайдоиш, ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти ҳарбии тоҷикӣ дар асарҳои муҳаққиқони таърихи истилоҳоти ҳарбӣ дар заминаи осори илмиву таърихиву ҳарбӣ ба миён омадааст. Дар забони тоҷикӣ доир ба истилоҳоти ҳарбии осори гузаштагон аз ҷониби олимону донишмандон С.Айнӣ [1965], Н. Масъумӣ, Э. Браун, Т. Ковалский, Х. Мирзозода, Ф.П. Сороколетов, А.М. Белинитский, Е. Э. Бертелс, А.Н. Болдирев, В.К. Болдирев, Х.Г. Қёроғлу, С.Д. Ледяева [1951-1999], Б.Л. Литвинский [1966], Ҷ. Начмиддинова [1971, 1971], Г.А. Пугаченкова [1966], Е.А. Розик [1957], А.А. Ротмистрова [1963], А.Н. Самойлович [1934], А.А. Семёнов [1949], Ф.И. Сидоренко [1959], С.Д. Смирнов [1947], Ф.П. Сороколетов [1952, 1970], М.Ф. Тузова [1955], Л.Н. Тушишвили [1954], Н. Шарофов [1970], П.Н. Хонларӣ [1934], С. Нафисӣ [1934] таҳқиқотҳо гузаронида шудааст.

Таърихи ба миён омадани истилоҳоти ҳарбии тоҷикӣ аз таълифоти аввалини осори қадимаи тоҷикон оғоз гардида, то имрӯз идома дорад. Бо эҷоди як қатор осори қаҳрамонӣ, аз ҷумла “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ дар забони тоҷикӣ истилоҳоти ҳарбӣ пайдо шуда буданд.

Маҳз дар ҳамин даврони классикӣ адибони мо дар баробари таълифоти осори бадеӣ ба истилоҳсозиву истилоҳгузинии ҳарбӣ низ диққати хосса меоданд.

Асосгузори адабиёти муосири тоҷик С. Айнӣ дар асари худ “Дар бораи Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ӯ дар баробари таҳлили ҳамачонибаи ин шоҳасари қаҳрамонӣ доир ба истилоҳоти ҳарбии он низ фикру андешаҳои ҷолиберо изҳор менамояд [Айнӣ, 1963 с. 68-71].

Муҳаққиқ И. Ализода дар таҳқиқоти худ “Сухане чанд оид ба луғати “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ” фикру андешаи хешро доир ба усулҳои муқаррарии истилоҳсозии Абулқосим Фирдавсӣ баён менамояд. Ба

андешаи муҳаққиқ Абулқосим Фирдавсӣ тавонистааст дар баробари эҷоди чунин як осори қаҳрамонӣ заминаи истилоҳоти ҳарбиرو гузорад [Ализода, 1957, с. 61]. А.К. Абдулманонова дар таҳқиқоти худ “Лексикаи ҳарбӣ ва хориҷии повести таърихӣ “Казанский летописец” доир ба калимаву ибораҳои ҳарбии тоҷикӣ дар муқоиса бо калима-истилоҳоти ҳарбии русӣ-байналмилалӣ таҳқиқоти пурарзише анҷом дода, ҷойгоҳи вожаҳои ҳарбиرو дар забони тоҷикӣ муайян намудааст [Абдулманонова, 1958 с. 134]. Муҳаққиқи забон ва адаби Эрон В. К. Болдирев дар таълифоти худ таҳти унвони “Таҳлили истилоҳоти ҳуҷҷатҳои ҳарбии лашкари муосири Эрон” доир ба сохтори истилоҳоти ҳарбӣ ва тарзи корбурди истилоҳот дар ҳуҷҷатнигорӣ ҳарбии лашкари муосири Эрон маълумоти муфассалеро пешниҳод намудааст.

Муҳаққиқи озар Х.П. Қёроғлу дар “Намунаҳои муқотиботи ҳарбии форсӣ” мавриди истифода қарор додани баъзе аз истилоҳоти ҳарбиرو ёдрас намудааст [Қёроғлу, 1947 с. 55].

Таҳқиқоти мукаммале, ки дар ин соҳа анҷом дода шудааст, ин таҳқиқот “Рисолаи форсӣ доир ба санъати ҳарбии асри XIII” ном дошта, муаллифи рисола дар бораи истилоҳоти ҳарбӣ, истилоҳоти дараҷаи низомӣ, созу дастгоҳи ҷанг, муҳофизон, размандагон ва ғайра фикру андешаҳои ҷолиб баён намудааст. [Начмиддинова, 1971, с. 90-102].

Доир ба истилоҳоти ҳарбӣ ва ҷойгоҳи онҳо дар низоми истилоҳии забон Е. А. Разик таҳқиқоти доманадоре таҳти унвони “Таърихи санъати ҳарбӣ” анҷом додааст, ки истилоҳоти зиёди мафҳуми баёнгари нерӯҳои мусаллаҳро таҳлилу баррасӣ намудааст [Разик, 1957. с. 81].

Дар забоншиносии тоҷик ягона таҳқиқот, ки ба истилоҳоти ҳарбӣ бахшида шудааст, ин таҳқиқоти забоншиносии асили тоҷик С. Анварӣ таҳти унвони “Вожаҳои низомӣ дар “Шоҳнома”” мебошад, ки дар он паҳлуҳои мухталифи истилоҳ, таърихи пайдоиши истилоҳнигорӣ тоҷикӣ, истилоҳоти баёнгарӣ мафҳумҳои дараҷаи низомӣ, мафҳуми

размандагон, чанговарон, афсарон, сипохиён ба таври васеъ таҳлилу баррасӣ гардидааст.

Доир ба масоили мухталифи истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ ва англисӣ забоншинос Ҳ. Саидов низ таҳқиқот анҷом додааст, ки муаллиф бештар ба паҳлуҳои истилоҳоти ҳарбии забони англисӣ тавачҷуҳи хосса зоҳир намудааст. Муҳаққиқ Ҳ. Саидов дар ҳамин таҳқиқоти худ, ки “Истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” унвон дорад, дар баробари истилоҳоти ҳарбӣ ба таҳқиқи истилоҳоти соҳаи ҳуқуқшиносӣ низ дахл намуда, истилоҳоти зиёди соҳаи ҳуқуқро низ мавриди таҳлил қарор додааст [Саидов, 2006].

Дар баробари олимону донишмандони тоҷик олимон ва забоншиносони рус низ ба ин масъала тавачҷуҳ зоҳир намудаанд.

Масалан, С.Д. Ледяева дар таҳқиқоти худ зери унвони “Лексикаи ҳарбӣ дар забони русӣ” истилоҳоти ҳарбии байналмилалиро, ки дар забони русӣ ба таври васеъ истифода мешаванд, мавриди омӯзиш қарор додааст [Ледяева, 1954, 1955]. Муаллиф дар баробари истилоҳоти ҳарбии байналмилалӣ роҷеъ ба номҳои воҳидҳои низомӣ дар забони русии қадим ибрози назар намуда, эҳё намудани баъзе аз онҳоро дар забони муосири русӣ ба миён гузоштааст.

Олимону донишмандон Б.Л. Литвинский, И.В. Пяников дар таҳқиқоти хеш “Коргузории ҳарбӣ дар мардумони Осиёи Миёна” доир ба истифодаи истилоҳоти ҳарбӣ дар низоми идории воҳидҳои низомӣ ибрози ақида намуданд [Литвинский, 1966 с. 104].

Муҳаққиқи забонҳои эронӣ Л.С. Пейсиков дар бораи “захираи луғавии забони форсӣ” ибрози андеша намуда, истифодаи якчанд истилоҳоти ҳарбиро дар коргузории низоми ҳарбии Эрон таъкид намудааст: созу барг - *sozu barg*, амалиёт - *amaliyat*, гулӯла - *gulula*, тирандоз - *tirandaz*, тирандози мумтоз - *tirandaze mumtaz*, разм - *razm*, разми шабона - *razme shabane*, ҳамла - *hamla*, ҳамлаи шабона - *hamla-e shabane*, ҳаракат - *harakat*, пуштибон - *pushtiban*, посгоҳ - *posgah*, хат -

khat, хатти ҳаракат - khatt-e harakat, пасдор - pasdar, воҳид - vohid, ихота - ihata, ақабнишини - aqabnishini, зирех - zireh, зирехи - -zirehi, ҳамоҳанги - hamahangi [Пейсиков, 1952, с. 84].

Муҳаққиқи истилоҳоти ҳарбӣ М. Родмистрова дар забони русӣ дар асари худ “Таърихи санъати ҳарбӣ” доир ба корбурди баъзе санъатҳои ҷангӣ дар забони русӣ дар муқоиса бо истилоҳоти ҳарбии байналмилалӣ фикру андешаҳои худро иброз намудааст.

А.А. Семёнов дар бораи “Истилоҳи қадимаи забони форсии тоҷикӣ “ҳасак” ибрози андеша намуда, таъкид бар он дорад, ки истилоҳи “ҳасак” лафзи форсӣ буда, хоре бошад, ки аз оҳан созанд ва дар сари роҳи душман гузоранд [Семёнов, 1949 с. 14].

Забоншиносии маъруфи тоҷик С. Анварӣ дар асари худ “Вожаҳои низомӣ дар “Шоҳнома”” чунин меорад: Вожаи “ҳасак” калимаи форсии тоҷикӣ буда, пасванди тасғир бар он ҳамроҳ гаштааст. Вожаи “ҳасак” ин ҷо ифодагари хоре бошад сегӯша..., ки аз оҳан созанд ба сурати оҳани хормонанди теғадор, ки дар сари роҳи душман гузаранд ва ё дар атрофи қалъа, ҳисор паҳн намоянд [Анварӣ, 1994. с. 78].

Тавре аз нигориш ва тасвири Абулқосим Фирдавсӣ дар достони “Огаҳӣ ёфтани Кайхусрав аз омадани Афросиёб ба ҷанги ӯ” бармеояд, “ҳасак” ба қаринаи қаламхораки тоҷикӣ “симхоре будааст, ки лашкариён ва сипоҳиён аз он барои амни қаср, кох ва дижи худ истифода мекарданд.

Муҳаққиқи рус С.Д. Смирнов низ дар таълифоти хеш “Маҷмуи матнҳои ҳарбии форсӣ” дар бораи баъзе истилоҳоти ҳарбӣ ибрози андеша намудааст: амалиёти ҳавоӣ - amaliyat-e havai, амалиёти ҷангӣ - amaliyat-e jangi, ҳамлаи пиёданизом - hamlai piyadenizam, ҳамлаи ҳавоӣ - hamlai havai, тарҳи кулӣ - tarh-e kulli, судури дастур - sudur-e dastur, дифои зирехӣ - difai zirehi, шабакаи иртиботӣ - shabaka-e irtibati [Смирнов, 1947, с. 191].

Луғатшиноси рус Ф.П. Сороколетов дар таълифоти худ “Таърихи лексикаи ҳарбӣ дар забони русӣ” дар бораи луғати таркиби “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ чунин мефармояд: “Танҳо мазмун ва ғояи асар зарурати истеъмоли луғати ҳарбиро ошкор хоҳад кард” [Сороколетов, 1970, 1.5-7].

Муҳаққиқи шуравӣ М.Д. Тузова низ дар таҳқиқоти худ “Лексикаи ҳарбӣ дар забони русӣ” аз чанд истилоҳи ҳарбӣ ва ҷойгоҳи онҳо дар забонҳои байналмилалӣ ёдрас мешавад: танк - tank, дивизия - diviziya, баталион - batalian, корпус - korpus, армия - armiya, тирбар-carrier, асир додан - lose captivity, ҷанг сар кардан - to take war, лавозимоти ҷангӣ - supplies, милтиқ - powder, ҳолати ҷанги - combat position, майдони ҷанг - beachhead, тӯп - weapon, тӯпи соҳилӣ - coastal gun, тирпаронии пай дар пай - firing fire, аскарӣ баҳрӣ - mines [Тузова, 1955, с. 68-101].

Дар натиҷаи омӯзиш ва таҳқиқи мавзӯи муайян гардид, ки доир ба истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ баъзе таҳқиқот сурат гирифта бошад ҳам, то имрӯз масоили гуногуни истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикии ҳарбӣ, тарзу тариқ ва шеваи истифодаи истилоҳоти соҳаи нерӯҳои мусаллаҳ, истилоҳоти баёнгарӣ мафҳуми дараҷаи низомӣ, мафҳуми размандагон, василаи муҳофизати сипоҳиёну ҷанговарон, сипоҳиёни пиёдабандӣ саворбандӣ то ҳанӯз дақиқа равшан наомӯхтаву тибқи қонунгузори Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низомии муайян дароварда нашудааст. Мутахассисони соҳаи истилоҳи ҳарбиро зарур аст, ки дар ҳамкорӣ бо истилоҳшиносон ва забоншиносон низомии истилоҳии ҳарбиро дақиқа равшан намоянд.

1.2.5. Аз таърихи омӯзиши истилоҳоти ҳарбӣ дар забони англисӣ

Истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар тамоми соҳаҳои илм мавқеи асосӣ дошта, ташаккул ва рушду такомули ҳар соҳа ба истилоҳоти соҳавии он алоқамандии ногусастанӣ дорад. Истилоҳот дар ҳар як соҳа ва ё илм сабабҳо ва омилҳои пайдоиши худро молик аст. Асоси бавучудоии

истилоҳоти ҳарбӣ ин бо пайдоиши намудҳои мухталифи аслиҳа, созу баргҳои низомӣ, васила ва ё дастгоҳҳои ҷангӣ дар низоми ҳарбӣ ва дигар соҳаҳои ба он марбут мебошад.

Омӯзиш, таҳқиқ, ташаккул ва рушду инкишофи истилоҳот аз замони аввали пайдоиш то ба имрӯз, таърихи пайдоиш, таҳқиқи истилоҳоти ҳарбӣ ҳангоми таҳлилу баррасии ҳодисаву воқеаҳои таърихӣ ва давраҳои мухталифи ҷангҳои байни давлатҳо дар осори муҳаққиқони соҳаи ҳарбӣ таъкид шудааст.

Яке аз омилҳои дигари пайдоиши истилоҳоти низомӣ дар забони англисӣ ин дар давраи миёнаи инкишофи забон, ки як чараёни пурталотуми азхудкунии таҷрибаи ҳарбии давлатҳои мутараққии минтақаи Ғарб ба миён омад, махсуб доништа мешавад. Зеро фаъолияти ҳарбии давлатҳои абарқудрати Ғарб дар ин масъала бештар ба мушоҳида мерасад.

Пешрафти фаъоли англисҳо дар ин марҳила ба рушду инкишофи бесобиқаи созмонҳои низомӣ дар кишвари худӣ Англия ва Иёлоти Муттаҳидаи Амрико дар охири асри XVII-XX алоқамандии ногусастанӣ дорад. Дар натиҷаи чунин пешравиву фаъолияти низомӣ ин давлатҳо ҳамчун давлатҳои сарвари абарқудрати ҳарбӣ ном бароварданд. Онҳо дар масъалаи содироту воридоти аслиҳаҳои низомӣ ва дигар дастгоҳҳои ҷангӣ байни давлатҳо муҳоҷима намуда, мақоми давлатҳои абарқудрати ҳарбиро касб карда буданд. Коркард ва корбурди ҳама гуна намунаҳои нави аслиҳаҳои ҷангӣ, техникаи гуногуни ҳарбӣ, такмилдиҳии сохторӣ, нерӯҳои қувваҳои мусаллаҳ ва анвои дигари амалиёти ҳарбиву ҷангӣ бо саъю кӯшиш ва ташаббуси бевоситаи онҳо ба миён меомад. Дар натиҷаи пайдоиши мафҳумҳои нави ҳарбӣ дар амалиёти низомӣ номгӯи истилоҳоти нав ба миён меомад, ки ба бойю ганишавии захираҳои луғавии ҳарбӣ мусоидат менамуд.

Ба захираи луғавии забони англисӣ воридшавии чунин истилоҳоти ҳарбӣ дар марҳилаҳои гуногуни инкишофи забон ба мушоҳида мерасад.

Фаъолгардони ҳама гуна соҳаҳо ва бахшҳои мухталифи ҳарбӣ дар кишварҳои Англия ва Иёлоти Муттаҳидаи Амрико аз нимаи дуоми асри XVII оғоз шуда, то имрӯз бо номи мусобиқоти таслиҳотӣ - “гонка вооружения” идома дорад. Ҳамин тавр, пешрасти техникаи ҳарбӣ, аслиҳаи низомӣ ва роҳандозии амалиётҳои мухталифи низомӣ-ҳарбӣ дар ташаккул ва рушди инкишофи истилоҳоти соҳаи мазкур бетаъсир намондааст. Дар натиҷа вожаҳои истилоҳоти ҳарбӣ низ дар сохтори истилоҳоти ин соҳа ба миён омаданд. Албатта, воридшавии истилоҳоти ҳарбӣ ба омилҳои гуногуни техникӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ низ алоқамандии ноғусастанӣ дошта, тамоми соҳаҳои онро дар худ фаро гирифтаанд.

Дар низоми истилоҳоти соҳаи ҳарбӣ низ якмаъноии тарзи ифодаи мафҳум нақши муҳимм дорад. Бо ба вучуд омадани истилоҳоти нави ҳарбӣ дар робита бо ба миён омадани ягон дастгоҳ ва ё аслиҳаи ҷангӣ он дар дигар кишварҳо низ қобили истифода қарор дода мешавад. Чунин истилоҳоте низ ба мушоҳида мерасад, ки бевосита дар минтақаи муноқишаҳои ҳарбӣ ва амалиёти низомӣ ба миён омадаанд. Аз ин рӯ, хангоми номгузори онҳо роҳи усулҳои мухталифи забонӣ мавриди истифода қарор дода мешаванд. Масалан, дар замони собиқ Шуравӣ хангоми муноқишаҳои ҳарбӣ чунин истилоҳоти хос маъмул буданд: идораи ҳарбӣ, гурӯҳҳои муттаҳид, воҳидҳои низомӣ, воҳидҳои ҳарбӣ, қисми низомӣ, қисми ҳарбӣ, армия, дивизия, гурӯҳи муташаккил, гурӯҳи амалиётӣ, гурӯҳи тезамал, қувваҳои зудамал, ҳарбиён, пиёданизом, қувваҳои низомӣ, қувваҳои ҳарбӣ, воҳидҳои ҳавоӣ,...

Доир ба истилоҳот, аз ҷумла истилоҳоти ҳарбӣ таҳқиқот ба назар намерасад. Вале баъзе аз олимону донишмандон ҷо-ҷо дар рисолаву осори илмӣ хеш ба ин мавзӯ дахл намудаанд.

Муҳаққиқ, забоншинос Ҳ. Саидов доир ба мавзӯи “Вожаҳои ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” рисолаи номзадӣ таълиф намуда, ҷиҳатҳои назариявии истилоҳ, истилоҳшиносӣ, истилоҳи забон,

хусусияти онҳо, калима ва термин, воситаҳои ифодаи вожаҳои ҳарбӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, тавсифи маъноии истилоҳоти ҳарбӣ, истилоҳофаринӣ доир ба мафҳуми умумии воҳидҳои фразеологӣ, ихтисораҳо дар вожаҳои ҳарбию дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба таври пурраву мукамал таҳлилу баррасӣ намудаанд: тирпаронӣ кардан - exchange fire, аскари пиёдаи моторӣ - mounted infantry, аз ҳадаф дуртар афтодан - passage migration, ба чап зада гардондани сарнайзаи душман - repel, repulse, оташ кушодан - open fire, ғалаба кардан - to gain win, хатар - danger, амалиёти ҷангӣ - operation day, аскари савора - cavalry horse, шахси ҳарбие ки дар қисмҳои низоми кор мекунад - regular officer.

Донишмандони рус С.З. Иванов дар таълифоти хеш “Отраслевая терминология ва лексикография” роҷеъ ба мафҳуми истилоҳ, истилоҳшиносӣ, тафовути калимаҳои маъмулӣ аз истилоҳоти илмӣ, доираи истифодаи истилоҳоти ҳарбӣ ҳамчун вожаи махсус изҳори назар намуда, истилоҳро дар ҳар як соҳаи вожаи махсус маҳсуб меонад.

Ба фикру андешаи С.З. Иванов соҳаи ҳарбӣ соҳаи ниҳоят доманадор ва муҳимм буда, бояд дар он истилоҳоти махсуси соҳавӣ дар мавридҳои ба худ хос ва ба маънии дақиқу равшан ифода шаванд: командаи танк - common tank, team tank, яке аз моддаҳои зури тарканд - melinite, маҷмуаи қонунҳои оид ба ҷиноятҳои ҳарбӣ - criminal code, муборизаи синфӣ - class struggle, минае, ки дар чуқурии муайяни дарё ба баҳр рафта мекафад - mine-deep, ростравии тир - accuracy neatness, механизми тирбарор - starting device, ҳалқаҳои ложаи милтиқ - false rings, тири тарканд - mine. [Иванов, 1984, с.141-144].

Дар ҳақиқат, бо воридшавии маҷмуи истилоҳоти нав, ки дар натиҷаи пешрафти илму техника, амалиёти низомӣ ва техникаи ҳарбии ҷадид ба миён меояд, дар забон мафҳумҳои нав ба вуҷуд меояд, ки онҳо тавассути маҷмуи истилоҳоти илмӣ ифода карда мешаванд ва ин боис мешавад, ки захираи луғавии ҳарбии забон ғани гардонида шавад.

Муҳаққиқи дигар Л. К. Жуков низ дар осори худ таҳти унвони “Аспекты изучения лексико-семантической системы языка” таъкид менамояд, ки ҳар як баҳши илм ва соҳаи мухталифи он дорои истилоҳоти хоси худ буда, дар алоҳидагӣ омӯхтани онҳо муҳимм аст. Зеро ҳар як баҳши алоҳидаи онҳо дар низоми истилоҳии худ маънии мушаххаси худро ифода менамоянд. Чунин ҳолат дар забони англисӣ ҳангоми таҳлилу баррасии истилоҳоти ҳарбии он равшан ба мушоҳида мерасад. Дар ҷанг - in action [ФЗТА, с.36], дар муҳорибаи низомӣ кушта шудан - be killed falld in action [ФЗТА, с.87], аз амалиёти низомӣ баромадан - come out of action [ФЗТА, с.213], амалиёти низомиро оғоз кардан - go into action [ФЗТа, с.379], дар зери фишори душман - through enemy action [ФЗТА, с.677], ҳайати тайёра - air crew [ФАЗ, с.33], тайёраҳо - air craft[ФЗТА, с.33], ҳуҷуми ҳавоӣ - an air raid [ФЗТА, с.33], муҳофизаи ҳавоӣ - air defense [ФЗТА, с.33], занги хатар – alarm [ФЗТА, с.34], дар нерӯҳои мусаллаҳ хизмат кардан - bear arms [ФЗТА, с.79], мусаллаҳшавии бошитоб - arms-rase [ФЗТА, с.35], мусаллаҳ - in arms [ФЗТА, с.35].

Дар таҳқиқоти И.Р. Галперин, Е.Б. Черкасская таҳти унвони “Лексикология английского языка”, доир ба истилоҳот ва вожаҳои забони англисӣ фикру андешаҳои ҷолиб оварда шудааст, ки дар баъзе ҳолатҳо муаллиф ба истилоҳоти ҳарбии англисӣ дахл намуда, пайдоиши аввалин истилоҳоти ҳарбиро дар забони англисӣ ба асрҳои XVI нисбат медиҳад [Галперин, 1956, с. 194].

Кацнелсон С. Д. дар асари худ «Содержание слов, значение и обозначение» доир ба истилоҳот ва доираи қорбурди истилоҳоти ҳарбӣ дар забони англисӣ андешаҳои хешро иброс намуда, таъкид менамояд, ки дар истифода ва мавқеи қорбурди онҳо эҳтиёт бояд намуд. Дар робита ба ин масъала чанд истилоҳи ҳарбиро дар забони англисӣ намуна меорад: таслим шудан - lay dawn arms, силоҳ ба даст гирифтани - take up arms, омодаи ҷанг бош - to arms, лавозимоти ҷангӣ - arming, беяроқ, бесилоҳ - armless, сулҳи муваққатӣ - armistice, ҷавшан, силоҳ - armour,

яроқбардор - armour bearer, аслиҳахона - armoury, низомӣ ҳарбӣ - army, боздошт - arrest, тирча - arrow, ҳамлақунанда - assailant, одамқуш - assassin, қуштан, ба қатл расондан - assassinate, ҳамла - assault [Кацнелсон, с. 85].

Ҳамчунин дар осори Е.Ф. Кашеева, Е.В. Малишевская, И.А. Потапова “Лексикология английского языка”, М.В. Никитин “Лексические значения в слове и словосочетании”, И.И. Толстой “Из опыта типологического исследования славянского состава лексического состава” дар баробари вожаҳои маъмулии забони англисӣ, маъно ва мафҳуми онҳо ҳамчунин дар бораи вожаҳои истилоҳоти соҳаи ҳарбӣ низ андешаҳои ҷолиб иброз шудааст, ки хулосаву натиҷагирӣ онҳо аз ин фикру мулоҳизаҳо ин муҳимм будани истилоҳоти соҳавии ҳарбӣ ба шумор меравад.

Дар бораи вожаҳои истилоҳоти ҳарбӣ, илова бар ин, дар баъзе луғатномаҳо ва фарҳангномаҳо аз қабилӣ “Словарь военных терминов (русско-таджикский)” зерӣ таҳрири Ш. Хайруллоев [Хайруллоев, 1987], М.Д. Слинкин, “Русско-дари военный технический словарь” [Слинкин, 1968], “Русско-английский словарь” [Ахманова, 1990], “Русско-английский словарь” [Мюллер, 1975], “Советский энциклопедический словарь”, [Москва, 1961] таҳқиқоти зиёде ба мушоҳида мерасад.

Хулосаи боби якум

Таҳлилу баррасӣ ва омӯзиши муқоисавии вожаҳои истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ муайян намуд, ки яке аз ҷанбаҳои асосии амалӣ кардани мавзӯи мавриди таҳқиқ ин омодаву таҳия намудани луғатномаву фарҳангномаҳои ҳарбӣ дар соҳаҳои таҳқиқшаванда ба ҳисоб меравад. Бо дарназардошти масъалаи ҷавқуззикр қайд намудан лозим аст, ки заминаҳои асосии назариявии омӯзиши истилоҳоти соҳаи мазкурро таҳқиқоти дар ин самт анҷомдодашуда ва луғатномаҳои соҳавӣ ташкил медиҳанд. Тавре ба

назар мерасад, солҳои охир луғатномаҳо ва фарҳангномаҳои мухталифи соҳавӣ омодаву ба нашр расидаанд, ки барои амалӣ намудани як қатор корҳои илмӣ таҳқиқотӣ ва таълимӣ мусоидат хоҳанд кард. Вале бо вучуди ҳамаи ин дастовардҳои муваффақиятҳо масъалаҳои ҳамачонибаи омӯзиши муқоисавии истилоҳоти ҳарбӣ ва бахшҳои мухталифи он аз қабилӣ вожаҳои истилоҳоти баёнгарӣ мафҳумҳои таркиби нерӯҳои мусаллаҳ, дараҷаҳои низомӣ, мафҳуми муҳофизону размандагон, василаи дарёнавардӣ ва қайқонӣ, амалиёти низомии пиёдабандӣ саворанӣ ва ғайраҳо, дар забонҳои тоҷикӣ англисӣ то ҳанӯз мавриди таҳқиқ ва омӯзиши алоҳидаву мукамал қарор нагирифтааст.

Лозим ба ёдоварист, ки истилоҳ, истилоҳшиносӣ, истилоҳгузинӣ ва меъёрҳои интихоби истилоҳ дар забони тоҷикӣ таърихи тулонӣ дошта, аз ҷумла истилоҳоти ҳарбӣ ба монанди истилоҳоти дигар соҳаҳои мухталифи ҷомеа калмаву ибораҳои мебошанд, ки дар ҳавзаи амалкарди соҳаи ҳарбӣ ва бахшҳои мухталифи он мафҳум ва маъноҳои махсуси илмиро ифода намуда, ҳамчунин бо дигар воситаҳои забонӣ низом ва сохтори ягонаи истилоҳотиро ба миён меоранд.

Дар ҳақиқат ҳар як соҳа истилоҳоти махсуси илмӣ худро дошта, истилоҳ-термин, истилоҳот ва ё истилоҳшиносӣ - терминологияҳои соҳаи ҳарбӣ ин маҷмуи истилоҳоти дар сатҳи маъноӣ, мавзӯӣ ва дастурии ба ҳам алоқаманд тайи солҳои дароз дар давраҳои мухталифи ташаккул ва таҳаввули забону истилоҳоти илмӣ ба миён омадаанд ва бо назарияи гуногуни соҳаи ҳарбӣ ва дигар бахшҳои фаъолияти касбии ҳарбӣ муносибат ва алоқамандии ногусастанӣ дорад.

Истилоҳоти ҳарбӣ низ бахши калон буда, дар худ истилоҳоти баёнгарӣ мафҳуми таркиби нерӯҳои мусаллаҳ, дараҷаи низомӣ, мафҳуми размандагон, дастгоҳҳои ҷангӣ, василаи ҳифзати ҷанговарон, мафҳуми василаи дарёнавардӣ ва амалиёти низомиро дар худ фаро мегиранд. Яъне ҳар як бахши ҳарбӣ истилоҳоти махсуси худро дорад.

Истилоҳот ва низоми истилоҳотӣ таърихи ташаккули худро дошта, он дар забони англисӣ ҳанӯз дар асрҳои XVI-XVII бо ба вучуд омадани аввалин аслиҳо, дастгоҳҳои хурди ҳарбӣ рӯ ба ташаккул ниҳодаанд, ки дар асрҳои минбаъда вобаста ба вазъи сиёсии ҷаҳон, тезутунд шудани муносибати байниҳамдигарии давлатҳои гуногун тақомул ёфта, як маҷмуи бузурги истилоҳотро ба миён оварданд, ки дар доираи васеи ҳарбиён истифода мегардад. Дар собиқ Иттиҳоди Шуравӣ ва ҷумҳуриҳои соҳибистиқлол истилоҳоти ҳарбӣ бо ба вучуд омадан ва ташкил ёфтани ҳама гуна воҳидҳои низомӣ ба забон ворид шуданд.

БОБИ II

ШАРҲУ ТАФСИРИ МАЪНОИИ ВОЖАЮ ИСТИЛОҲОТИ ҲАРБӢ ДАР ЛУҒАТҲОИ ТАФСИРИИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

2.1. Усулҳои асосии истилоҳсозӣ ва шарҳу тафсири истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Омӯзиш ва таҳлили илмии масоили вожаю истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ ва англисӣ аз муҳимтарин мавзӯи ин забонҳо дар шароити муосир маҳсуб мешавад. Вале то имрӯз дар забонҳои тоҷикиву англисӣ доир ба вожаю истилоҳоти ҳарбӣ ва бахшҳои мухталифи он таҳқиқоти илмии алоҳида ба анҷом нарасидааст. Масъалаи роҳу усулҳои вожаю истилоҳсозӣ, меъёрҳои интихоби вожаву истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикиву англисӣ дақиқу равшан мавриди таҳқиқ ва омӯзиши ҳамачониба сурат нагирифтааст. Барои омӯзиш, таҳлил ва ҳаллу ҷасли масоили истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои муқоисашаванда, пеш аз ҳама, бояд вожаю истилоҳоти ҳарбӣ дар асоси дастовардҳои илмии забонҳои тоҷикиву англисӣ ҳамачониба таҳқиқ гардад.

Бино ба далоили боло дар ин бахши рисолаи илмӣ вожаю истилоҳоти ҳарбиро дар асоси луғатномаҳои тафсири дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳлил қарор додаем. Агарчи забони тоҷикӣ ба шоҳаи эронии забонҳо ва забони англисӣ ба шоҳаи германӣ дохил мешаванд, вале ҳам забони тоҷикӣ ва англисӣ ба як оилаи забонҳо, яъне ба оилаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ тааллуқ доранд. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки сохтори дастурии вожаву истилоҳот дар ин забонҳо хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи ҳешро дорад.

Мусаллам аст, ки ҳар як забон, аз ҷумла забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ марҳилаҳо, давраҳои ташаккул ва тақомули таърихӣ хоси худро дошта, сохтори таркиби луғавӣ ва низоми истилоҳотии онҳо ба таърихи ташаккул ва рушди инкишофи ҳаёти илмиву фарҳангӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии мардумаш робитаи ногусастанӣ дорад.

Тавре ки медонем, вожаю истилоҳсозӣ яке аз воситаҳои асосӣ ва роҳу усулҳои ғанӣ гардидани таркиби луғавии ҳар забон, аз ҷумла забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мебошад.

Сарчашмаҳои пайдоиш ва ташаккули назарияи муосири вожаю истилоҳсозӣ дар забони англисӣ бо номи олимону донишмандон ва забоншиносони маъруфи англису тоҷику рус: В. Адамс (Адамс, 1973), Ҳ. Марчанд (1955, 1969), О. Есперсон (1935), И. Плач (2002), М.Д. Степанова (1966, 1968, 1979), Г.О. Винокур (1959), О.Д. Мешков (1971, 1976, 1985), Е.С. Кубрякова (1972, 1980) П.М. Карашук (1971, 1975, 1977) В.С. Расторгуева (1954), С. Назарзода (2004, 2008), М.Ҳ. Султон (2003, 2008) ва дигарон алоқамандии ногустани дорад.

Дар забоншиносии англис, ҳарчанд ки асарҳо доир ба роҳу усулҳои вожаю истилоҳсозӣ зиёданд, вале таҳқиқоти бунёдии Ҳ. Косиол бо номи “Дастурномаи вожасозии забони англисӣ” ки ба роҳу воситаҳои вожасозии забони англисӣ бахшида шудааст, таҳқиқоти мукамал мебошад.

Пас аз таҳқиқоти Ҳ. Косиол дар забоншиносии англис таҳқиқоти мукамале рӯи кор омад, ки ба калами Ҳ. Марчанд тааллуқ дошта, дар доираи илми забоншиносӣ доир ба назарияи илмӣ ва амалии роҳу усулҳои вожаю истилоҳсозӣ дар забони англисӣ асоси илмӣ гузошт.

Таҳқиқоти Ҳ. Марчанд бо номи “Категория ва типҳои вожасозии забони ҳозираи англисӣ” соли 1960 ҳамчун рисолаи алоҳида нашр гардид, ки дар забоншиносии умумӣ як тағйироти ҷиддие ба миён овард.

То солҳои 80-уми асри гузашта ба масоили мухталифи вожасозии забони англисӣ, таркибҳои луғавӣ, сохтори вожа-истилоҳот ва номенклатураҳо таҳқиқоти зиёде анҷом дода шуд, ки яке аз муҳимтарини онҳо таҳқиқоти В. Адамс (соли 1973) ба ҳисоб меравад.

Баъдан, олимону донишмандон ва муҳаққиқони забони англисӣ О.Д. Мешков ва П.М. Карашук доир ба масъалаҳои мухталифи вожасозии англисӣ роҳу воситаҳои калима-истилоҳсозӣ, усулҳои

пасвандӣ ва пешвандии вожаю истилоҳсозӣ, усулҳои сарфию наҳвии вожа-истилоҳсозии забони англисӣ таҳқиқоти домандоре анҷом дода, доираи таҳқиқоти то ин солҳо анҷомдодаро пурраву мукамал намуданд (Карашук, 1976, 1977).

Инчунин олимону донишмандони забоншинос И. Плач дар асари худ бо номи “Воҷасозӣ дар забони англисӣ (Плач, 2002) ва А. Карстейрз - Маккарти дар таҳқиқоти хеш оид ба масъалаи намунасозӣ дар воҷасозӣ, назарияи фонологияи лексикӣ, баъзе воҳидҳои вожаасос ва морфемаасос фикру андешаҳои хешро баён намудаанд, ки хеле ҷолиб ба назар мерасад.

Муҳаққиқон И.В. Арнолд ва В. Адамс доир ба воҷасозии забони англисӣ, таснифоти вожаю истилоҳот, сохтори онҳо доир ба унсурҳои мухталифи вожаю истилоҳот назари худро иброз намуданд, ки тибқи фикру андешаҳои онҳо вожаю истилоҳот сода, сохта, мураккаб ва ибора-истилоҳот шуда метавонад. Чунин вожаю истилоҳот метавонад, ки аз ҷузъҳои гуногун таркиб ёфта бошанд.

Ҳар кадом олимону забоншиносон доир ба ин масъала андешаҳои мухталифро доштанд. Масалан, П. М. Карашук аз нигоҳи сохториву маъноӣ вожа-истилоҳотро ба гурӯҳи усули пасвандӣ, пешвандӣ, таркибафзоӣ ва мураккабшавӣ ҷудо менамояд. (Карашук, 1977, с.10-16).

Дар забоншиносии тоҷик доир ба масоили муҳимми вожаю истилоҳсозӣ олимону донишмандон Ш. Ниёзӣ, Д. Саймиддинов, Ш. Рустамов, М. Қосимова, В. С. Расторгуева, Л. С. Пейсиков, Ю. А. Рубинчик, (усулҳои асосии калимасозӣ дар забони форсӣ (тоҷикӣ)) асарҳои илмӣ таълиф намудаанд.

Таҳқиқ ва омӯзиши роҳу усулҳои вожа-истилоҳсозӣ дар забони тоҷикӣ бо номи намояндагони забоншиносии рус алоқамандӣ дошта, дар ин масъала аввалин иқдомро В. С. Расторгуева гузоштаанд.

Забоншиносии рус В. С. Расторгуева роҳу воситаҳои мухталифи вожаю истилоҳсозиро аз қабилӣ ба ҳам пайвастанӣ асосҳои гуногун ва

усули пасвандиву пешвандии сохтани калимаҳоро муайян ва пешниҳод карда буд [Расторгуева, 1954, с. 531].

Л. С. Пейсиков низ дар забони форсӣ (тоҷикӣ) аз панҷ шеваи асосии вожасозӣ ёд менамояд:

- а) вандафзоӣ - пешвандиву пасвандӣ;
- б) нимвандафзоӣ
- в) табдилдиҳӣ
- г) мураккабшавӣ
- ғ) ибора - истилоҳсозӣ [Рубинчик, 1984, с.101-109].

Забоншиноси тоҷик Ш. Ниёзӣ дар бораи се навъи асосии роҳу усулҳои вожаю истилоҳсозӣ фикру андешаҳои худро баён намудаанд:

1. Усули пасвандиву пешвандии сохтани вожаҳо.
2. Мураккабшавӣ - ба ҳам пайвастании якчанд таркибҳо.
3. Ибора - истилоҳот бо роҳу воситаҳои гуногун ҳамроҳшавии ҳиссаҳои мухталифи нутқ.

Донишманди тоҷик Ш. Рустамов дар бораи шаш роҳу усулҳои вожасозӣ дар забони тоҷикӣ ибрази ақида намудааст:

1. Усули сарфии вожасозӣ, яъне усули пешвандиву пасвандии вожасозӣ
2. Усули наҳвию сарфӣ - усули сохтани вожаҳои мураккаб ва омехта.
3. Усули сарфию наҳвӣ, яъне аз як ҳиссаи нутқ ба ҳиссаи дигари нутқ гузаштани вожа-истилоҳот.
4. Усули луғавию наҳвӣ, яъне ба вожаи мураккаб табдил ёфтани ибораи изофӣ.
5. Усули луғавию маъноӣ [Рустамов 1981 с. 91-101].

Бояд хотирасон намуд, ки баъзе аз муҳаққиқони соҳаи вожасозӣ дар забони тоҷикӣ роҷеъ ба вожасозии ихтисораҳо низ изҳори назар намудаанд, ки усули мазкур дар забон бемаҳсул маҳсуб дониста мешавад.

Дар забоншиносии тоҷик муҳаққиқи истилоҳоти илмӣ М. Ҳ. Султонов фикру андешаҳои олимону донишмандон ва муҳаққиқони соҳаро омӯхтаву санҷида, роҳу усулҳои асосии воҷасозиро дар забони тоҷикӣ ба панҷ гурӯҳ ҷудо менамояд, ки ба тариқи зер аст:

1. Усули сарфӣ: бо роҳи пасвандиву пешвандҳо сохтани воҷаву истилоҳот дар забони тоҷикӣ;

2. Усули наҳвию сарфӣ: усули сохтани вожа-истилоҳоти мураккаб ва вожа-истилоҳоти омехта;

3. Усули сарфию наҳвӣ: табдили вожаю истилоҳот аз як ҳиссаи нутқ ба дигар ҳиссаи нутқ;

4. Усули луғавию наҳвӣ: табдилёбии ибораҳои изофӣ ба вожа-истилоҳоти мураккаб;

5. Усули луғавию маъноӣ: ин усули сермаъноии калимаву истилоҳот ба шумор меравад [Султонов 2008, с. 94].

Дар масъалаи дақиқу равшан намудани роҳу усулҳои асосии вожаю истилоҳосозӣ М.Ҳ. Султонов ба фикру андешаи Ш. Рустамов комилан ҳамфикр аст.

Ҳамин тариқ, истилоҳоти ҳарбию метавон аз нигоҳи сохториву маъноӣ, ки бо роҳу воситаҳои мухталиф ба миён омадаанд, таҳлилу баррасӣ намуд.

Ҳама гуна усули сохтори истилоҳот дар мавзуи мавриди таҳқиқ ба мушоҳида мерасад.

2.1.1. Шарҳи вожа-истилоҳоти сода дар забони тоҷикӣ

Истилоҳоти ҳарбии сода асосан вожаҳое мебошанд, ки дар заминаи калимаҳои маъмулии забон ба вучуд омадаанд, яъне калимаҳои маъмулии забон мақоми истилоҳиро касб намудаанд. Ба ин гурӯҳ вожаю истилоҳоте дохил мешаванд, ки аз як реша иборатанд: сипоҳ - sipoh, лашкар - lashkar, аскар - askar, гурд - gurd, жанг - jang, ҳарб - harb, солор - solor, савор - savor, набард - nabard, марз - marz, камон - kamon, найза -

payza, сипар - sipar, камин - kamin, гурз - gurz, зирех - zireh, тег - tegh, тир - tir, чавшан - javshan, ханҷар - khanjar (ФТЗТ).

Вожа-истилоҳоте, ки дар фарҳанги миллати мо истифода мешуданд, ба мафҳумҳои мухталифи ҳарбӣ қорбааст шудаанд. Вожа-истилоҳи **сипоҳ** дар соҳаи ҳарбӣ яке аз бахшҳои калидии ин соҳаро ташкил медиҳад. Истилоҳи **сипоҳ** ҳамчун баёнғари мафҳуми ҳарбӣ ба чунин маънӣ қорбааст шудааст. **Сипоҳ** – 1. лашкар, артиш, 2. ҳар як афроди лашкар, лашкарӣ, сипоҳӣ. Дар забони гуфтугӯӣ бошад, калимаи **сипоҳ** чунин шарҳу баён ёфтааст. **Сипоҳ** - 1. далер, нотарс, пурчасорат (ФТЗТ, с. 248).

Вожа-истилоҳи **сипоҳ** дар “Фарҳанги форсӣ ба русӣ” ба маънои даста ва ё гурӯҳи калони ҷангӣ омадааст, ки онро дар забони русӣ “войска” низ мегӯянд. Аз ин вожа-истилоҳ калимаҳои сипаҳбуд, сипаҳдор, сипаҳсолор, сипоҳӣ ба миён омад, ки ҳар яке аз онҳо маъниҳои ба худ хосро дошт: сипоҳбуд - sipohbud - 1. корпусной генерал; 2. военачальник, полководец; сипаҳдор - sipahdor - военачальник, сипаҳсолор - sipahsolor - фармондеҳи кулли низомӣ, сипоҳсолори азим - sipahsolori azim - фармондеҳи олий, сипоҳӣ - sipohi - афсар, сарбози каторӣ, ҷанговар (ФФР, с. 19-21)

Дар забони классикӣ калимаҳои анҷуман - anjuman, гурӯҳ - guruh, ғавҷ - favj, даста - dasta, хайл - khayl ва ҷайш - jaysh низ ба мафҳум ва маънии вожа - истилоҳи лашкар - lashkar ва сипоҳ - sipoh ифода ёфтааст. Вожаю истилоҳи “лашкар” ва “сипоҳ” дар баробари калимаҳои ғавқуззикр дар таъйини маъно ва мақоми истилоҳоти баёнғари нерӯҳои мусаллаҳ аҳаммияти илмӣ доранд.

Дар натиҷаи таҳлилҳо маълум гардид, ки вожа-истилоҳи “сипоҳ” дар баробари вожаи “лашкар” бисёр истифода шудааст, аммо дақиқу равшан намудани чунин воқеият, ки аз истилоҳоти зикршуда кадоме аз онҳо ба маънои армия - войска ва ё дивизия омадааст, норавшан аст. Муҳаққиқони соҳа ҷиҳати шарҳу баёни истилоҳоти мазкур ҳар як аз диду

назари хеш нигариста андешаҳои хешро ба таври мухталиф баён намудаанд.

Масалан, дар робита ба ин масъала аз шарҳи муаллифи “Фарҳанги Рашидӣ” чунин бармеояд, ки вожа-истилоҳи “сипоҳ” қолаби мухаффафи “аспоҳ” ё “испоҳ” аст: “Испоҳ ва испоҳ” лашкар аст ки ... “Фарҳанги Нафисӣ” дар масъалаи ин калима чунин овардааст: ... ва он аспоҳ аст ва дар “Авесто” онро ба порсии бостон “спада” гӯянд, ки маънии “размиёни пиёда”-ро дорад [Бурҳони қотеъ, с. 118]. Дар забони тоҷикӣ дар баъзе ҳолатҳо аз муарраби калимаи “лашкар” яъне “аскар” низ истифода кардаанд.

Калимаи “аскар” аз вожаи арабӣ буда, дар ҷузвумҳои ҳарбӣ ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ истифода карда мешавад. Истилоҳи “аскар” чунин шарҳ дода шудааст. Аскар - 1. Хизматчиҳои қатории қувваҳои мусаллаҳи давлат, сарбоз, чанговар, сипоҳӣ. 2. лашкар, сипоҳ, аскари ихтиёрӣ - касе, ки бо ихтиёри худ ба сафи қувваҳои мусаллаҳ дохил шудааст, фидоӣ; аскари-қаторӣ - хизматчиҳои ҳарбии одӣ (бе рутба) дар қувваҳои мусаллаҳи давлат, чанговари одӣ; аскари пиёда - чанговари қушунҳои пиёдагард; аскари савора - сарбози қушунҳои аспсавор; аскари сурх - чанговари рутбаи хурди Шуравӣ то аввалҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ [ФТЗТ, с. 84].

Дар тафовут ва мазмуну мафҳуми ин вожа-истилоҳот миёни фарҳангшиносон фикру андешаҳои ягона мавҷуд нест. Аз ҷумла дар “Луғати ҳарбии русӣ-тоҷикӣ” истилоҳи “армия” ва “войска” бо калимаҳои “армия”, “лашкар”, “қушун” (ҳамин луғат, с.31); “қушун”, “аскар” “лашкар” (ҳамин луғат, с.33); тарҷума шуда, аммо дар мавриди вожаи сипоҳ шарҳу баёне ба назар намерасад.

Дар “Қомуси истилоҳҳои низомии форсӣ ба русӣ ва русӣ ба форсӣ” истилоҳоти форсии “лашкар”, “лашгар” ба забони русӣ “дивизия”, “войска” (ҳамин луғат, с. 228); “сипоҳ” - “войска” ва истилоҳи русии “армия” - ба форсӣ “артиш”, “лашкар” тарҷума шудааст.

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” бошад, бо далели фаровон ва сарчашмаҳои эътимодбахш дар бораи баёни истилоҳи “сипоҳ” чунин овардаанд: “сипоҳ ё сипоҳ” 1. Лашкар, кушун, маҷмуи ғавҷҳои одамони мусаллаҳи “ҷанговар” [ФЗТ с. 596]. Қайд бояд намуд, ки дар фарҳанги мазкур калимаи туркӣ - муғулии “кушун” бо вожаҳои “лашкар” “сипоҳ” шарҳу баён дода шудааст.

Дар натиҷаи таҳлили шарҳу баёни вожаҳои мазкур, ки дар фарҳанги “Бурҳони қотеъ” [Техрон 1335] ва “Фарҳанги забони тоҷикӣ” маълум гардид, доираи истифодаи маънии калимаи “лашкар” нисбат ба калимаи “сипоҳ” дар доираи нерӯҳои мусаллаҳ хеле фаровон будааст. Ҳамин тариқ, дар робита ба ин вожа-истилоҳ мафҳумҳои зиёде рӯйи қор омаданд: лашкари номҷӯй - *lashkari namjuu*, лашкари паҳлавон - *lashkari pahlavon*, лашкари ҷангҷӯй - *lashkari jangjuu*, лашкари кинавар - *lashkari kinavar*, лашкари номдор - *lashkari nomdor*, лашкари размсоз - *lashkari razmsoz*, сипоҳи диловар - *sipahi dilavar*, сипоҳи бузург - *sipahi buzurg*, сипоҳи гарон - *sipahi garan*. Аз мисолҳои оварда низ муайян гардид, ки доираи истифода ва қорбурди истилоҳот бо ҷузъи “лашкар” нисбат ба “сипоҳ” фарохтар будааст.

Вожа-истилоҳи “солор - *salar*” низ ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ мавқеъ ва мақоми хоси худро дошта, дар зинаҳои рушду такомули забони форсии тоҷикӣ ба тадриҷ такмил ёфтааст. Ба ҳамин монанд калимаи “солор - *salar*” аз ҷумлаи калимаҳои умумиистеъмоли буда, бо ташаккули забон хосият, мафҳум ва маънии истилоҳоти ҳарбиро дар худ қасб намудааст.

Истилоҳи ҳарбии солор дар баъзе фарҳангномаҳо чунин шарҳ дода шудааст. Солор - сардор, бузурги қавм, пешво [ФТЗТ, с. 259].

Калимаи “солор” дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ба маънои сардор ва меҳтар ва амир, раис, пешрав, сарҳанг ва ҳокиму фармонгузор омадааст. (ФЗТ, с. 484). Вожа истилоҳи “солор” дар марҳилаҳои рушду инкишофи забони порсӣ тағйири маънӣ қард. Аз ин ҷост, ки истилоҳи

“солор” ба унвони ҳайати фармондеҳони неруҳои мусаллаҳ ба истилоҳоти “сипаҳбуд”, “сипаҳдор” вазифаи муштарақ дошта, раҳнамоӣ ва фармонравоии лашкаро бар уҳда дорад.

Ҳамин мақом ва мавқеи доираи қорбурди вожа - истилоҳи “солор”-ро ба тарзе, ки болотар ишора намудем, дар баъзе луғатҳо ба маънои “пешрави қофила ва меҳтари қавм ё худ собиқасолор, яъне сарлашкар ва меҳтари қорвон” шарҳу баён намудаанд [Фарҳанги Рашидӣ, с.819]

Дар “Луғати форс”-и Абумансур Аҳмад бинни Алӣ Асадии Тӯсӣ истилоҳи “солор” ҳамчун “сарлашкар”, “сардор” ва “раиси қабила” шарҳу тавзеҳ ёфтааст [Рашидӣ, с.126].

Истилоҳи “солор” дар таркибҳои мухталифи “солори гарданкашон”, “солори гурдони гарданкаш” ҳамчун сардори гурӯҳи чанговарону далерон маънидод шудааст.

Истилоҳи “сар - sar” ва “мубад - tubad” низ ҳамчун вожа-истилоҳоти ҳарбӣ истифода шудааст. Калимаи “сар” ҳамчунин ба маънои “дараҷаи низомӣ” омада, аз он маънии чанговар низ бармеояд. Беҳуда нест, ки дар луғатҳо истилоҳи “сарон” ба маънои “сарони давлат” [Фараҳанги Нафисӣ, с. 1042] маънидод шуда, дар “Бурҳони қотеъ” вожа - истилоҳи “сар” - сардор ва муқаддами “лашкар” [с. 1112] шарҳу баён ёфтааст.

Дар баъзе луғатномаҳо калимаи сар ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ чунин маънидод карда шудааст. Сар - раис, сардор, сардори лашкар, сардори қавм [ФТЗТ, с. 206].

Вожа-истилоҳи “мубад” ба маънии “пешвои ойини зардуштӣ”, “донишманд, фарзона, ҳақим, омӯзгор” дар “Воҷаном”-и Абдулҳусайни Нӯшин тафсир дода шудааст [Нӯшин, с.314]. Аммо дар осори классикии мо, аз ҷумла дар таълифоти Абулқосими Фирдавсӣ илова бар маъниҳои фавқуззикр ба маънои донишманди “ҳарбӣ, носеҳ ва мушовири лашкар” низ омадааст. Мурод аз вожа-истилоҳи “мубад” ин

донишманд ва ё мушовири соҳаи неруҳои мусаллаҳ будан аст [ФТЗТ, с. 868].

Ба ҳамин монанд вожа-истилоҳоте, ки баёнгари мафҳуми созу дастгоҳҳои ҷангӣ мебошанд, хеле зиёд аст. Истилоҳи камон - kaman, найза - nauza, гурз - gurz, синон - sinan, шамшер - shamsher, дашна - dashna, корд - kard, хаданг - khadang.

Калимаи “найза” ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ дар луғатномаву фарҳангҳо чунин тафсир ёфтааст. Найза - ҷӯби дарози саҳт, ки дар нӯғаш пайкони оҳанӣ шинонда мешавад ва яке аз силоҳҳои ҷангӣ ба шумор меравад; олати найзамонанде, ки варзишгарон дар партофтани он ба масофаи дуртар қувваозмоӣ мекунанд; 2. қисми нӯғтези кордмонанде, ки ба нӯғи туфанг устувор карда мешавад [ФТЗТ, с. 887].

Вожа-истилоҳи “найза” ҳамчун афзори ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ доираи васеи истифода дорад. Найзаи маъмулиро дар майдони набард бештар баъзе аз гурӯҳҳои лашкар истифода мекарданд. Ба далели баъзе луғоту сарчашмаҳои боэътимод вожа-истилоҳи найза метавонад, ки дар силсилаи муродифии дашна, шамшер, ханҷар, гурз, манҷаниқ, синон мавриди истифода қарор дода шавад. [ФР, с. 1231; БҚ, с. 902].

Истилоҳи “манҷаниқ” яке аз истилоҳоте мебошад, ки дар воҳидҳои пайданизом ба таври васеъ дар байни ҳарбиён истифода мешавад. Манҷаниқ дар луғатномаҳо чунин баён шудааст. Манҷаниқ - 1. Олати фалохунмонанде, ки дар ҷангҳои қадим барои андохтани сангу гулӯлаҳо ба тарафи душман ба кор мебуданд [ФТЗТ, с.757].

Вожа-истилоҳи “манҷаниқ”, ки дар баробари калимаи найза истифода мешавад, бинобар маълумоти Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ “навъе аз фалохуни бузург, ки бар сари ҷӯбе қавӣ насб кунанд ва сангҳои калон бар он ниҳода бар девори қалъа зада деворро мешикананд ва ин истилоҳ муарраби “манҷаниқ - manjanik” мебошад [Ғиёс - ул - луғот, с. 775].

Дар “Вожанома”-и Абдулхусайни Нӯшин ба маънидоди вожа - истилоҳи “мачаниқ - manjanik” чунин шарҳ оварда шудааст: вожа - истилоҳи манчаниқ аз сӯйи дигар муарраби “манҷаниқ” аз юнони “михоник”, яъне афзоре, ки бо он сангу оташро ба сӯйи душман партоб мекунанд [Нӯшин, с. 312].

Дар миёни вожа-истилоҳоти ҳарбӣ вожаҳои баёнгари василаи ҳифозати ҷанговарон мавқеи хосса дорад: сипар - sipar, ҷавшан - javshan, зирех - zireh, кабр - kabr, ҷарм - jarm, палангина - palangina...

Вожа-истилоҳи “сипар - sipar” ҳамчун истилоҳи содаи ҳарбӣ нисбат ба дигар истилоҳоти ҷангӣ маъруфтар аст. Истилоҳи “сипар” ҳамчун лавозимоти ҷангӣ барои афсарону сарбозон бисёр муҳим аст.

Дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” якҷанд маънои истилоҳи ҳарбии сипар оварда шудааст, ки мафҳумро дақиқтар баён менамояд. Сипар - 1. олати ҷангии қадима барои ғимояи сар ва бадан аз зарби шамшер ё тири душман. 2. монеа аз ҳуҷуми чизе ё барои боздоштани пеши чизе [ФТЗТ, с. 247].

Калимаи “карг - karg” ҳамчун вожа-истилоҳ дар фарҳангҳо бештар дида мешавад. Дар луғатномаҳо вожа-истилоҳи “карг” муҳаффафи каргадан (каркадан), номи ҳайвонест, ки тануманд, пурзӯр ва дар замони пеш аз пӯсти ӯ сипар месохтанд [Фарҳанги Рашидӣ с. 1131].

Калима - истилоҳи “карг” дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” ба мушоҳида нарасид.

Вожа-истилоҳи содаи “ҷавшан - javshan” ба унвони пӯшокие, ки аз оҳан ва ё пӯлод сохта мешуд ва онро паҳлавонон ҳангоми ҷангу набард аз болои либосҳои хеш бар тан мекарданд.

Ҷавшан ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ баёнгари мафҳуми афзори ҷангӣ ба ҳисоб меравад. Ҷавшан - 1. як навъ либоси ҷангии қадима, ки аз ҳалқаи порчаҳои оҳан сохта мешуд; зирех ба таври аслиҳа [ФТЗТ, с. 576].

Аз рӯйи гуфтаҳои Муҳаммад Ҳусайн бинни Халафи Табрзӣ - муаллифи “Бурҳони қотеъ” ҷавшан силоҳе будаст, ки ғайри зирех, аз халқа ва тангаи оҳан ба ҳам бошад [Бурҳони қотеъ, с.601].

Вожа-истилоҳи содаи ҷавшан низ монанди дигар вожаю истилоҳоти ҳарбӣ метавонад бо ҷузъҳои дигар васл шавад: ҷавшани корзор - javshani karzar, ҷавшани паҳлавӣ - javshani pahlavi. Дар натиҷаи таҳлилҳо маълум гардид, ки дар луғатномаҳо вожа-истилоҳоти ҳарбии ифодагари неруҳои мусаллаҳ, дараҷаи низомӣ, мафҳуми созу дастгоҳҳои ҷангӣ фаровон истифода шуда, ба маънои аслии хеш шарҳу баён ёфтаанд.

2.1.2. Шарҳи вожа – истилоҳоти сода дар забони англисӣ

Дар таркиби луғавии забони англисӣ як баҳши муайяно истилоҳоти содаи соҳаи ҳарбӣ ташкил медиҳанд, ки истифодаи онҳо дар луғатномаҳо ва фарҳангномаҳо ба мушоҳида мерасад. Аз рӯйи қонуну қоида истилоҳоти содаи соҳаи ҳарбӣ низ аз як реша иборатанд. Ҳамчунин тибқи қонуну қавоиди дастурии забони тоҷикӣ бархе аз вожаю истилоҳоти иқтибосие, ки ба забони мо ворид шудаанд, онҳоро ба гурӯҳи вожаю истилоҳоти сода дохил намудан мумкин аст [ЗАҲТ 1982, с. 110-124].

Бо дарназардошти ин масъала вожа-истилоҳоти сода дар ҳар як забон бидуни тағйироти дастурӣ метавонанд мавриди истифода қарор дода шаванд.

Вожа-истилоҳоти содаи забони англисиро метавон ба гурӯҳи истилоҳоти содаи аслии забони англисӣ ва иқтибосии забони англисӣ ҷудо намуд:

Вожаю истилоҳоти содаи аслии забони англисӣ. Муайян ва дақиқу равшан намудани ин навъи вожаю истилоҳоти аслии забони англисӣ ва воситаи луғатҳо ва фарҳангҳои этимологии забони англисӣ ва баъзе фарҳангҳои ҳарбӣ анҷом дода шудааст: atom - атом, [Oxford dictionary p.

309] rocket - ракета, [Oxford dictionary p. 523] bomb -бомба ,[Oxford dictionary p. 328], tank - танка,[Oxford dictionary p. 592], enemy-душман [Oxford dictionary p. 385], tent - хайма [Oxford dictionary p. 592], war - ҷанг [Oxford dictionary p. 614], bow - тирю камон [Oxford dictionary p. 356], base - база [Oxford dictionary p. 356], police - милиса [Oxford dictionary p. 394], mine - мина [Oxford dictionary p. 464], spy - шпион [Oxford dictionary p. 544].

Вожаю истилоҳоти содаи иқтибосии забони англисӣ. Чун қоида ин гуна вожаю истилоҳоти содаи иқтибосии англисӣ низ ба воситаи луғатномаҳо ва фарҳангномаҳои этимологии забони англисӣ ва луғатномаҳои ҳарби дақиқу муайян карда шудааст: aerodrome - қароргоҳи самалётҳо [Oxford dictionary p. 309], platoon - даста, гурӯҳ, қисм [Oxford dictionary p. 635], corps - қисми армия [Oxford dictionary p. 341], aggression - таҷовуз [Oxford dictionary p.302], base - анборҳои лавозимоти ҳарбӣ [Oxford dictionary p. 328], danger - хатарнок [Oxford dictionary p. 374], embargo - муҳосира [Oxford dictionary p. 388], exercises - таълимот, таълимдиҳӣ [Oxford dictionary p. 388], explosion - тарқиш [Oxford dictionary p. 388], forces - қушун, аскар, лашқар [Oxford dictionary p. 398], battle - ҷанг, задухӯрд, муҳориба [Oxford dictionary p. 326], artillery - қушуни артиллерия [Oxford dictionary p. 310].

Вожаю истилоҳоти содаи иқтибосии фаронсавӣ дар забони англисӣ:
assault - assault [Oxford dictionary p. 306], bataille - battle [Oxford dictionary p. 328], soldate - soldier [Oxford dictionary p. 560], armee - army [Oxford dictionary p. 328], siege - siege [Oxford dictionary p. 561], lieutenant - lieutenant [Oxford dictionary p. 440], guerre - war [Oxford dictionary p. 434], banniere - banner [Oxford dictionary p. 318], artillerie - artillery [Oxford dictionary p. 351], capitaine - captain [Oxford dictionary p. 350], entreprise - company [Oxford dictionary p. 344], defense corporelle - corporal defense [Oxford dictionary p. 363], ennemie - enemy [Oxford dictionary p. 488],

marine - marine [Oxford dictionary p. 464], sergente - sergeant [Oxford dictionary p. 531], benevole - volunteer [Oxford dictionary p. 322];

Вожаю истилоҳоти содаи иқтибосии лотинӣ дар забони англисӣ: maior [Oxford dictionary p. 450], general [Oxford dictionary p. 405], general-simus [Oxford dictionary p. 405], radus [Oxford dictionary p. 512], patron [Oxford dictionary p. 484], kapsula [Oxford dictionary p. 437], kontr [Oxford dictionary p. 439], disiplina [Oxford dictionary p. 370], operasia [Oxford dictionary p. 475], pozisia [Oxford dictionary p. 499].

Вожаю истилоҳоти содаи иқтибосии юнонӣ дар забони англисӣ: polygon [Oxford dictionary p. 496], tankodrom [Oxford dictionary p. 573], raketodrom [Oxford dictionary p. 526], taktika [Oxford dictionary p. 575], taktik [Oxford dictionary p. 575], aerodrome [Oxford dictionary p. 303].

2.1.3. Шарҳи вожа – истилоҳоти сохта дар забони тоҷикӣ

Тавре маълум аст, бо ёрии пешванду пасвандҳо сохтани вожаю истилоҳоти ҳарбӣ яке аз роҳу воситаҳои серистеъмолтарини истилоҳосозии аксарияти забонҳои дунё, аз ҷумла забони тоҷикӣ ба шумор меравад. Истифода ва истеъмоли онҳо дар забонҳо бо роҳу воситаҳои мухталиф сурат мегирад. Пешвандҳо ва пасвандҳо ба калима - истилоҳоти решагӣ ҳамроҳ шуда, маъноҳои муайяни луғавиро касб менамоянд. Дар истилоҳосозии ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ пасвандҳо ва пешвандҳо чун воситаи калима-истилоҳсоз хеле маъмул буда, бо ёрии онҳо истилоҳоти зиёде сохта мешавад, доираи истеъмоли пешванду пасвандҳое, ки вожаю истилоҳоти ҳарбӣ месозанд, хеле фарох аст.

Истилоҳоти сохта бо ёрии пасвандҳо дар забони тоҷикӣ. Истифода ва корбурди пасвандҳо дар истилоҳосозии соҳаи истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ хеле фаровон мебошад. Дар истилоҳосозии ҳарбӣ пасвандҳои -ӣ, -вар, -гоҳ, -он, -ён, -зор, -чун, -гар, -соз, -ак, -бон, -иш, -ур, -ҳо аз ҳиссаҳои мухталифи нутқ вожаю истилоҳоти ҳарбӣ сохтаанд.

1. Пасвандӣ -ӣ. Бо ин пасванд чунин вожаю истилоҳот сохта шудааст: сипоҳӣ - sipohi [ФТЗТ, с. 248], чангчӯӣ - jangjui [ФТЗТ, с. 583], кинахоҳӣ - kinakhahi [ФТЗТ, с. 610], номварӣ - njmvari [ФТЗТ, с. 931], номдорӣ - nomdori, размсозӣ - razmsazi [ФТЗТ, с. 144], далерӣ - daleri [ФТЗТ, с. 402], диловарӣ - dilavari, ҳарбӣ - harbi, каёнӣ - kauani, марзбонӣ - marzboni, бадсиголӣ - badsigali [ФТЗТ, с. 117], низомӣ - nizami [ФТЗТ, с. 912].

Бо пасвандӣ -ӣ вожаю истилоҳе сохта шудааст, ки баёнғари мафҳуми таркибии неруҳои мусаллаҳ мебошанд:

Сипоҳӣ, яъне чангчӯӣ, чанговари қушунҳои мусаллаҳ, он афсар ва ё сарбозе, ки дар дохили сипоҳ ё худ лашкар қору фаъолият дорад [ФТЗТ с. 809].

Истилоҳи чангчӯӣ ё худ чангчӯӣ дар радифи вожағони чангсозон, размоварон, размчӯӣ, размсозон, размзан фаровон истифода шудааст.

Истилоҳи киначӯӣ, кинахоҳӣ аз решаи кина сохта шудааст. Мафҳуми вожа-истилоҳи “кина” ба аҳли фаҳм дақиқу равшан аст ва чун бо унсурҳои вожасоз васл шавад, маънии густарда пайдо мекунад. Дар ин радиф вожа-истилоҳоти зиёде сохта шудааст, ки онҳоро метавон ҳамчун муродифи якдигар истифода намуд: кинавар - kinavar, кинадор - kinadar, кинатӯз - kinatuz, киначӯӣ - kinajuu.

Истилоҳоти ҳарбии зерин чунин шарҳу баён ёфтаанд. Кинадор - он ки дар дилаш нисбат ба касе душманию бадхоҳӣ дорад; бадкина [ФТЗТ, с. 610].

Кинатӯз - киначӯӣ, кинахоҳ [ФТЗТ, с. 610].

Киначӯӣ - кинахоҳ [ФТЗТ, с. 610].

2. Пасванди -вар: кинавар - kinavar [ФТЗТ, с. 610], номвар - namvar, [ФТЗТ, с. 931], камонвар - kamanvar, [ФТЗТ, с. 589], набардвар - nabardvar, найзавар - nauzavar [ФТЗТ, с. 888], чавшанвар - javshanvar, сарвар - sarvar [ФТЗТ, с. 210].

Вожа-истилоҳи “номвар - namvar” - ро дар қатори калимаҳои “сарҳанг - sarhang”, “сипаҳсолор - sipahsalar”, “сарон - saran”, ба маънои

чанговар истифода шудааст. Номвар ё номовар - ба маънои сарлашкари номдор, соҳибном, шухратёр, шухратёфта [ФТЗТ, с. 931].

Вожа-истилоҳи “сарвар” ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ дар луғатномаҳо маънии фарох дорад. Дар “Фарҳанги форсии Амид” вожа-истилоҳи “сарвар” бо истилоҳи “сарон” ҳамчун муродифи ҳамдигар баён ёфтааст. Истилоҳи “сарвар” - ҳамчун фарогири мафҳуми яке аз муқаддамони лашкар тафсир дода шудааст [Амид, 1067]. Ин вожа-истилоҳ ба маънои муфассал “сарвари лашкар, ҳаммонанди сарҳангону сарон роҳбар ва роҳнамои чанговарон дар майдони корзор ҳисоб меёбад” [Амид, 1066].

3. Пасванди -гоҳ: размгоҳ - *razmgah*, лашкаргоҳ - *lashkargah*, дидбонгоҳ - *didbamgah*, набардгоҳ - *nabardgah*, ҳарбгоҳ - *harbgah*, марзгоҳ - *marzgah*, овардгоҳ - *avardgah*.

Истилоҳи ҳарбии рамзгоҳ ба маънои майдони чанг, набардгоҳ, ҳарбгоҳ далолат мекунад [ФТЗТ, с. 144].

Истилоҳи ҳарбии набардгоҳ ба маънии ҷойи чанг, мавқеи задухӯрд, майдони чанг фаҳмида мешавад [ФТЗТ, с. 874].

Истилоҳи ҳарбгоҳ ба маънои майдони чанг, арсаи набард далолат мекунад [ФТЗТ, с. 494].

Тавре дар натиҷаи шарҳу баёни вожа-истилоҳот маълум гардид, калимаҳои рамзгоҳ, набардгоҳ ва ҳарбгоҳ метавонанд. Ҳамчун муродиф дар баробари якдигар истифода шаванд.

Вожа-истилоҳи “лашкаргоҳ” ба вожаҳои баёнғари мафҳуми таркиби неруҳои мусаллаҳ ворид шуда, ба маънии майдони савораву пиёда, майдони саворони гурд, майдони пиёдагон, саворон, найзадорону сипардорону саворони зирехдор далолат менамояд.

Лашкаргоҳ – ҷойи исти муваққатӣ ё доимии лашкар, сарбозон, афсарон, яъне урдугоҳ [ФТЗТ, с. 718].

4. Пасванди -он: саворон - *savaran*, далерон - *daleran*, бадхоҳон - *badkhaan*, чанговарон - *jangvaran*, размсозон - *razmsazan*, чангсозон - *jangsazan*, рӯзбонон - *ruzbanan*.

Тавре дидем, дар луғатномаву фарҳангномаҳо вожа-истилоҳоти ҳарбӣ фаровон истифода шудаанд. Масалан, дар соҳаи неруҳои мусаллаҳи ҳарбӣ аз калимаҳои монанди “пиёда - piuada” ва “савора” истифода шудааст, ки ба худ бори истилоҳӣ низ гирифтаанд. Тавре дар “Фарҳанги форсӣ-русӣ ва русӣ-форсӣ”-и А. Алиев омадааст, вожаи истилоҳоти “савор”, “саворон” бо ҷузъҳои гуногун таркибҳои мухталиф сохтааст: саворони гурд, саворони набард, саворони найзагузор, саворони ханчаргузор.

Вожа-истилоҳи “чангсозон” дар баробари истилоҳоти чанговар [ФТЗТ, с. 583], чангҷӯй, [ФТЗТ, с. 583], чанговарон [ФТЗТ, с. 584], размҷӯён, размандагон, размзанон [ФТЗТ, с. 145], як маънӣ, яъне чангҷӯёнро ифода намудааст [ФТЗТ с. 590-596].

Дар мафҳуми вожа-истилоҳоти соҳаи дидбонон, марзбонон, посбонон, рӯзбонон, ки баёнгари истехкомот ва ҳифзати абзори афзори ҳарбӣ мебошад, пасванди -он тобиш ва маънои нав бахшидааст.

Истилоҳи дидбон хоси соҳаи ҳарбӣ буда, дар ҷузъу томҳои низомӣ доираи истифодаи васеъ дорад. Дидбон - 1. посбоне, ки дар бурчи қалъаву сарҳадҳо, болои киштиҳо ва дар ҷойҳои баланд истода, атрофро назорат мекунад, барои хабар додан аз ҳаракати душман ё хатари ҳуҷуми он маълумот ҷамъоварӣ менамояд. 2. Ҷосус; пӯянда, таъқибкунанда; он ки рафтори касеро таҳти назорати доимӣ мегирад [ФТЗТ, с. 445].

Масалан, мафҳуми вожаи дид (дида) бо ҳамроҳшавии пасвандҳо дар маънӣ тағйирот ба миён меояд: “Дидбон (он) - шахсонеро гӯянд, ки дар ҷойи баланд монанди сари кӯҳ ва болои кишти нишинад ва ҳар чи аз дур бинад, хабар диҳад [Бурҳони қотей с.910]. Ё худ калима-истилоҳи “рӯзбон (он)” ки ба маънои “дневальный”, яъне шахсе, ки қору фаъолияти рӯзонро назорат менамояд, дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” бо калимаҳои дарбон (он), ниғаҳбон (он) якранг маънидод шуда, дар мавқеи “ниғаҳбони дару дарвозабон, назораткуандагон, посбонон,

дарбонон, посбони шахсии подшоҳ ва ё ягон давлатдор” омадани вожа-истилоҳи мазкурро дар доиари назар гирифтаанд [ФЗТ с. 852].

5. Пасванди -ён. Пасванди мазкур монанди дигар пасвандҳо дар истилоҳотсозии ҳарбӣ ва соҳаҳои мухталифи он мавриди истифода қарор дода шудааст: сипоҳиён - sipahiyan, ҷангиён - jangiyan, савориён - savariyan, ҳарбиён - harbiyan, лашкариён - lashkaran. Вожа-истилоҳоти мазкур дар баёни мафҳумҳои таркиби нерӯҳои мусаллаҳ, вожаҳои баёнгари мафҳуми дараҷаи низомӣ низомӣ васеъ истифода шудаанд.

Сипоҳӣ - мансуб ба сипоҳ; лашкарӣ, ҳарбӣ. 2. ҳар як афроди сипоҳ, аскар. 3. он ки дар хизмати дорбор аст (дар аморати собиқи Бухоро), [ФТЗТ, с. 248].

Ҷангӣ - 1. мансуб ба ҷанг; қулоҳи ҷангӣ, лавозимоти ҷангӣ, нишони ҷангӣ, таҷрибаи ҷангӣ, техникаи ҷангӣ. 2. ҷангара, ҷангчӯ; 3. ҷанговар мубориз [ФТЗТ, с. 583].

Ҳарбӣ - 1. мансуб ба ҳарб, низомӣ; интизоми ҳарбӣ, қувваҳои ҳарбӣ, хизмати ҳарбӣ. 2. касе, ки дар хизмати ҳарбӣ аст [ФТЗТ, с. 495].

Вожа-истилоҳи “ҷангиён” дар осори классикӣ ва баъзе фарҳангномаҳо ишора шудааст. Вожа-истилоҳоти баёнгари мазмуни амалиёти ҳарбӣ, монанди “ҷанг” ва муродифоти он “разм”, “пархош” “пайкар”, “набард” бо истифода аз шеваи вожасозӣ дар ифодаи унвони ҷанговарон истифода гардидааст. Чунончи, ба иловаи пасвандҳои -ё (ӣ) ва -“он”, -“ён” ба калимаи “ҷанг” аввал калимаи “ҷангӣ” (ба маънии 1. мансуб ба ҷанг; 2. ҷанговар, мубориз, ҷавонони ҷангӣ; 3. ҷангара, ҷангчӯ; 4. Ҷанговари ҳарбӣ; 5. ҳолати ноошӣ будани ду кас) ба вучуд омада, пасон калимаи ҷангиён ба маънои ҷанговарон, ҳарбиён, низомиён ба миён омадааст [ФЗТ с. 1024].

6. Пасванди -зор. Бо ин пасванд вожа-истилоҳи ҳарбӣ нисбат ба дигар пасвандҳо камтар ба мушоҳида мерасад: корзор - karzar (найзаи корзор). Бо пасванди-зор чандин истилоҳот сохта нашуда бошад ҳам,

вале ин калимаҳо аз қабиле истилоҳи “корзор” аз гуна калимаҳои пуристеъмоли осори қахрамонӣ ба ҳисоб меравад.

7. Пасванди гун: обгун - abgун, алмосгун - almasгун, ки хеле кам истифода шудааст. Вожа-истилоҳоти мазкур дар таркибҳои “пайкони алмос” маънии аз пӯлоду алмос сохтан ва рост кардани пайконро дошта, худе истилоҳи “алмос” монанди истилоҳоти “хаданг” ва бедбарг-пайкони шабеҳ ба барги бед, ба маънии тир ҳамчун истилоҳ истифода шудааст [ФТЗТ, с. 8].

8. Пасванди -ак. Бо ин пасванд вожа-истилоҳи “хасак” сохта шудааст. Калимаи “хасак” дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ба маънои 1. коҳреза, хасрӯба, коҳ ва алафи хушк; 2. алафи ёбой омадааст [ФТЗТ с. 894]. Аммо вожа-истилоҳи “хасак” дар истилоҳоти соҳаи ҳарбӣ маънои маҳсули таҳассусиро ифода менамояд.

Хасак - ба маънои хорҳои сегӯшаи аз оҳан сохташуда, ки ба сари роҳи душман андохта мешуд, то душман гузашта натавонад [ФТЗТ, с. 428].

Тибқи маълумоти овардаи Муҳаммад Ҳусайн бинни Халафи Табрзӣ дар “Бурҳони қотеъ” вожа-истилоҳи “хасак” ифодагари хоре бошад, ки сегӯша буда, аз оҳану пӯлод созанд ва дар сари роҳи душман ва дар атроф ва ҷавонии ҳисор ва қалъа гузоранд [Бурҳони қотеъ с.788].

9. Пасванди -бон. Вожа-истилоҳи ҳарбӣ меозад, ки мафҳуми баёнгари ҳифзи истилоҳоти мавзӯҳои ҷангӣ бошад: дарбон - darban, ниғаҳбон - nigahban, рӯзбон - ruzban, марзбон - marzban, посбон - pasban.

Рӯзбон - ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ ба маънои сарханг, фармондеҳи лашкар ифода ёфтааст [ФТЗТ, с. 177].

Марзбон - 1. сарҳадбони сарҳад, сарҳаддор, 2. сарҳадбон [ФТЗТ, с. 762].

Посбон - 1. дидбон, ниғаҳбони лашкар, қаровул, 2. муҳофиз, нигоҳдоранда [ФТЗТ, с. 116].

10. Пасванди -ур. Бо ин пасванд истилоҳи ҳарбии ганҷур - ganjur сохта шудааст. Истилоҳи “ганҷур” дар луғатнома ва фарҳангномаҳо тафсири мухталиф дорад. Масалан, ин истилоҳ (ганҷур) дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ба маънии мудирӣ анбори муҳиммот ва ё лавозимоти ҳарбӣ омадааст [ФТЗТ, с. 301].

Дар “Фарҳанги Рашидӣ”, ки ба тасхеҳи Муҳаммад Аббосӣ рӯйи қор омадааст, вожа-истилоҳоти ҳарбии “ганҷур” ба маъниҳои 1. соҳибчанг, хазинадори ҳарбиён, хазинадори чангиён; 2. Шахсе, ки вазифа ва самти расмӣ ӯ ниғаҳдорӣ аз ганҷина ва ё хазина аст [Рашидӣ, с. 1091].

11. Пасванди -ҳо. Бо ин пасванд калима-истилоҳоти сандукҳо - sandukha, синонҳо - sinanha, ҳарбаҳо - harbaha, асирҳо - asirha сохта шудааст.

Ҳарба - 1. Асбоби чанг, асбоби набард, силоҳ шамшер, ханҷар, милтиқ ва ғ. [ФТЗТ, с. 495].

Асир - калимаи арабӣ буда, ба чунин маъниҳо омадааст. 1. дастгиршуда дар чанг ё тохтутоз, бандӣ [ФТЗТ, с. 84].

Тавре маълум ва равшан гардид, бархе аз истилоҳоти ҳарбӣ бо қабул намудани пасвандҳои фаъоли забони тоҷикӣ маънии тоза пайдо намудаанд. Вожа-истилоҳоти лашкарӣ - lashkari ва сипоҳӣ - sipahi аз он қабиланд ва маҳз ба воситаи пасвандӣ -ӣ дар мавқеи истилоҳоти ифодагари мафҳуми чанговарон қарор гирифтаанд. Аз ин чанд истилоҳоте, ки дар боло оварда будем, ошқор гашт, ки истилоҳи ҳарбии “лашкарӣ” ва “сипоҳӣ” ба маъноии разманда, аскар, сарбоз ва чанговар омадааст.

Лашкарӣ - 1. Мансуб ба лашкар. 2. Ҳар кадом аз аҳли лашкар, ҳарбӣ, сипоҳӣ, сарбоз [ФТЗТ, с. 718].

Чун дар бораи саҳми пасвандҳо изҳори ақида намудем, ҳамакнун бояд илова намуд, ки дар таҳлилу баррасии таркиби вожаю истилоҳоти ҳарбӣ аҳаммияти маъноии онҳо дар ҷойи аввал қарор дорад, яъне ин

гуна ки якчанд истилоҳоти ҳарбии баробармаъно сарфи назар аз сохтмони дастурӣ, яъне содаву сохтаву мураккаб будан мавриди таҳлил қарор гирифтанд, ба наҳве, ки вожа-истилоҳоти ҳарбии ба истилоҳ сохтаи лашкарӣ ва сипоҳӣ ба калима-истилоҳоти номдор (он) ва саркаш (он) шарҳ дода шуд.

Истилоҳоти сохта бо ёрии пешвандҳо дар забони тоҷикӣ. Таҳлилу баррасиҳо нишон доданд, ки дар забони тоҷикӣ пешвандҳо ба таври мухталиф дар истилоҳсозӣ иштирок намуданд.

1. Пешванди бе-. Пешванди бе- набудани касе, чизе, ҳодисае ва предметро ифода менамояд: бесипоҳ - besipah, белашкар - belashkar, бечанг - bejang, бесавора - besavora, бенайза - benayza, бенабард - benabard, бесипар - besipar, беҳарб - beharb, бешамшер - beshamsher [ФТЗТ с.831].

2. Пешванди ҳам-. Пешванди ҳам- танҳо дар калимасозии баъзе истилоҳот иштирок намуда, ҳамроҳӣ, шарикӣ ва муносибати ду тараф ва ё предметро мефаҳмонад: ҳамлашкар - hamlashkar, ҳамяроқ - hamyarak, ҳамнабард - hamnabard, ҳампайкар - hamraykar, ҳамжубин - hamjubin, ҳамгурз - hamgurz, ҳампайкон - hamraykan, ҳамчавшан - hamjavshan.

Ҳамяроқ - истилоҳи ҳарбӣ буда, ба чунин маънӣ шарҳу тафсир ёфтааст. Ҳамяроқ - ҳамсилоҳ, чанд нафар ё гурӯҳ, ки дар як қисми низомӣ мечанганд; ҳамнабард [ФТЗТ, с. 491].

Ҳамнабард - нисбати ду нафаре ба якдигар, ки дар якҷо мечанганд, яъне ҳампаймон [ФТЗТ, с. 489].

3. Пешванди бар - Пешванди бар- бо чунин калимаҳо истилоҳ сохтааст: барафрӯхтан - barafrukhtan, бардаридан - bardaridan, баршикастан - barshikastan, баркашидан (сипоҳ баркашидан) - barkashidan.

Дар натиҷаи таҳлили пешвандҳо муайян гардид, ки дар сохтани истилоҳоти ҳарбӣ онҳо дар истилоҳсозӣ чандон фаъол нестанд.

2.1.4. Шарҳи вожа-истилоҳоти сохта дар забони англисӣ

Дар забони англисӣ чун дар дигар забонҳо сохтани истилоҳоти сохтаи ҳарбӣ яке аз роҳу воситаҳои ғановат гардидани захираи луғавии забон ба шумор меравад.

Дар истилоҳсозии истилоҳи ҳарбӣ пешвандҳои забони англисӣ: im-, in-, de-, re-, inter-, pre-, post-, ex-, mis- иштирок намуда, истилоҳоти мухталиф сохтаанд.

1. Пешванди im- ва in-. Пешванди мазкур мафҳуми инкорӣ дошта, бо баъзе аз ҳиссаҳои нутқ ҳамроҳ шуда, истилоҳи ҳарбӣ сохтааст. Таърихи пешванди in- қадима буда, аз забони латинӣ ба забони англисӣ ворид шуда, истилоҳоти зиёде сохтааст: improve - аз нав саф кашидан [Oxford dictionary p. 430], invasion - забт [Oxford dictionary p. 430], insleir - ғулом кардан [Oxford dictionary p. 430], infantry - қисми низомии пиёдагард [Oxford dictionary p. 430].

2. Пешванди de-. Пешванди de- ба вожа-истилоҳот ҳамроҳ шуда, истилоҳотеро месозад, ки мафҳуми зидди амалро ифода менамояд: defeat - мағлуб кардан [Oxford dictionary p. 366], destroyer - вайроқунанда [Oxford dictionary p. 367], decordtor - ороишдиҳанда [Oxford dictionary p. 368], demilitarization - беяроқсозӣ [Oxford dictionary p. 367].

3. Пешванди re-. Пешванди re- бо вожа-истилоҳот ҳамроҳ шуда, такрори амалро мефаҳмонад. Ин пешванд низ аз забони латинӣ ба забони англисӣ ворид гардида, такрори амалро ифода менамояд. react - аз нав амал кардан [Oxford dictionary p. 518], respiration - нафасгирӣ [Oxford dictionary p. 518], reconnoiter - аз нав пайвастшаванда [Oxford dictionary p. 519], regiment - полки эҳтиётӣ [Oxford dictionary p. 519].

4. Пешванди inter-. Пешванди inter- бо вожаҳо ҳамроҳ гардида, умумияти амалро ифода намуда, бо пешванди тоҷикии андар- ҳамрешаву ҳаммаъно мебошад. Interprise - монеаи зидди танкҳо [Oxford dictionary p. 432].

5. Пешванди pre-. Пешванди pre- ба мафҳум ва маънии “пеш аз”, “то”, “қабл аз” далолат намуда, истилоҳоти ҳарбии мухталиф сохтааст: to press gang - маҷбур сохтан [Oxford dictionary p. 366], prevar-аз ҷанг [Oxford dictionary p. 366], preemptive-зарбаи пешакӣ [Oxford dictionary p. 366], press tablish - барқарор сохтан [Oxford dictionary p. 366], preesmplive - таъсири зарба [Oxford dictionary p. 366].

6. Пешванди post-. Пешванди post- амалеро ифода менамояд, ки баъдан ба вуқӯъ омада бошад. Пешванди мазкур бо пешванди тоҷикии “пас” ҳамреша ва ҳаммаъно мебошад: post-war – баъди ҷанг [Oxford dictionary p. 498], post-comitatus – қушунҳои мусаллаҳ [Oxford dictionary p. 498], post guard-посбони қушун [Oxford dictionary p. 502], post exchange – почтаи саҳрои [Oxford dictionary p. 509], post capitain – камандири кишти [Oxford dictionary p. 499].

7. Пешванди ex-. Пешванди ex- ба мафҳум ва маъниҳои “оғоз”, “ибтидо”, “берун” ва “собиқ” далолат менамояд. Бо пешванди мазкур истилоҳоти ҳарбии зерин сохта шудааст: explosion - таркиш [Oxford dictionary p. 388], explosive - модаи тарканда [Oxford dictionary p. 388], excampment - лагер [Oxford dictionary p. 388], exchange fire - тирпарони кардан [Oxford dictionary p. 388].

8. Пешванди mis-. Пешванди мазкур ба вожаю истилоҳот тобиши маъноии таҳқир ва пастзанӣ дода, мафҳуми хато ва ё нодурустро ифода менамояд. **Missilery – ракетасозӣ [Oxford dictionary p. 456], missileman – олами ракета [Oxford dictionary p.456], air-to ground missile – ракета [Oxford dictionary p. 456], antimissile – зидди ракета [Oxford dictionary p.456].**

Дар натиҷаи таҳлилу баррасиҳо дақиқу равшан гардид дар миёни пешвандҳои истилоҳосози ҷавуззикр пешвандҳои post каммаҳсул буда, пешвандҳои ex, inter дар истилоҳосозии ҳарбӣ сермаҳсул мебошанд.

Истилоҳоти сохта бо ёрии пасвандҳо дар забони англисӣ. Лозим ба ёдоварист, ки дар вожа-истилоҳсозии ҳарбии забони англисӣ пасвандҳо дар муқоиса ба пешвандҳои истилоҳсоз нисбатан сермаҳсул мебошанд.

Дар истилоҳсозии ҳарбӣ дар забони англисӣ пасвандҳои зерин иштирок намудаанд: -ist, -ism, -er, -or, -ment, -ing, -ence, -ance, -ion, (-ation, ification), -ness, -ity, -ive, -ent, -ant, -ous, -ize, -ly.

1. Пасванди -ist. Пасванди -ist бо ҳиссаҳои мухталифи нутқ омада, мафҳуми касбу ҳунар, мансубият ба ягон ҷараёни илмӣ ва сиёсиро ифода менамояд. Пасванди мазкур аз забонҳои романӣ иқтибос шуда бошад ҳам, бо вожаи истилоҳоти англисӣ омада, истилоҳоти ҳарбӣ низ сохтааст, ки хеле ҷолиб аст: breech mechanism – қулфи милтиқ [Oxford dictionary p. 322].

2. Пасванди -ism. Ин пасванд ҳамчун пасванди иқтибосӣ бо ҳиссаҳои

3. Пасванди -er. Пасванди -er бештар бо исмҳо омада, одатан ба мафҳуми соҳиби амал меояд. Пасванди мазкур пасванди аслии забони англисӣ буда, аз исм, феъл ва дигар ҳиссаҳои нутқ вожаи истилоҳоти ҳарбӣ сохтааст. Вожаи истилоҳоти ҳарбии сохташуда мафҳум ва маъниҳои касбу кор, мансубият ба маҳалли зист, ҳамчунин мафҳуми афзори асбоб ва дигар воситаҳои истеҳсолоти ҳарбиро ифода менамоянд. гуногуни нутқ омада, истилоҳоти ҳарбии мухталиф сохтааст: heroism - қаҳрамонӣ [Oxford dictionary p. 418].

4. Дар забони англисӣ пасванди мазкур дар муқоиса бо дигар пасвандҳои вожаи истилоҳсозии ҳарбӣ сермаҳсул мебошад. (шояд қаммаҳсул бошад). sniper - снайпер [Oxford dictionary p. 560], carrier - ҳамлақунанда [Oxford dictionary p. 334], revolver - тапонча [Oxford dictionary p. 515], invader - истилогар [Oxford dictionary p. 425], hancer - савораи мучаҳаз бо найза [Oxford dictionary p. 418].

5. Пасванди -or. Пасванди -or бо ҳиссаҳои нутқ (исм) ҳамроҳ шуда, соҳиби амалро ифода менамояд: inferior - лейтенанти хурд [Oxford dictionary p. 418], minor - ҷанг, ҳучум [Oxford dictionary p. 458], senior

army - мушовири чангӣ [Oxford dictionary p. 549], seinor enlisted - мушовири калон [Oxford dictionary p. 549], senior military - мушовири калони ҳарби [Oxford dictionary p. 549], Aviator - самолётҳои бомбаандоз [Oxford dictionary p. 314].

6. Пасванди -ment. Ин пасванд бештар бо феъл омада, истилоҳоти ҳарбие сохтааст, ки мафҳуми натиҷаи амалро ифода менамояд: embodiment - дар қисми ҳарбӣ [Oxford dictionary p. 384], peace agreement - созишномаи сулҳ [Oxford dictionary p. 487], leading detachment - отряди пешҳучум [Oxford dictionary p. 444], cavalier detachment - отряди савора [Oxford dictionary p. 335].

7. Пасванди -ing. Ин пасванд исми феълӣ ва сифати феълӣ сохта дар ташаккули истилоҳоти сохта, саҳми назаррас дорад. Ин вожаю истилоҳоти сохта номи амал, натиҷа, раванд ва маҳсули амалу ҳолатро ифода менамояд: war marking - потенциали ҳарбӣ [Oxford dictionary p. 615], strafing - дақиқи зарба [Oxford dictionary p. 535], cooking - зарба задан [Oxford dictionary p. 350], creeping - дар ҳузури лашкар [Oxford dictionary p. 351], enveloping - ҳамла, ҳучум [Oxford dictionary p. 384], Adviser training - мушовир барои омодаи чанг [Oxford dictionary p. 302].

8. Пасванди -ence ва -ance. Пасванди мазкур бо калимаҳо ҳамроҳ шуда, истилоҳоти ҳарбие сохтааст, ки номи амал ва ҳолатро ифода намудааст. Мисол: intelligence - дастгоҳи низомӣ [ФАЗТ с.480], adherence to chain command - мурочиат ба командаи ҳарбӣ [ФАЗТ с. 33], defence supply - таъминкунӣ бо таҷҳизот [ФАЗТ с. 229]. Пасванди -ance асосан аз забони фаронсавӣ ба забони англисӣ ҳамчун иқтибос ворид шуда, бештар исм сохтааст: piece of ordnance - муҳофизи чангӣ [Oxford dictionary p. 501], provide assistance - ёрӣ расондан [Oxford dictionary p. 505], aberrance - ҷисмҳои осмонӣ [Oxford dictionary p. 298], militaryance - кори ҳарбӣ [Oxford dictionary p. 456], appliance - мошини оташнишонӣ [Oxford dictionary p. 309], appearance - пайдо шудан [Oxford dictionary p. 309].

9. Пасванди -ion. Пасванди исмсози -ion (-ation, ification) амал ва ҳолатро ифода намуда, дар истилоҳсозии истилоҳоти ҳарбии забони англисӣ сермахсул (шояд каммахсул) бошад. Пасванди мазкур аз забони лотинӣ ҳамчун иқтибос ворид шуда, агар бо феъл бандаки **ify** дошта ояд, **-ion** ба **ification** табдил меёбад, ва агар бо феъли бо **-ate** анҷом ёфта ояд, он гоҳ ба **-ion** табдил меёбад, дар дигар ҳолатҳо бошад, ба **-ation** табдил меёбад: legion - қонун сипоҳ [Oxford dictionary p. 482], collaboration - ҳамкорӣ [Oxford dictionary p. 441], explosion - тарқиш [Oxford dictionary p. 308], to be out action - аз саф баромадан [Oxford dictionary p.309].

10. Пасванди -ness. Ин пасванд муодили пасванди тоҷикии **-ӣ** буда, аз ҳиссаҳои мухталифи нутқ исм месозад. Ин пасванд таърихи қадима дошта, аз забони англисии қадим гирифта шудааст: awareness – тайёрии ҷангӣ [Oxford dictionary p. 315], fixed difeness – қобилияти ҷангӣ [Oxford dictionary p. 368], closeness - муқоиса [Oxford dictionary p. 356].

11. Пасванди -ity. Пасванди мазкур бо пасвандҳои исмсози тоҷикии **-ият** ва **-ӣ** айният дошта, бо пасванди дигари англисии -ness муродиф мебошад. Сарчашмаи ин пасванд бо пасванди фаронсагии -ite ва лотинии -ites рафта мерасад, ки дар ин масъала забоншиноси рус О.Д. Меликов фикру андешаҳои махсуси хешро иброз намудааст. Ин пасванд дар забони англисӣ истилоҳоти ҳарбии зиёде сохтааст, ки имрӯз ҳам доираи васеи истифода дорад: security - муҳофиз [Oxford dictionary p. 538].

12. Пасванди -ive. Пасванди -ive аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ истилоҳоти ҳарбӣ сохтааст: Administrative – мушоҳида, Defensive – ҷанг набард,

13. Пасванди -ent, -ant. Ин пасванд исмсоз буда, аз забони лотинӣ ба забони англисӣ ворид шудааст. Истилоҳоти ҳарбии зерин бо ин пасванд сохта шудааст: Administrative – мушоҳида [Oxford dictionary p. 214], Defensive – ҷанг набард [Oxford dictionary p. 367].

14. Пасванди -ous. Пасванди -ous аз исмҳо вожа-истилоҳоти дорои аломату сифат сохтааст: Simultaneous – ҳамла, ҳучум [Oxford dictionary p. 547], Factious – сохтакорӣ [Oxford dictionary p. 391].
15. Пасванди -ize. Бо ин пасванд истилоҳоти ҳарбии зерин сохта шудааст: demilitarize – беяроқ кардан [Oxford dictionary p. 233], magazine rifle – милтиқи панҷтира [Oxford dictionary p. 458].
16. Пасванди -ly. Ин пасванд зарфсоз буда, якчанд истилоҳоти ҳарбӣ сохтааст: Fully - ба ҷанг тайёр [Oxford dictionary p. 402], rally – митинг [Oxford dictionary p. 665].

Дар натиҷаи таҳлилу баррасии роҳу усулҳои пешвандиву пасвандӣ дар истилоҳсозии ҳарбӣ бо хулоса омадем, ки пешванду пасвандҳо дар истилоҳсозӣ иштироқи мухталиф доранд. Тибқи мисолҳо маълум гардид, ки пасвандҳо дар истилоҳсозии ҳарбӣ фаълтар ба мушоҳида мерасанд.

Истилоҳоти сохта бо ёрии ҳам пешванд ва ҳам пасвандҳо дар забони англисӣ. Дар забони англисӣ ба ғайр аз сохтани истилоҳоти ҳарбӣ бо пешвандҳо ва пасвандҳо боз истилоҳе низ вомехӯрад, ки дар якҷоягӣ бо пешванду пасвандҳо сохта шудаанд, яъне дар сохтани истилоҳоти ҳарбӣ ҳам пешванду ва ҳам пасванд якбора иштирок намудааст.

Ҳарчанд ки дар як вақт бо ёрии ҳам пешванду ҳам пасвандҳо сохта шудани вожаи истилоҳоти ҳарбӣ дар забони англисӣ сермахсул набошад ҳам, вале баъзе аз истилоҳоти соҳаи мазкур бо чунин роҳу усул сохта шудаанд: invasion - забт, bombardment - бомбаборон, conscription - даъвати ҳарбӣ, camouflage - либоси ҳарбӣ, commission - гурӯҳи ҳарбӣ, demobization - ҷавоб аз хизмат, detachment - даста, entanglement - симхор.

Ҳамин тариқ, истилоҳоти сохтаи ҳарбӣ дар заминаи ба калима-истилоҳоти сода ҳамроҳ намудани пешванду пасвандҳои истилоҳсоз ба миён омаданд. Дар байни ин пешванду пасвандҳо пешвандҳо **de, co** ва пасвандҳои **ment, ion** сермахсул мебошанд. Усули пешвандиву пасвандии истилоҳсозӣ яке аз роҳҳои пурмахсул дар забони англисӣ ба ҳисоб меравад.

Умумият ва тафовути роҳҳои сохташавии истилоҳоти сохтаи ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ. Дар натиҷаи таҳлилу баррасиҳо маълум ва равшан гардид, ки дар мавриди сохтани истилоҳоти сохтаи ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунанда низ ба мушоҳида мерасад.

Умумиятҳо дар он зоҳир мешаванд, ки дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ истилоҳоти сохтаи ҳарбӣ ба воситаи ҳамроҳшавии пешванду пасвандҳои асоси калима сохта мешаванд. Пасвандҳо дар истилоҳосозии ҳарбӣ сермаҳсул мебошанд. Ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ бештари бахшҳои калом, яъне ҳиссаҳои нутқ дар истилоҳосозӣ фаъол мебошанд. Ҳангоми сохтани истилоҳоти ҳарбӣ бо пасвандҳо иштироки як ё ду пасванд дар як вожа-истилоҳи ҳарбӣ ба мушоҳида мерасад: савор+а+гон, савор+а+ҳо, сипоҳ+ӣ+ён, ҷанг+ӣ+ён, марз+бон+ӣ, камон+гоҳ+ӣ. Дар забони тоҷикӣ бошад, пасванди -ӣ пас аз пасвандҳои -вар... омаданаҳ мумкин аст: камон+вар+ӣ, шино+вар+ӣ, ки истилоҳоти баёнгарии мафҳуми василаи дарёнавардии ҳарбӣ ба шумор меравад. Дар забони тоҷикӣ васлшавии пасвандҳои тоҷикӣ бо калимаҳои иқтибосӣ кам ба назар мерасад. Умумияти дигар дар он зоҳир меёбад, ки дар забони англисӣ қисми зиёди пешвандҳо аз забони лотинӣ, пасвандҳои -ist, -ity, -ent, -ant аз забони лотинӣ, -ence ва -ance аз забони фаронсавӣ дохил шудаанд. Дар забони тоҷикӣ бошад, таъсири забони арабӣ бештар буда, пасвандҳои арабӣ тавассути калима-истилоҳосозии ҳарбӣ ба забони тоҷикӣ ворид шудаанд.

Тафовут: истилоҳоти сохтаи ҳарбӣ ва шохаҳои мухталифи он аз нигоҳи сохтор якрангу якнавохт нестанд. Масалан, вожа-истилоҳоти сохтаи англисӣ ҳаст, ки бо ду-се калимаи тоҷикӣ тарҷума карда мешавад ва баръакс як истилоҳи тоҷикие ҳаст, ки дар забони англисӣ бо якчанд вожа-истилоҳ тарҷума ва ё тафсир карда мешавад.

2.1.5. Шарҳи вожа – истилоҳоти мураккаб дар забони тоҷикӣ

Тавре маълум аст, ҳангоми таҳлилу баррасии ин тарзи вожа-истилоҳозии ҳарбӣ муҳаққиқон ғайр аз қайд намудани қолабҳои калимасозӣ, яъне аз рӯи мансубият унсурҳои дохилии онҳо ба ҳиссаҳои нутқ, баъзе масъалаҳои марбут ба мафҳуми вожа-истилоҳоти мураккабро низ мавриди омӯзиш қарор доданд. Аз рӯи анъана вожа-истилоҳоти мураккабро ба ду гурӯҳи калон ҷудо намудаанд: копулятивҳо ва детерминативҳо. Муҳимтарин меъёри фарқ намудани ин гурӯҳҳо аз он иборат аст, ки дар копулятивҳо калимаҳои содаи таркиби калимаи мураккаб дар муносибати байниҳамӣ мавқеи баробар доранд, вале дар детерминативҳо як ҷузъ ба ҷузъи дигар дар муносибати тобеият қарор дорад. Бо дарназардошти чунин фикру андеша онҳоро дар забоншиносии тоҷик калима-истилоҳоти пайваст ва тобеъ ном мебаранд.

Мураккабшавӣ ҳам яке аз роҳу усулҳои муҳимми дастурии забонҳо ба шумор меравад. Воситаи мазкур дар забонҳои қадимаву ҳозираи эронӣ ва инчунин дар забонҳои дигари ҳиндуаврупоӣ ба мушоҳида мерасад. Бо ду ва ё зиёда сохтани калимаҳо яке аз роҳу воситаҳои серистеъмоли истилоҳозии забони тоҷикӣ мебошад.

Истилоҳоти ҳарбии мураккаб дар низоми истилоҳи бахшҳои мухталифи ҳарбӣ, яъне таркиби нерӯҳои мусаллаҳи кулл, дараҷа, унвон ва рутбаҳои ҳарбӣ, мафҳуми размандагон, созу дастгоҳи ҷангӣ, василаи ҳифозати ҷанговарон ва амалиёти ҳарбӣ мавқеи хоса доранд.

Истилоҳоти мураккаб аз рӯи қонуни қавоиди дастурии забон аз ду ва ё зиёда ҷузъ сохта мешаванд. Ҳангоми истилоҳозӣ қариб ҳамаи ҳиссаҳои нутқ ба ҳамдигар алоқаманд гардида, истилоҳи мураккаб месозанд. Гуфтан бамаврид аст, ки бо роҳи тобеъшавии ҷузъҳо сохта шудаанд, ки яке аз ҷузъҳо асосӣ буда, дигараш ба он тобеъ мебошанд. Истилоҳоти мураккабро метавон ба гурӯҳҳои истилоҳоти баёнгари мафҳуми таркибии нерӯҳои мусаллаҳи кулл, мафҳуми дараҷаҳои низомӣ,

размандагон, мафҳуми созу дастгоҳи ҷангӣ, мафҳуми василаи дарёнавардӣ, мафҳуми амалиёти низомӣ чудо намуд.

Истилоҳи лашкаршикан хоси истилоҳи ҳарбӣ буда, чунин тафсир ёфтааст. Лашкаршикан - шикастдиҳанда, ки бар қалби лашкари душман ҳамла оварда, ба ӯ зарбаи ҳалокатовар медиҳад [ФТЗТ, с. 718].

Сарҳадшикан - он ки аз марзу буми мамлакате бидуни иҷозат убур кунад [ФТЗТ, с. 220].

Истилоҳоти баёнғари мафҳуми таркибии неруҳои мусаллаҳи кулл, ки аз рӯйи иштироқи ҷузъҳои ба ҳиссаҳои нутқ чунин гурӯҳбандӣ мешаванд: исм+асоси замони ҳозираи феъл: лашкаршикан - lashkarshikan, сипоҳшикан - sipahshikan, сарҳадшикан - sarhadshikan, номбардор - nambardar, размсоз - razmsaz, пархошҷӯй - parkhashjuy, набардгузор - nabardguzar, ханҷаргузор - khanjarguzar, найзагузор - naizaguzar [ФМШ с. 13-112].

Тавре аз мисолҳои “Фарҳанги мухтасари “Шоҳнома” дақиқу равшан гардид, дар маҷмӯи неруҳои мусаллаҳ дар сарчашмаҳои классикӣ бо вожаи истилоҳоти лашкару сипоҳ ифода ёфтаанд, ки бо истилоҳи мазкур вожа-истилоҳоти ғавқуззикр сохта шудааст.

Маълум аст, ки истилоҳи лашкару сипоҳ бо ҳам мутародифанд. Истилоҳоти зикршуда бо асоси замони ҳозира ҳамроҳ шуда, истилоҳи мураккаби лашкаршикан ва сипоҳшикан сохтааст, ки ҳадаф аз сипоҳи лашкаршикан ва ё лашқари сипоҳшикан гуфтан тасвири зӯрмандӣ ва иқтидори сипоҳӣ ва ё лашқар аст, ки метавонад дар муқобили лашқари душман муқовимат намояд [ФМШ с. 94].

Истилоҳи набардсавор - nabardsavar, гарданкаш - gardankash, найзагузор - naizaguzar, ханҷаргузор - khanjarguzar, низ дар сарчашмаҳои классикӣ ба мушоҳида мерасад. Истилоҳоти ханҷаргузори найзагузор нисбат ба шахсе гуфтааст, ки ханҷару найзаро аз бадани душман мегузаронад.

Ханчаргузор ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ ба чунин маънӣ омадааст. Ханчаргузор - шахсе, ки ханчар мекашад ва ба набард омодааст. [ФТЗТ, с. 424].

Найзавар - найзодор, ҷанговари найзодор, найзаандоз [ФТЗТ, с. 888].

Найзачанг - муҳориба ва ё набарди бузург ба воситаи найза [ФТЗТ, с. 888].

Найзодор - найзадаст, соҳиби дастгоҳи ҷангӣ, мусаллаҳ бо найза [ФТЗТ, с. 888].

Истилоҳоти баёнгари мафҳуми дараҷаҳои низомиро аз рӯйи иштироки ҷузъҳояшон ба ҳиссаҳои нутқ чунин гурӯҳбандӣ намудан мумкин аст:

Сифат+исм: озодмард - azadmard, зарринкафш - zarrinkafsh, чарминкафш - jarminkafsh, навсолор - navsalar, бузурглашкар - buzurglashkar. Тавре маълум гардид, истилоҳоти зерин ифодагари унвони ҳайати фармондеҳони ҳарбӣ мебошанд. Истилоҳоти мазкур дар таркиби сипаҳдори зарринкафш - sipahdare zarrinkafsh ё худ чарминкафш, навсолор - navsalar бозгӯи маънои дараҷаҳои низомӣ мебошанд [ФР, с.674].

Истилоҳи навсолор - navsalar ва борсолор - barsalar ба сифати ҷузъи муайянкунанда ҳамоно нишонаи вазифаи пешинаро ифода менамояд. Истилоҳи борсолор дар низоми ҷузъу томҳои ҳарбӣ чунин тафсир ёфтааст: Борсолор - 1. соҳиби бор ва лавозимоти ҷангӣ, хучаини асбобу афзори ҷанг дар лашкаргоҳ; 2. он ки дар лашкаргоҳи подшоҳон чунин вазифаро бар уҳда дорад [ФТЗТ, с. 233]. Навсолор чун узви дастаи афсарон ба сарвари нерӯҳои мусаллаҳи кулл, яъне шоҳ тобеъ мебошад [ФШ, с. 811].

Аз нигоҳи баъзе олимону донишмандон истилоҳи солор - salar ба маънии пешрави қофила - peshrave kafila, яъне сарлашкар - sarlashkar фаҳмида мешавад [ФР, с. 812].

Ҳам дар “Фарҳанги форсӣ-русӣ ва русӣ-форсии истилоҳоти ҳарбӣ” [Москва, 1972] ва ҳам дар “Фарҳанги форсӣ ва русӣ”-и Б.В. Миллер [Москва, 1960] истилоҳи солор ба маънии “главнокомандующий” оварда шудааст.

Истилоҳи навбатсолор - navbatsalar низ як дараҷаи низомӣ дар ҳайати неруҳои мусаллаҳ буда, иртиботро бо шоҳ ва дигар афсарону чанговарон барқарор менамуд [ФМШ с. 144].

Истилоҳи ҳарбии навбатсолор дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” ба мушоҳида намерасад.

Истилоҳи сарҳанг - sarhang ҳамчун калима-истилоҳи мураккаб ба сифати яке аз рутбаҳои ҳарбӣ дар неруҳои мусаллаҳ истифода шудааст. Вожа-истилоҳи сарҳанг аз чузъи сар ва ханг иборат буда, вожаи ханг ба маънои силоҳ низ омадааст, дар баъзе мавридҳо ба маънии паҳлавон ва мубориз низ далолат намуда, дар маҷмӯъ истилоҳоти “сарҳанг” ба ҳайси сардор ва пешрави лашкар маънидод карда шудааст [БҚ с.1355-1356].

Сарҳанг ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ ба чунин маъниҳо далолат мекунад. Сарҳанг сардори як қисми муайяни лашкар; фармондеҳи ҷанг, яъне қисми низомӣ, ки ба полк баробар аст [ФТЗТ, с. 220].

Дар баъзе сарчашмаҳо вожа-истилоҳи сипаҳсолор - sipahsalar ҳамчун муодили русии калимаи “главнокомандующий” мавриди истифода қарор дода шудааст.

Сипаҳсолор - сардори қушун, фармондеҳи олии қувваҳои низомӣ, сарфармондеҳи кул [ФТЗТ, с. 248].

Сипаҳбуд - сипаҳсолор, сарлашкар, сарфармондеҳи лашкар; соҳиби лашкар, султон, подшоҳ [ФТЗТ, с. 248].

Истилоҳи ҳарбии сипаҳбуд - sipahbud ва ё сипаҳбад - sipahbad ҳамчун калимаи мураккаб аз ду чузъ сипаҳ+бад (буд), яъне буд ба маънои соҳиб ва худованд омада, дар луғат ҳамчун муодили русии он корпусной генерал истифода гардидааст [Рубинчик, 1984, с.20].

Истилоҳоти баёнғари мафҳуми размандагонро метавон аз рӯйи иштироки ҷузъҳо ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намуд: исм+асоси замони ҳозираи феъл: диловар - dilavar, ҷанговар - jangavar, саркаш - sarkash, шерафкан - sherafkan, шербоз - shaerbaz, размҷӯй - razmjuy, ҷангҷӯй - jangjuy, размовар - razmovar.

Истилоҳи саркаш дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ҳамчун баёнғари мафҳуми размандагон ба маънои афсари тавоно, зӯр ва паҳлавон маънидод шудааст [ФЗТ с.206-207].

Забоншиноси маъруф Н.Маъсумӣ дар асари худ “Ҷаҳонбинӣ ва маҳорат” тақия ба осори классикон истилоҳи диловар, ҷанговар, шерафкан ва шербозро ҳамчун истилоҳи баёнғари мафҳуми размандагон ба мафҳуми ҷанговар ва паҳлавон нисбат додааст [Н.Маъсумӣ, с.143-144].

Исм+асоси замони гузаштаи феъл ва пасванди -а: камарбаста - kamarbasta, размдида - razmdida.

Истилоҳи размдида дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ба мушоҳида нарасид.

Камарбаста ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ ба маънои камар бастан ба қору пайқоре, набарде ё ҷанге [ФТЗТ, с. 585].

Вожа-истилоҳи камарбаста дар “Фарҳанги Рашидӣ” чунин шарҳу баён ёфтааст: 1.омода ва муҳайё ба қоре; 2.навқар, ходим [ФР, с.1202].

Истилоҳи мазкур дар баъзе осори классикӣ ба маънои ҷанговар низ омадааст [Ализода, с.551, ҷ.3].

Истилоҳи мураккаби саворанизом ба чунин маънӣ омадааст. Саворанизом - аскарӣ савора, ҷузъи томи савора [ФТЗТ, с. 190].

Саворахучум - хучуми дастаҳои аспсавор дар ҷанг, аспсавор хучум ва ё набард қардан [ФТЗТ, с. 190].

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” калимаи камарбаста ҳамчун истилоҳи соҳаи размандагон чунин шарҳ дода шудааст: “... омода ба

чанг, марди чангӣ, афсар ва ё сарбозе, ки омодаи чанг аст” [ФЗТ с.533-534].

Исм+асоси замони ҳозираи феъл + пасвандҳо: пахлавонзодагон - pahlavanzadagan, чавонзодагон – javanzadagan;

Исм+асоси замони ҳозираи феъл: лашкарафрӯз – lashkarafruz, лашкарангез – lashkarangez, найзадор – nayzadar, зирехдор – zirehdar, гурздор – gurzdar, теғзан – teghzan, шамшеркаш – shamsherkash.

Вожа-истилоҳи мураккаби лашкарафрӯз аз решаи лашкар ва афрӯз (аз масдари афрӯхтан) таркиб ёфта, киноя аз барангезанда, башӯроваранда ва ташвиқгари лашкар дар аснои разму пайкор аст. Ҳамин тариқ, истилоҳи лашкарафрӯз ба маънои “далер, шучоъ, чанговари барҷастаи ибратшаванда” шарҳу баён ёфтааст [ФЗТ с.596].

Вожа-истилоҳи найзадор, зирехдор, гурздор, теғкаш, шамшеркаш ва камонкаш дар баъзе фарҳангномаҳо ба маънои “пахлавон, пахлавони, пахлавонон” маънидод шудааст. [ФМШ, с.108].

Истилоҳи баёнгари мафҳуми созу дастгоҳи чангро аз рӯйи мансуб ба ҳиссаҳои нутқ чунин гурӯҳбандӣ менамояд:

Исм+исм: алмоспайкон – almaspaykan, тирпайкон – tirpaykan, пӯлодпайкон – puladpaykan; Истилоҳи ҳарбии алмоспайкон дар фарҳангномаҳо ба маънои тири пайконаш пӯлодии тез шарҳу тафсир дода шудааст [ФТЗТ, с. 56].

Исм - асоси замони ҳозираи феъл: тирандоз – tirandaz, камонандоз – kamanandaz, гурзандоз – gurzandaz, новакандоз – navakandaz.

Тирандоз – он ки дар тир андохтан ва ё дар тирандозӣ моҳиру мумтоз аст [ФТЗТ, с. 343]. Тирпаронӣ – тирандозӣ, тирзанӣ, ба сӯе тир андохтан [ФТЗТ, с. 343].

Новакандоз – тирандозанда, тир паррондан аз камон, камонвари моҳир; Навокандозӣ – тирандозӣ аз камон, камонварӣ [ФТЗТ, с. 925].

Бояд қайд кард, ки истилоҳи ҳаданг, пайкон, пӯлод, алмос ҳам дар баъзе сарчашмаҳои классикӣ ҳамчун муродифи тир истифода шудааст.

Аз ин рӯ, истилоҳи “новакандоз” ба маънии “тирандоз” шарҳу баён ёфтааст.

Абдурашиди Татавӣ истилоҳи “новакандоз”-ро дар осори худ чунин шарҳ додааст: новак ба маънии тири кӯчак аст, ки дар ғилофи оҳанин ё чӯбин, ки монанди нови борик бувад, гузоранд ва аз камон сар диҳанд, дуртар равад ва бад-ин хотир онро новак гӯянд. Бинобар ин, истилоҳи “новакандоз” ҳамчун муодили истилоҳи “тирандоз” дар луғатномаҳо маънидод шудааст [ФР, с. 1386].

Истилоҳоти баёнгари василаи ҳифозати чанговарон аз рӯйи мансубият ба ҳиссаҳои нутқ:

Сифат+исм: сияҳҷавшан – siyahjavshan, зарринкулоҳ – zarrinkuloh, румикулоҳ – rumikuloh, симинсипар – siminsipar.

Исм+исм: баргустовон – bargustavan, камарҷавшан – kamarjavshan, тоскулоҳ – taskulah.

Истилоҳоти баёнгари мафҳуми василаи дарёнавардӣ. Истилоҳоти бахши дарёнавардӣ яке аз манбаъҳои дигари истилоҳоти ҳарбӣ будааст, ки давлат дар зерӣ ҳайати ҳарбиёни худ гурӯҳи дарёнавардонро нигоҳ медошт, ки дар таъмини алоқа ба дигар кишварҳо саҳм мегирифтанд. Истилоҳоти бахши василаи дарёнавардиро низ метавон аз рӯйи мансубият ба ҳиссаҳои нутқ чунин ҷудо намуд.

Исм+асоси замони ҳозираи феъл: бодбон – badban, киштишумор – kishkishumar, рудбон – rudban, корсоз – karsaz, дарёшинос – daryashinas, киштирон – kishshiran.

Заврақ ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ ба маънои киштии хурд, қаиқ омадааст. Завраққаш он чанговари ҳарбие, ки дар баҳр ва ё дарё заврақ мекашад, киштирон, қаиқрон, заврақрон. Заврақрон он ки заврақ меронад [ФТЗТ, с. 502].

Дар байни баъзе истилоҳоти ифодагари мафҳуми васоити дарёнавардиро баҳрпаймоӣ калимаҳои “заврақ” ва “киштӣ” низ баёнгари мафҳуми дарёнавардӣ маҳсуб мешаванд.

Истилоҳоти мураккаби киштирон, киштисоз, дарёшинос, ва киштишумор низ бар сари худ мафҳуми истилоҳӣ дошта, ба мазмун ва мафҳуми истилоҳоти амалиёти дарёнавардӣ пайванд мебошанд.

Истилоҳоти баёнғари мафҳуми истехкомот ва иттилооти низомӣ. Дар миёни истилоҳоти нерухои мусаллаҳ вожаю истилоҳоти тоҷикие низ истифода шудаанд, ки баёнғари истехкомот ва иттилооти низомӣ ба ҳисоб мераванд.

Тавре маълум аст, хадамоти иттилоотӣ ё ҳосусӣ дар таркиби қувваҳои мусаллаҳ мақоми хоссаро доро мебошанд.

Истилоҳоти ин бахшро аз рӯи мансубият ба ҳиссаҳои нутқ метавон чунин гурӯҳбандӣ намуд:

Исм+асоси замони ҳозираи феъл: дидбон – didban, дарбон – darban, марзбон – marzban.

Вожа-истилоҳоти дидбон, дарбон, ниғаҳбон ва рӯзбон дар луғатномаву фарҳангҳои мухталиф ба таври гуногун шарҳу баён ёфтаанд. Масалан, дар “Бурҳони қотеъ” чунин оварда шудааст: “Дидбон шахсро гӯянд, ки бар чойи баланд монанди сари кӯҳ ба болои кишти нишинад ва ҳар чи аз дур бинад, хабар диҳад” [БҚ. с.910].

Ҳамин мафҳумҳо дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” дар мавқеи ниғаҳбони дару дарвозабон, ҳочиб, назораткунанда, нигоҳдоранда, нигоҳкунанда, посбон, дарбон, посбони шахсии подшоҳ ва ё ягон мансабдори калон” омадааст [ФЗТ с. 327, 852, 159].

Вожа-истилоҳи марз аз муродифоти намоёни калимаи замин буда, дар забони классикӣ ба маънои сарҳад маъмул аст. Истилоҳи ҳарбии марзбон дар фарҳанг чунин шарҳу тафсир ёфтааст. Марзбон сарпосбони марзу буми кишвар, сарҳадбон, сарҳаддор [ФТЗТ, с. 762].

Вожа-истилоҳи марзбон ба маънои ҳоким ва мири сарҳад ва ё нигоҳдоранда ва ниғаҳбон омадааст. Дар забони классикии мо марзбон ҳамон сарҳадбон ва ё ҳовии маънои “пограничник”-и русӣ мебошад [БҚ. с. 1981].

2.1.6. Шарҳи вожа-истилоҳи мураккаб дар забони англисӣ

Истилоҳоти мураккаб дар забони форсии тоҷикӣ маъмулан бо қолабҳои машҳури забонҳои эронӣ қадим ва ҳиндӣ бостон сохта мешавад. Лозим ба ёдоварист, ки низомии маъруфи таснифи вожа-истилоҳоти мураккаби забони ҳиндуаврупоӣ, ки дар айни ҳол қолабҳои вожасозии ин низом ба шумор меравад, аз таълифоти забоншиноси бузурги Ҳинди бостон сарчашма мегирад.

Дар забони англисӣ бошад, вожа-истилоҳоти мураккаб аз нигоҳи сохтор чор навъ мешаванд: аз асосҳои сода, аз як асоси сода ва як асоси сохта, вожаи мураккаб, ки як қузъаш ихтисор аст, вожаи муракаб, ки як қузъаш вожаи мураккаб аст. Фикру андешаи забоншиносон дар ин масъала мухталиф аст. Масалан, З.А. Харитончик дар асари худ “Лексикология английского языка” чор намуди вожаҳои мураккабро аз нигоҳи сохтор таҳлилу баррасӣ намудааст [Хариточик, 1992, с. 165].

Дигар муҳаққиқону забоншиносон низ аз қабилӣ В.Г. Судилова ва Н.В. Фомина дар таълифоти худ “Введение в лексикологию”; “Лексикология английского языка” чунин навъи таҳлили сохториро пазируфтаанд [Судилова, 2018, с.53; Фомина, 2018, с.27-29].

Дар забони англисӣ истилоҳоти ҳарбӣ ва бахшҳои мухталифи онро аз нигоҳи таҳлили сохтори сарфӣ метавон баррасӣ намуд. Ҳангоми чунин таҳлил дақиқу равшан кардан лозим ва зарур аст, ки вожаҳои истилоҳоти мураккаб аз кадом қузъи ҳиссаҳои нутқ таркиб меёбанд.

Вожаҳои истилоҳоти мураккабро аз рӯи мансубият ба ҳиссаҳои нутқ метавон ба гурӯҳи исмҳо, сифатҳо, феълҳо ва сифати феълӣ ҷудо намуд. В. Адамс низ дар асари худ “An introduction to modern English word – formation – London: Logman [1973]” чунин навъи гурӯҳбандиро эътироф намудааст [Adams, 1973: 1984. p. 61-102].

Тавре ишора намудем, иштироки ҳиссаҳои нутқ мухталиф буда, дар сохтори истилоҳоти мураккаби забони англисӣ исмҳои мураккаб дар

қолаби исм+исм аз ҳама бештар ба мушоҳида мерасанд, ки ин сохтори истилоҳсозиро О.Д. Мешков пешниҳод намудааст [Мешков, 1985, с. 150-154]

Ҳамин тариқ, таҳлилҳо нишон дод, ки аксари вожаю истилоҳоти мураккаб бо ҳамин роҳ сохта шудаанд. Исмҳои мураккабро аз рӯйи мансубияташон ба ҳиссаҳои нутқ ба гурӯҳҳои зер ҷудо менамоянд.

2.1.7. Шарҳи ибора-истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ

Ба тарзи ибора сохтани истилоҳ маъмултарин ва сермахсултарин қолаби истилоҳсозие мебошад, ки дар луғатномаву фарҳангномаҳои мухталиф фаровон ба чашм мерасад. Ибораҳои истилоҳиро низ дар ин бахш ба манзури дақиқу равшан буданашон ба ибораҳои истилоҳии баёнгари мафҳуми нерӯҳои мусаллаҳи кулл, истилоҳоти мафҳуми дараҷаҳои низомӣ, истилоҳоти мафҳуми размандагон, ибораҳои истилоҳии созу дастгоҳи ҷанг, ибораҳои истилоҳоти василаи ҳифзати ҷанговарон, ибораҳои истилоҳоти васлиаи дарёнавардӣ, ибораҳои истилоҳии амалиёти низомӣ гурӯҳбандӣ намудем.

Ибораи истилоҳии баёнгари мафҳуми нерӯҳои мусаллаҳи кулл, тавре дар фаслҳои қаблӣ иттилоъ додем, истилоҳи “лашкар – lashkar” яке аз вожа-истилоҳи меҳварии соҳаи ҳарбӣ маҳсуб доништа мешавад. Дар сарчашаҳо истилоҳи лашкар ба маънии сипоҳ, сипаҳ, қушун, яъне маҷмуи сипоҳиёни мусаллаҳи ҷанговар омадааст [ФЗТ с.596]. Истилоҳи лашкар, ки ҷузъи асосӣ маҳсуб мешавад, бо ин калима ибораҳои истилоҳии зиёде сохта шудааст: лашкари номҷӯй – lashkari namjuy, лашкари номбардор – lashkari nambardar, лашкари паҳлавон – lashkari pahlavan, лашкари тез – lashkari tez, лашкари ҷангҷӯй – lashkari jangjuy, лашкари кинахоҳ – lashkari kinakhah, лашкари кинавар – lashkari kinavar, лашкари кинаҷӯй – lashkari kinaju, лашкари номвар – lashkari namvar, лашкари размсоз – lashkari razmsaz, лашкари сохта – lashkari sakhta [ФТЗТ, с. 718].

Дар сохтани истилоҳи иборавии ҳарбӣ чузъи сипоҳ низ дар баробари лашкар фаровон истифода шудааст: сипоҳи ҷаҳонгир – *sipahi jahangir*, сипоҳи далер – *sipahi daler*, сипоҳи ҷавон – *sipahi javan*, сипоҳи диловар – *sipahi dilavar*, сипоҳи гарон – *sipahi garan*, сипоҳи бузург – *sipahi buzurg* [ФТЗТ, с. 248].

Ҳамчунин вожа-истилоҳи “саворон – *savaran*” дар сохтани ибора-истилоҳоти ҳарбӣ фаъол будааст: саворони набард – *savaran nabard*, саворони ҷангӣ – *savaran jangi*, саворони гарданкаш – *savarane gardankash*, саворони разм – *savarane razm*, саворони бадхоҳ – *savarane badkhah*. Ибора-истилоҳоти ҳарбии мазкур бештар сифат, маҳорату малака ва ҳунармандии ҷанговарони савораро ифода намудаанд [ФТЗТ, с. 190].

Ибора-истилоҳоти баёнғари мафҳуми дараҷаи низомӣ. Бояд таъкид намуд, ки истилоҳоти ифодагари унвони ҳайати фармондеҳони низомӣ дар луғатномаву фарҳангномаҳо мавқеи хосса доранд. Дар ин қатор вожа-истилоҳи “шоҳ – *shah*” ва “подшоҳ – *padshah*”-ро метавон ном бурд, ки бо чузъи шоҳ ибораҳои истилоҳии зиёде сохта шудаанд.

Истилоҳи шоҳ мафҳуми рутбаи баланди ҳайати фармондеҳии қувваҳои мусаллаҳро дар бар мегирад. Бо чузъи шоҳ ибора-истилоҳоти зерин сохта шудааст: шоҳи ҷаҳон – *shahe jahan*, шоҳи гетӣ – *shahe geti*, шоҳи бузург – *shahe buzurg*, шоҳи далер – *shahe daler*, шоҳи озодмард – *shahe ozodmard*, шоҳони гурд – *shahane gurd*. Дар ибора-истилоҳоти мазкур чузъи дуҷуми онҳо тавсифкунандаҳои чузъи яқум мебошанд [ФТЗТ, с. 654].

Дар луғатҳо ҳамчунин ибора-истилоҳи шоҳи шоҳон – *shahe shahan* омадааст, ки ба маънии сарвари тамоми шоҳу шоҳзодагон далолат намуд, дар шакли *shahan – shoh* низ дида мешавад [ФТЗТ с.576-578].

Истилоҳи шаҳриёр – *shariyar* аз нигоҳи маъноии луғавӣ моҳияти мансаб ва рутбаи нисбатан пойинтари лашкару сипоҳро ифода менамояд. Истилоҳи шаҳриёр низ ба монанди истилоҳоти қаблӣ ба

чузъҳои тавсифӣ омада ибораҳои истилоҳӣ сохтааст: шахриёри баланд – shariyar baland, шахриёри ҷаҳон – shariyar jahan, шахриёри далер – shariyar daler, шахриёри ҷаҳон – shariyar jahan. Бояд тазаккур дод, ки истилоҳи шахриёр дар алоқаи изофӣ танҳо хусусияти тавириро пайдо намекунад. Мавридҳое мешавад, ки чузъи тобеи он нисбатро баён менамояд. Масалан, ибора-истилоҳи шахриёри рама – shariyar rama худ фикру андешаҳои болоиро тасдиқ мекунад. Зеро дар ин мисол калимаи рама мавқеи аслии худ наомада, балки киноя ба ҳалқ ва лашкар аст.

Ибора-истилоҳи баёнгари мафҳуми размандагон. Ин бахши ибора-истилоҳот номи ҳайати размандагони неруҳои мусаллаҳи кулро ифода менамояд: диловари ҷанг – dilavarane jang, паҳлавони лашкар – pahlavane lashkar, муборизи майдон – mubarize maydan, далерони бебок – dalerane bebak.

Ибора-истилоҳи баёнгари мафҳуми размандагон-ҷанговарон яке аз бахшҳои захираи луғавиро ташкил дода, дар луғатномаву фарҳангномаҳо бештар қорбасти шудааст. Масалан, калима-истилоҳи сарон – saran, ки он ҳам мафҳуми дараҷаи ҳарбиро ифода менамояд, дар таркиби сарони диловарон - sarane dilavarane ба маънои ҷанговарон, паҳлавонон омадааст [ФЗТ, с. 891].

Ибора-истилоҳи зер низ аз ҳамин қабиланд: паҳлавони найзадор – pahlavane nayzadar, паҳлавони сипардор – pahlavane sipardar, паҳлавони камондор – pahlavane kamandar, паҳлавони гурздор – pahlavane gurzdar [ФМШ 420].

Ибора-истилоҳоти баёнгари мафҳуми созу дастгоҳи ҷанг. Пеш аз ҳама бояд бигӯем, ки калимаи соз ва дастгоҳ дар луғатномаҳои классикӣ ба маънии олати ҷанг маънидод карда шудааст [Вожанномаҳо с.1301]. Дар байни истилоҳоти ҳарбӣ истилоҳоти иборавии баёнгари мафҳуми созу дастгоҳи ҷанг кам нестанд: камони заррин – kamane zarrin, камони каёнӣ – kamane kayani, тири хаданг – tire khadang, тири ҷавшангузар – tire javshanguzar, тири пайкан – tire paykan [ФТЗТ, с. 588-589].

Ибора-истилоҳи тири хаданг – tire khadang дастгоҳи чангиест, ки аз дарахти бисёр сахту дурушт, ки аз чӯби он найзаву табар ва зини асп созанд [БҚ. с. 719; ФЗТ 1031].

Ибора-истилоҳи найзаи дароз – nayzae daraz ва найзаи корзор – nayzae karzar аз гунаи он истилоҳоте мебошанд, ки ҳамчун дастгоҳи чангӣ истифода шудаанд. Найзаи дароз – чӯби дарози сахт, ки дар нӯгаш пайкони оҳанӣ шинонда мешавад ва яке аз силоҳҳои чангӣ ба шумор меравад; олотӣ найзамонанде, ки барои партофтани тир ба масофаи дур истифода мебаранд [ФТЗТ, с. 887].

Истилоҳи дастгоҳи чангии гурз – gurz, ки ҳамчун афзори набард маънидод шудааст, ибора-истилоҳоти зиёде сохтааст; гурзи говсар – gurze gavsar, гурзи сандоншикан – gurze sandanshikan, гурзи гарон – gurze garan, гурзи сесадманӣ – gurze sesadmani.

Гурзи сандоншинан як навъ олотӣ чангии пешинаи дастадори саркулӯла, ки барчастиаҳои мехчамонанд дорад, кӯпол, амуди оҳанин [ФТЗТ, с. 349-350].

Истилоҳи шамшер – shamsher, ки як навъи дастгоҳи чангӣ аст, бо чузӯҳои дигар ибора-истилоҳоти фаровон сохтааст: шамшери заррин – shamsher-e zarrin, шамшери тез – shamsher-e tez, шамшери ҳиндӣ – shamsheri hindi, шамшери обгун – shamsher-e abgyn. [ФТЗТ, с. 623].

Теғ ба маънои шамшер, ханчар шарҳу баён ёфтааст [ФТЗТ, с. 335].

Истилоҳи теғ – tegh низ дар баробар исистилоҳи ханчар – khanjar ва шамшер – shamsher ибора-истилоҳоти зиёде сохтааст, ки баёнгари мафҳуми созу дастгоҳи чангӣ мебошанд: теғи алмосгун – tegh-e almasgyn, теғи борик – tegh-e barik, теғи дароз – tegh-e daraz, теғи гарон – tegh-e garan, теғи ҳиндӣ – tegh-e hindi, теғи набардӣ – tegh-e nabardi.

Ибора-истилоҳи баёнгари восилаи ҳифозати чанговарон: чавшани тез – javshan-e tez, либоси чангӣ – libas-e jangi, либоси зирехӣ – libas-e zireh, чомаи оҳанӣ – jama-e ahani.

Истилоҳи “сипар – sipar” нисбат ба дигар калимаҳо серистеъмол буда, дар амалиёти низомӣ - ҷарбӣ бидуни корбурди ин аслиҳа пирӯзии сарбозону афсарон бисёр мушкул мебошад. Бо калимаи мазкур ибора-истилоҳи зер сохта шудааст: сипари заррин – sipar-e zarrin, сипари симин – sipar-e simin, сипари чинӣ – sipar-e sini.

Дар фарҳангҳо истилоҳи сипари симин ба маънои олоти ҷангии қадимае омадааст, ки барои ҳифзу ҳимояи сар ва бадан аз зарби шамшер ё тири душман нигаронида шудааст; монеа аз ҳучуми чизе ё барои боздоштани пеши чизе [ФТЗТ, с. 247].

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ибора-истилоҳи “либоси зирех - libas-e zireh” ба маънои ҷомаи ҷангӣ маънидод шудааст [ФЗТ, с.801].

2.1.8. Шарҳи ибора – истилоҳоти ҷарбӣ дар забони англисӣ

Воситаҳои алоқои байни калима бо роҳу воситаҳои мухталиф сурат мегирад. Дар забони англисӣ низ ибора-истилоҳоте, ки ба сифати истилоҳоти илмӣ соҳавӣ корбурд мешаванд, аз лиҳози муносибати байни ҷузъҳои хусусиятҳои гуногун доранд. Чунин анвои алоқаро забоншиноси рус А.И Смирнитский дар асари худ “Сарфи забони англисӣ” ба таври дақиқу равшан таҳлил намуда, дар забони англисӣ 4 навъи алоқои калимаву ибораҳо дақиқу равшан намудааст [Смирнитский, 1957, с. 105-109]. Тибқи фикру андешаи забоншиноси рус А.И Смирнитский чунин навъи алоқаҳо дар забони англисӣ дидан мумкин аст: 1. алоқа байни ҷузъҳои гуногун; 2. шаклҳои дастурӣ, яъне тавассути пешванду пасвандҳо ва бандакҳо; 3. ба воситаи ҷузъҳои ёрирасон (пешоянд ва пайвандакҳо); 4. аз нигоҳи оҳанги талаффуз.

Ибора-истилоҳоти ҷарбӣ дар забони англисӣ бо роҳу воситаҳои мухталиф сохта мешаванд.

Дар ибора-истилоҳоти ҷарбӣ вобаста ба иштироки ҷузъҳои ибораҳои гуногунро мушоҳида намудан мумкин аст: ибора-истилоҳоти

исмӣ, ибора-истилоҳоти сифатӣ, ибора-истилоҳоти шуморавӣ, ибора-истилоҳоти ҷонишинӣ, ибора-истилоҳоти феълӣ.

– ибора-истилоҳотӣ исмӣ: final defeat of the enemy – шикасти қатъии душман, military arsenal – тирӯ туфанги ҷангӣ, tombstone of the unknown soldier – қабри аскарони номаълум, no one and nothing is forgotten – ҳеҷ кас ва ҳеҷ чиз фаромуш намешавад.

– ибора-истилоҳоти сифатӣ: immortal regiment – полки абадмонда, the battle field – майдони ҷарбу зарб, hand – to hand combat – мухорибаи тан ба тан, day of remembrance of fallen soldiers – рӯзи хотираи шаҳидон, missing – soldiers – аскарони гумном, victory day – рӯзи ғалаба, awardee of the Glary order – дорандаи ордени шараф, victim of war – қурбонии ҷанг, the were the first – онҳо аввалин буданд, undeclared war – ҷанги эълоншуда, his feat – қорнамоии вай, commander – ин ҷилфӣ ордери фармони сарфармондеҳ, captured – аскарони асиршуда

– ибора-истилоҳоти ҷонишинӣ: ҳамин афсар, яке аз сарбозон, ҳама афсарон.

– ибора-истилоҳоти феълӣ: ҷанг кардан, ҷарб кардан, саф оростан, пароканда шудан, хизмат кардан.

Дар натиҷаи таҳлилҳо муайян гардид, ки ибора-истилоҳоти ҷарбӣ дар забони англисӣ доираи васеи истифода доранд. Дар миёни онҳо ибора-истилоҳоти навъи сифатӣ, аз ҳама бештар истифода мешавад.

Хулосаи боби дуюм

Ҳангоми таҳлили маъноии истилоҳоти ҷарбӣ дар забони тоҷикӣ ва англисӣ маълум гардид, ки истилоҳоти ҷарбиро дар забонҳои муқоисасазанда аз нигоҳи шакли дастуриашон ба гурӯҳҳои а) вожа-истилоҳоти сода, сохта, мураккаб ва б) ибора-истилоҳоти ҷарбӣ ҷудо менамоянд.

Таҳлили сохтори истилоҳоти ҳарбӣ нишон дод, ки роҳу усулҳои асосии истилоҳсозӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ба гунаи зайл мебошанд:

1. Роҳи сарфии вожа-истилоҳсозии ҳарбӣ (вандафзоӣ).
2. Роҳи сарфию наҳвии воҷасозӣ (сохтани истилоҳот бо чузъҳои мухталиф).
3. Роҳи наҳвии истилоҳсозӣ (сохтани ибораҳо ва таркибҳо).

Истилоҳоти сода дар соҳаи истилоҳоти ҳарбӣ мавқеи хос дошта бошад ҳам, истифодаи онҳо дар забонҳои муқоисашаванда ба таври мухталиф сурат гирифтааст. Истилоҳоти содаи соҳаи мазкур дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз калимаҳои содаи аслии тоҷикӣ ва калимаҳои иқтибосӣ, ташаккулу таҳаввул ёфта, дар миёни онҳо ҳиссаи истилоҳоти аслии хеле кам мебошанд.

Дар ҳудуди 100 адад истилоҳи интихобшудаи истилоҳоти ҳарбӣ истилоҳоти сода дар забони тоҷикӣ 26 дар сад дар забони англисӣ бошад 12 дар садро ташкил медиҳанд. Дар натиҷа маълум гардид, ки дар истилоҳоти содаи забони тоҷикӣ таносуби истилоҳоти аслии 4 дар сад ва содаи иқтибосӣ 25 дар сад буда дар забони англисӣ ин теъдод таносубан ба 3 дар сад ва 9 дар сад баробар будааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки истилоҳоти сода дар забонҳои мавриди таҳқиқ бо роҳу усулҳои вандафзоӣ ташаккул ёфтаанд. Иштироки онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мутаносибан ба 9 дар сад ва 18 дар сад баробар аст. Ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ пешвандҳо дар истилоҳсозӣ каммаҳсул ба мушоҳида мерасанд.

Дар истилоҳсозии забони тоҷикӣ 1 дар сад ва истилоҳсозии забони англисӣ мутаносибан ба 3 дарсад баробар аст. Дар баробари пешвандҳо пасвандҳо низ дар истилоҳсозии истилоҳоти ҳарбӣ саҳми назаррас дошта, хеле сермаҳсултар мебошанд. Дар истилоҳсозии мураккаб чузъҳои мухталиф саҳм дошта, исмҳо фаъол будаанд. Ҳиссаи истилоҳоти мураккаб дар забони тоҷикӣ ва англисӣ мутаносибан ба 8 ва 11 дар сад

баробар аст. Ҳам дар сохтори истилоҳоти мураккаби забони тоҷикӣ ва ҳам англисӣ баъзе чузъҳои ҷумла исмҳо саҳми бештар доранд.

Дар сохтори ибора-истилоҳоти ҳарбӣ мавқеи ибораҳои мухталиф, аз ҷумла ибораҳои исмӣ мавқеи муҳимм доранд. Доираи қорбурди ибора-истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мувофиқан ба 34 ва 29 дар садро ташкил медиҳанд.

Роҳу усулҳои мухталифи истилоҳсозӣ дар соҳаи истилоҳоти ҳарбӣ қорбаст шудаанд. Роҳу усулҳои асосии истилоҳсозии ҳарбӣ дар луғатномаву фарҳангномаҳо ба фикру андешаи мо ҳамон усули анъанавии истилоҳсозие будааст, ки гузаштагони мо истифода мекардаанд. Танҳо ҳамин нуқтаро низ бояд қайд намоем, ки дар ташаккули истилоҳоти ҳарбии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ усули иқтибосгирии истилоҳот бештар ба назар мерасад.

Дар истилоҳсозии ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ усулҳои мухталиф истифода шудаанд:

1. Истифодаи босамар аз истилоҳоти ҷорӣ забон барои ифодаи мафҳумҳои мухталифи ҳарбӣ, ки ба таври алоҳида зикр намудем.

2. Маънии истилоҳӣ қасб намудани қалимаҳои маъмулии забони тоҷикӣ ва англисӣ.

3. Сохтани истилоҳоти нав барои ифодаи мафҳумҳои ҳарбӣ бо истифода аз воситаҳои дохили забонӣ ва унсурҳои иқтибосӣ.

4. Истилоҳоти иқтибосӣ барои ифодаи мафҳумҳои мухталифи ҳарбӣ

Дар маҷмӯъ, ҳамаи ин истилоҳот заминаи асосии истилоҳоти ҳарбии забонҳои тоҷикӣ ва англисиро дар замони муосир ташкил медиҳанд, ки барои ба вучуд овардани забон ва истилоҳоти илмӣ мусоидат менамояд.

БОБИ Ш

ШАРҲУ ТАВЗЕҲИ ЭТИМОЛОГИИ ВОЖА-ИСТИЛОҲОТИ ҲАРБӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

3.1. Шарҳи этимологии вожа-истилоҳи ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ

Ҳар як илм ва ё соҳа ба сифати воситаи рушду такомули ҷомеаи башарӣ соҳаҳои гуногун дорад ва ҳар яке аз ин соҳаи илм дар навбати худ дорои низоми хоси худ мебошад, ки аз дигар соҳаҳои илм қисман ва ё ба қуллӣ тафовут дорад. Ба ибороти дигар, ҳар як соҳаи илм забони хоси баёни шарҳу тафсири ифодаи хоси худро дорад, аз ҷумла илми ҳарбӣ забони баёни матлабу мафҳумҳои ҳарбӣ дорад, ки ин забонҳо аз ҳамдигар қомилан фарқ доранд. Пас, мафҳуми забони илм, ки дар забоншиносӣ падидаи тозаворид мебошад, мафҳуми нисбӣ буда, маҷмуи забони соҳаҳои мухталифро дар бар мегирад ва ба мақсади ифода намудани ҳамаи ин соҳаҳо истифода мегардад.

Дақиқу равшан аст, ки забони илм асосан дар заминаи қонуну қоидаҳои дастурии забони адабӣ ба вуҷуд меояд ва хусусиятҳои хоси худро дорад. Забон бо хусусиятҳои дақиқу равшанӣ ва муҷаззии баёну ифодаи худ аз забони адабӣ фарқ қунад ҳам, вале бо соҳавӣ будани истилоҳоти худ ҷойгоҳи хоси худро доро мебошад. Забони илм ва ё соҳаи алоҳида қонунмандҳои ба худ хос ва фарқиятҳои дигаре ҳам дорад, ки ба забони адабӣ созгор нестанд, аз ҷумла забони илм ҳамчун забони ифодаи дақиқи илмӣ бар хилофи забони адабӣ доираи ниҳоят маҳдуди истифода дорад, ки танҳо алоқамандону дастандаркорони ҳамин соҳа метавонанд аз вай истифода намоянд.

Таркиби луғавии забони илмро бошад, дар баробари калимаҳои маъмулии забони адабӣ, ҳамчунин истилоҳот, яъне маҷмуи калимаву ибораҳои, ки мафҳумҳои илмиро ифода мекунанд, ташкил медиҳанд.

Барои таҳким бахшидани забони миллӣ, пеш аз ҳама, пояҳои забонро мустаҳкам ва устувор намудан лозим ва зарур аст. Забони тоҷикӣ фақат ҳамон вақт забони илм мегардад, ки бо ин забон

истилоҳоти илмӣ ба вуҷуд оварда шавад. Маҷмуи истилоҳот ба монанди ҳуди забон ҳамеша дар ташаккул аст.

Пайдоиши истилоҳоти ҳарбӣ низ таърихӣ тулонӣ дошта, аз замони қадим сарчашма мегирад. Гуфтан мумкин аст, ки пайдоиши истилоҳоти ҳарбӣ ба нахустин осори классикони мо алоқамандии ногусастанӣ дорад. Ба ин маънӣ, ки осори классикӣ, луғатномаву фарҳангномаҳо ҳовии калимаву истилоҳоти забони миллии мо буда, ба рушду такомули минбаъдаи забони мо мусоидат намудааст.

Ба андешаи мо пайдоиши истилоҳоти ҳарбӣ ба эҷоди дostonҳои қаҳрамонӣ робитаи ногусастанӣ дорад, ки луғот ва истилоҳоти “Шоҳнома”- и безаволи Абулқосим Фирдавсӣ гувоҳи ин гуфтаҳост: сипоҳ – sipah, лашкар – lashkar, савор – savar, гурд – gurd, набард – nabard, разм – razm, жанг – jang, пешрав – peshrav, пешкор – peshkar, озодмард – azadmard, ҷаҳондор – jahandar, зарринкамон – zarrinkaman, паҳлавон – pahlavan, тирдон – tirdan, камондор – kamandar, размдида – razmdida, корзор – karzar, сипаҳсолор – sipahsalar, шермард – shermard, шоҳтуп – shahtub, размҷӯй – razmjuy [ФЗТ, 1969].

Доир ба аввалин осоре, ки дар пайдоиши истилоҳоти ҳарбӣ нақши муҳимм бозидааст, донишманди лаҳистонӣ Тадеуш Ковалский ва Парвиз Нотили Хонларӣ ибрози андеша намуда, “Шоҳнома”- ро маҳзани истилоҳоти ҳарбӣ донистаанд. Бинобар ин, бе ягон шакку шубҳа қайд намудан зарур аст, ки дар силсилаи луғати забони “Шоҳнома” истилоҳоти дорой мафҳуи ҳарбӣ мавқеи бузургро ишғол менамоянд.

Мақсади таҳқиқи ин масъала дақиқу равшан намудани мавқеъ ва ҷойгоҳи истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси луғатномаву фарҳангномаҳои тафсирии забони англисӣ ва тоҷикӣ ба ҳисоб меравад. Дар натиҷаи нашри “Фарҳанги забони тоҷикӣ” (1969) ва “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” (2008) дар таърихи илму фарҳанги тоҷик як бедории фикрӣ ба миён омада, аввалин саъю талошҳоро баҳри

покизагии забони модарӣ, аз ҷумла барои покизагии забони мақомоти ҳарбӣ ва ба вучуд овардани забон ва истилоҳоти ҳарбӣ ба вучуд овард.

Бо дарназардошти муҳиммияти масъала истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ ва муқоисаи он бо забони англисӣ, ки тайи солҳои охир, махсусан дар замони истиқлол дар пояҳои назариявӣ амалии дар боло зикршуда ташаккул ёфта, дар луғатномаву фарҳанномаҳои тафсирии забони тоҷикиву англисӣ гирд оварда шудаанд, мавриди таҳлилу баррасӣ ва шарҳу баёни мо қарор мегиранд.

Ҳаминро ҳам бояд ёдовар шуд, ки барои шарҳу баён ва тавсифи этимологии истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ аз фарҳангҳои тафсирии мавҷуда “Фарҳанги забони тоҷикӣ” (1969), “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” (2008), 1600 адад истилоҳоти ҳарбӣ интихоб гардида мавриди пажӯҳиш қарор дода шуд. Бештари истилоҳоти ҳарбӣ аз рӯйи решаи баромади худ дақиқу муайян гардиданд.

Ҳангоми шарҳу баён ва тафсири этимологии истилоҳоти ҳарбӣ аз сарчашмаҳои боэътимод [ФЗТ, 1969а; ФЗТ, 1969б; ФТЗТ, 2008а; ФТЗТ, 2008б; ФР, 1337; БҚ, 1330; Вожа, 1365; ФШ, 1971; ФФР, 1985; ФФР, 1986, ФФА, 1362] истифода карда шуд.

3.1.1 Шарҳи вожа-истилоҳоти аслии ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ

Ба фикру андешаи мо маҷмуи истилоҳоти соҳавӣ бахши асосии захираи луғавии ҳар як забонро ташкил медиҳанд. Истилоҳоти ҳарбӣ, ки бавосита аз калимаҳои аслии забони тоҷикӣ сарчашма мегиранд, заминаи форсӣ ва ё ҳиндуаврупӣ доранд. Тибқи нишондоди баъзе сарчашмаҳо ва дostonҳои қаҳрамонӣ бештари истилоҳоти ҳарбӣ дар онҳо тоҷикӣ ба шумор мераванд: гурӯҳ – *guruh*, лашкар – *lashkar*, номбардор – *nambardar*, номвар – *namvar*, найза – *nauza*, теғ – *tegh*, тир – *tir*, пиёдагон – *piyadagan*, шоҳи ҷаҳон – *shah-e jahan*, солор – *salar*, ҷанговар – *jangavar*, рӯзбон – *ruzban* [ФТЗТ, с. 2008].

Ба ҳамин монанд баъзе аз калимаву ибораҳои аслии тоҷикӣ хастанд, ки ба сифати истилоҳоти ҳарбӣ истифода мешаванд: лашкари размсоз – *lashkar razmsaz*, сипоҳи ҷаҳонгир – *sipah Jahangir*, савори ҷангӣ – *savar-e jangi*, шоҳи бузург – *shah-e buzurg*, ҷаҳонгир – *jahangir*, размзан – *razmzan*, лашкарафрӯз – *lashkarafruz* [ФМШ, ФЗТ].

Масалан истилоҳи ҳарбии “лашкарафрӯз – *lashkar razmsaz*” аз решаи “лашкар” асоси замони ҳозираи “афрӯз”, (аз масдари афрӯхтан) таркиб ёфта, киноя аз барангезанда, ба шӯр оварданда, ташвиқгари лашкар дар асно ва замони разму пайкор аст. Ин истилоҳ ба маънии “далер”, “шучоъ”, “ҷанговари барҷастаи ибратбахшанда” низ рӯйи қор омадааст [ФТЗТ, ФЗТ, 1969, с. 596].

Истилоҳи ҳарбии “лашкаршикан” аз решаи “лашкар” ва асоси замони ҳозираи “шикан” таркиб ёфта, киноя аз “шикастдиҳандаи лашкар” марди шучоӣ лашкаршикоф, ки ба қалби лашкари душман ҳамла оварда, ба ӯ зарбаи ҳалокатовар медиҳад [ФТЗТ, 2008, с.718].

Истилоҳи ҳарбии “лашкар” ба маънои “тамоми қувваҳои мусаллаҳи давлат, сипоҳ, қушун, артиш” далолат мекунад.

Ё худ дар ибораи “лашқари халқӣ, ки ба ҳайси сипоҳ” дар замони ҷанг барои мадад расонидан ба қувваҳои мусаллаҳ аз ҳисоби одамони аз уҳдадорӣ ҳарбӣ озод ташкил меёбад [ФТЗТ, 2008, с.718]. Дар забони фаронсавӣ истилоҳи ҳарбии “партизан” ҳамчун муодили истилоҳ-ибораи “лашқари халқӣ” фаровон истифода мешавад, ки дар қувваҳои мусаллаҳи собиқ шуравӣ низ васеъ истифода мешавад [ФИХ, с.373; ЛРТ, 1949, с.891].

Дар баъзе луғатномаҳо лашкар ба маънои “сипоҳ”, “сипоҳ” низ омадааст [ФР, с.116]. Дар “Бурҳони қотеъ” калимаи “сипоҳ” ин гуна шарҳу баён ёфтааст: “Асбах” ин ҳамон лашқари анбуҳ, яъне сипоҳ бошад [БҚ, с.118], шакли арабии ин “аскар” мебошад.

Баъзе аз истилоҳоти ҳарбӣ аз шумори унсурҳои луғавӣ, ки дар зинаҳои нахустини рушду такомули забони тоҷикӣ мафҳуми

гайриҳарбиरो дар бар карда ба тадрич мафҳуми ҳарбӣ ба бар кардаанд, такмил ёфтааст. Барои намуна калимаи “солор – salar” аслан аз ҷумлаи калимаҳои маъмулии замон будааст. Калимаи “солор - salar” ба маънии сардор, бузургии қавм ва ё пешво далолат мекунад [ФТЗТ, 259].

Вале калимаи “солор” дар пояи ҳамон мафҳум ва мазмуни худ мақоми истилоҳӣ касб намудааст. Аз ин ҷост, ки истилоҳи “солор” дар мавриди ифода намудани мафҳуми унвони ҳайати фармондеҳони неруҳои мусаллаҳ бо истилоҳоти “сипахбад”, “сипахдор” ҳамрадиқ мебошанд.

Ҳамон мавқеи корбурди истилоҳи “солор”- ро, ки дар боло зикр намудем, олимону донишмандон ибрази андеша намуда, калимаи “солор”- ро “пешрав, қофила, меҳтари қавм, собикасолор” яъне сарлашкар шарҳ додаанд [ФТЗТ, с. 259].

Истилоҳи “манчаник” ба маънии “олоти фарохунмонанде, ки дар ҷангҳои қадим барои андохтани сангу гулӯлаҳо ба тарафи душман ба кор мебуданд”, далолат менамояд [ФТЗТ, с.757].

Дар баъзе сарчашмаҳои дигар чунин маънидод намуданд: “навъе аз фарохуни бузург, ки бар сари ҷӯбе қавӣ намоянд ва сангҳои калон бар он ниҳода бар девори қалъа зада деворро мешикананд ва ин гӯё муарраби “манчаник” будааст [Ғиёс, с.775].

Баъзе сарчашмаҳои дигар калимаи манчаникро аз юнонии “мехоник” яъне ба маънои афзоре, ки бо он сангу оташ ба сӯйи душман партоб намоянд, шахр додаанд [Вожа, с.311].

Муаллифи “Фарҳанги Амид” низ дар хошияи фарҳангномаи худ дар мавриди “манчаник” чунин менигорад: “Олоте, ки дар ҷангҳои қадима барои партоб кардани санг ё гулӯлаҳои оташ ба кор бурдаанд. Дар арабӣ онро “манчалик” дар тоҷикӣ “манчаник” мегӯянд [ФА, с.994].

Истилоҳи ҳарбии “дидбон” ба маънии шахсе гуфта мешавад, ки бар ҷойи болои монанди сари кӯҳ ва болои кишти нишинад ва ҳарчӣ аз дур бинад, хабар диҳад [БК, с.90].

“Дидбон” ишора ба посбоне, ки дар бурчи қаллаву сарҳадҳо, болои киштиҳо ва дар ҷойҳои баланд истода, атрофро назора мекунад, яъне барои хабар додан аз ҳаракати душман ё хатари ҳуҷуми он [ФТЗТ, с.445].

Истилоҳи “дидбонгоҳ” ишора ба ҷое, ки аз онҳо дидбонӣ мекунанд [ФТЗТ, с.445]. Истилоҳи “дидбонӣ” ба якчанд маъниҳои ба ҳам наздику алоқаманд истифода мешавад: 1. амали дидбон; ниғаҳбонӣ, посбонӣ, қаровулӣ, назорат. 2. яке аз воситаҳои ҷамъоварии маълумоти махфӣ дар бораи душман, мавқеъ, амалиёти ҳарбӣ ва хусусияти мавзеъ [ФТЗТ, с.445].

Истилоҳи ҳарбии “дарбон” бо калимаҳои “ниғаҳбон”, рӯзбон” маънидод шуда дар мавқеи “ниғаҳбони дару дарвозабон, назораткунанда, нигоҳдоранда, посбон, дарбон, посбони шахсии подшоҳ” омадани онро дар доираи назар гирифтанд [ФТЗТ, с.852].

Истилоҳи “марзбон” ҳамчун ифодакунандаи истехкоми низомӣ маънидод шудааст. Марзбон ба маънои сарпосбони сарҳад ва ё сарҳаддор, сарҳадбон далолат мекунад [ФТЗТ, с.762].

Калимаи “марздор” ҳамчун муодили истилоҳоти “марзбон” метавонад мавриди истифода қарор дода шавад.

Дар мафҳуми калима-истилоҳи “марз” бо афзудани пасванди “бон”, ки маънии ҳифозатро ифода менамояд, тағйири маъно рух додааст.

Истилоҳи “марз” аз силсила муродифоти маъмули калимаи “замин” аст ва дар забони классикӣ ба маънои сарҳад (сарҳади ин ё он кишвар) мустаъмал буда, маънии он аз нигоҳи фарҳангшиносон нигоҳдоранда ва ё ниғаҳбони марз будааст [БҚ, с.1971].

Дар осори классикӣ ва баъзе луғатномаву фарҳангномаҳо калима-истилоҳи ҳарбии “камин” мавриди истифода қарор гирифтааст.

Истилоҳи ҳарбии “камин” ба маънои пинҳонгоҳе, ки дар он ба қасди ҳуҷум ва ё дастгир кардани душман ё сайд паноҳ шуда мешинанд; камин гирифтанд, яъне паноҳ шуда истодан дар интизори дастгир

кардани чизе ё касе, шинак гирифтаанд. Дар радифи ин калима истилоҳоти дигари ҳарбӣ ба миён омаданд: камингах, камингоҳ, каминвар ва ғ.

Дар баёни маънои истилоҳи камин мавқеи ҳамалотӣ гирифтанд, шинакгирӣ ва афзудани пасванди тоҷикии - вар бо дигар калимаҳо тавонистааст, ки ин матлабро бо калимаи каминвар дақиқу равшан ифода намудааст [ФТЗТ, с. 757]. Дар асоси ин реша бошад бо ҳамроҳ кардани пасвандҳои мухталиф истилоҳоти ҳарбии “камингоҳ” – ҷое, ки камин гирифта мешинанд; “каминвар” – он, ки дар камин нишастааст, камингир сохта шудааст, ки дар истилоҳоти ҳарбӣ фаровон истифода мешавад.

Истилоҳи ҳарбии камарбаста – kamarbasta дар луғатномаву фарҳангномаҳо ба маънои омода ва тайёр будан ба коре маънидод шудааст [ФТЗТ, с. 585].

Истилоҳи мазкур метавонад бо калимаҳои ифодагари номгӯи чанговарон ҳамрадиф бошад. Дар баъзе фарҳангномаҳо чанбаи истилоҳии ин калима шарҳу баён ёфтааст “... омода ба чанг, марди чангӣ [ФТЗТ, с. 533].

Ҳамин тариқ, қайд бояд намоем, ки истилоҳоти ҳарбӣ низ як ҷузъи таркибиву ҷудонопазири маҷмуи истилоҳоти илмӣ буда, бояд дар алоқамандӣ бо дигар соҳаҳои мухталифи истилоҳоти ҳарбӣ мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор дода шаванд, ки ин барои милликунонии истилоҳоти соҳавӣ мусоидат менамояд.

Истилоҳи “талоя – taloya” лафзи арабӣ буда, ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ муҳофизони шабро дар назар дорад.

Истилоҳи ҳарбии “талоя” ба маъноҳои зерин шарҳу баён ёфтааст:

1. Гурӯҳи пешгард ва ё пешсафи лашкар; аскароне, ки вақти шаб лашкарро посбонӣ мекунанд [ФТЗТ, с301]. Талоячӣ, яъне дар талоя будан, пешгарди лашкар будан, посбонии шабонаи лашкар [ФТЗТ, с. 301; с. 405].

Дар баъзе луғатномаҳо истилоҳи арабии “талоя” ҳамчун муродифи калимаи “посбон” шарҳу баён дода шудааст.

Истилоҳи ҳарбии “ҳамоил – Hamoil” калимаи арабӣ буда, чунин маъниҳоро ифода намудааст. Ҳамоил - 1. овезон, банде, ки бо вай шамшерро аз гардан овезанд. 2. шаддаи ҷавохирот, марҷон [ФТЗТ, с.490].

Ҳамоил калимаи арабӣ буда, ҳамчун ба маънои “тасмае”, ки аз китф мойил гузаронида ва ба он шамшер меовехтанд (Вота, с.1042).

Хулоса, қайд намудан лозим аст, ки дар забони тоҷикӣ истилоҳоти арабиро дар соҳаи ҳарбӣ мушоҳида намудан мумкин аст. Истилоҳоти ҳарбии арабӣ дар забони тоҷикӣ қонун ва қоидаи имлоии худро нигоҳ доштаанд. Тағйироти сарфӣ истилоҳоти ҳарбии арабӣ аз он иборат аст, ки дар баробари истифодаи шакли ҷамъи арабӣ бе монанди олот аз қоидаҳои ҷамъбандии тоҷикӣ низ истифода шудааст.

Дар фаровард бояд қайд намоем, ки истилоҳоти иқтибосии арабӣ қисми зиёди истилоҳоти ҳарбиро ташкил медиҳад, ки 42 дар сади истилоҳоти таҳқиқшавандаро дар бар мегиранд.

3.1.2. Шарҳи вожа-истилоҳоти ҳарбии арабӣ дар забони тоҷикӣ

Калимаҳои иқтибосии арабӣ як бахши муҳимми захираи луғавии забони тоҷикиро ташкил медиҳанд, ки як қисми онҳо истилоҳоти илмӣ, яъне истилоҳоти ҳарбӣ мебошанд.

Тавре маълум аст, забони арабӣ бо амри таърих воситаи муоширати аҳли мусалмонон гардид ва фарҳанги хилофати Араб зодаи ин забон аст. Бешубҳа яке аз омилҳои асосии иқтидори забони арабӣ мақоми байналмилалӣ касб намудани он ба дини ислом ва ҷараёни исломгардонии аҳолии кишварҳои аҷам вобаста аст. Зеро дини ислом ба рушду инкишофи забони арабӣ муосидат менамуд ва забони арабӣ ба интишори ислом. Ба андешаи донишманди тоҷик Т.Бердиева яке аз омилҳои асосие, ки ба истилоҳоти иқтибосии арабӣ шароит фароҳам

овард, ташаккул ва рушду инкишофи фарҳанги арабизабони машриқзамин буд [Бердиева, 23-24]. Маълум аст, ки воридшавии истилоҳот ва калимаҳои маъмулии забони арабӣ ба забони тоҷикӣ (форсӣ) аз замони истилоҳи араб шуруъ гардида, то имрӯз идома дорад. Забони арабӣ на танҳо дар лексика, балки дар сохтори дастурии забони адабии тоҷик низ мақоми бузург пайдо намуд. Бо вучуди ҳамаи ин забони арабӣ дар рушду такомули минбаъдаи забони тоҷикӣ мақоми хос дошта, тайи солиёни дароз он ҳамчун забони илм, дин коргузорӣ маҳсуб доништа шуда, боиси раванку ривоч ва гоҳҳо боиси аз байн рафтани унсурҳои мухталифи забони тоҷикӣ гардидааст.

Пас аз истиқлоли забони миллӣ моро лозим омад, ки тамоми соҳаҳои ҳаёти фарҳангии ҷомеара ба таври кулӣ рушду инкишоф дода, забон ва истилоҳоти миллиро ба танзим дарорем.

Бинобар ин, месазад, ки дар ин бахш истилоҳоти ҳарбии иқтибосии арабиرو мавриди омӯзиш қарор диҳем.

Истилоҳи ҳарбии “ҳарба – harba” дар луғатномаву сарчашмаҳо ба маънои асбоби ҷангӣ, аслиҳаи ҷангӣ, найзаи кутоҳ омадааст.

Ҳарба истилоҳи соҳаи ҳарбӣ буда ба маънои асбоби набарди ҷанг, силоҳ, шамшер, ханҷар, милтиқ низ далолат менамояд [ФТЗТ, 495].

Истилоҳи “ҳарб – harb” низ арабӣ буда, дар соҳаи истилоҳоти ҳарбӣ мавқеъ ва ҷойгоҳи асоси дорад. Ҳарб ба маънои ҷанг, набард, ҷанг, кушокушӣ, задухӯрди лашакриён ё худ сипоҳиён шарҳу баён ёфтааст [ФТЗТ, с. 495].

Истилоҳи “ҳарб” дар “Фарҳанги форсӣ ба русӣ” низ қариб ба ҳамин маъни хеле ҷолиб шарҳу баён ёфтааст.

“Ҳарб ” - война; битва, сражение; схватка; масалан, дар ибораи “девони ҳарб” маънии “военный трибунал” шарҳу баён ёфтааст.

Истилоҳи ҳарбии “ҳарбгоҳ – harbgoh” ба маънии “театр военных действий; поле боя сражения” омадааст, ки хеле дақиқ аст. Ҳарба – harba ба маънии 1.оружие; вооружение. Калимаи “ҳарбӣ” ҳамчун истилоҳ

маъниҳои 1. "воин", "военный"; "воинский"- ро ифода менамояд [ФФР, с. 498].

Истилоҳи "ҳарбгоҳ" ҳамчун истилоҳи сохта дар соҳаи ҳарбӣ маънои "майдони ҷанг", "арсаи набард"- ро ифода намуда аст [ФТЗТ, 495].

Истилоҳи ҳарбии "силоҳ", "аслиҳа" ва "мусаллаҳ" дар натиҷаи иштиқоқшавии калимаҳо ба миён омадаанд, ки аз як реша таркиб ёфта маъниҳои ба ҳам наздикро ифода менамоянд.

Калимаи "силоҳ" шакли ҷамъи калимаи аслиҳа ҳамчун истилоҳи ҳарбии ба маъниҳои зерин омадааст: 1. олати ҷанг, яроқ; ба даст силоҳ гирифтанд, яъне ба ҷанг омода шуданд; ҳалъи силоҳ – беяроқ кардан, яроқи ҷангии касеро аз дасташ гирифтанд; ба зери силоҳ гирифтанд - силоҳдор кардан; ба хизмати ҳарбӣ даъват кардан.

Калимаи "аслиҳа" шакли танҳои истилоҳи "силоҳ" маъноҳои 1. ҳама навъи силоҳ ё яроқи ҷангӣ (шамшеру туфангу тӯп ва ғ.); анҷому аслиҳа – ба воситаи яроқ – ро ифода менамояд.

Истилоҳи ҳарбии "мусаллаҳ", ки аз ҳамин реша баромада аст, ба маънои силоҳдор, аслиҳадор, яроқдор шарҳу баён ёфтааст. Дастаи мусаллаҳ – бо силоҳи ҷангӣ мучаҳаз буданд; мусаллаҳ кардан – аслиҳадор кардан, яроқдор намуданд.

Истилоҳи "маллоҳ – mallah" ҳамчун истилоҳи баёнгарии мафҳумҳои василаи дарёнаварди маъниҳои 1. киштирон, киштибон; 2. обдон, оббоз ва шиноварро баён менамояд.

Дар баъзе луғатномаю фарҳангномаҳо истилоҳи ҳарбии арабии "маллоҳ – mallah" чунин шарҳ дода шудааст. Маллоҳ, яъне ронандаи кишти ё худ киштибон, оббоз ва ё баҳрнавардро гӯянд [ФТЗТ, 3.751].

Ба ҳамин монанд истилоҳоти зиёди ҳарбии соҳаи дарёнавардӣ ба миён омадааст. Зеро давлат дар зери тасарруфи худ гурӯҳи дарёнавардонро нигоҳ медошт, ки дар таъмини алоқа бо дигар кишварҳо сарм мегиританд.

1. Истилоҳи “чавоз” дар соҳаи ҳарбӣ ҷойгоҳи хос дорад. Калимаи “чавоз – javoz” ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ ба маънои иҷозат, рухсат, изн. 2. иҷозатнома, қоғаз барои озодона сафар кардан, ба таънои гузарнома. 3. раҳой, рухсати раҳой истифода менамоянд. [ФТЗТ, с.574].

Дар баъзе маводи ҷамъовардашуда истилоҳи “чавоз” ба маънои ҳукмномаи фармондеҳи воломақомро дар иҷрои умури дарёнавардӣ дар бар мегирад, фаҳмида мешавад [БҚ, с.1044].

Дар байни баъзе истилоҳоти ҳарбӣ силсилаи муродифоте ҷой доранд, ки дар миёни онҳо калима-истилоҳоти меҳвари мақоми истилоҳиро касб намудааст. Барои намунаи истилоҳи арабии “заврақ – zavraq”.

Истилоҳи ҳарбии “заврақ” аз рӯи баромад арабӣ буда, ба маънии киштии хурд, қайқ далолат менамояд [ФТЗТ, с.502]. Заврақаш – он ки заврақро аз як ҷо ба ҷойи дигар мекашад, киштирон, заврақрон, қайқрон [ФТЗТ, с.504].

Чунин ба назар мерасад, ки истилоҳоти киштӣ, қайқ, заврақ баёнгарии номи як мафҳуманд. Баъзе аз луғатнигорон ба ҳамин андеша “заврақ”-ро киштии хурд ба қалам додаанд [Фарҳ. Шох, с.101]. Аммо ба андешаи мо миёни киштӣ ва завра тафовути ночизе ҷой дорад, манзури мо аз истилоҳи “заврақ” киштии бузург мебошад ва он чунон заврақ, ки бояд киштиҳо аз дунболи он ба об бираванд [Вожа, с.1232].

Истилоҳи арабии “камин – kamin” ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ дар луғатномаву сарчашмаҳо ба таври каме мухталиф шарҳу баён ёфта бошанд ҳам, вале маъноҳои ягонро ифода менамоянд.

Истилоҳи ҳарбии **камин** арабӣ буда, ба маънои пинҳон шудан дар ҷое ба қасди душман ва ё шикор [БҚ, с.881]. Камин кардан маҷозан ба маънои пинҳон шудан ба қасди касе ё чизе омадааст.

Истилоҳи “камин” ба маънои пинҳонгоҳе, ки дар он ба қасди ҳуҷум ё дастгир кардани душман ё сайд пинҳон шуда мешинанд; **камин гирифтани** паноҳ шуда истифодан дар интизори дастгир кардани чизе ё

касе шинок гирифтан [ФТЗТ, с.587]. Дар асоси ин реша бошад бо ҳамроҳ кардани пасвандҳои мухталиф истилоҳоти ҳарбии “камингоҳ” – ҷое, ки камин гирифта мешинанд; “каминвар” – он ки дар камин нишастааст, камингир сохта шудааст, ки дар истилоҳоти ҳарбӣ фаровон истифода мешавад.

Истилоҳи “талоя – talaya” лафзи арабӣ буда, ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ муҳофизони шабро дар назар дорад. Истилоҳи ҳарбии “талоя” ба маъниҳои зерин шарҳу баён ёфтааст: 1. гурӯҳи пешгард ва ё пешсафи лашкар; аскароне, ки вақти шаб лашкарро посбонӣ мекунанд [ФТЗТ, с.301]. Талоячӣ, яъне дар талоя будан, пешгарди лашкар будан, посбонии шабонаи лашкар [ФТЗТ, с.301; ФТЗТ, с.305].

Дар баъзе луғатномаҳо истилоҳи арабии “талоя” ҳамчун муродифи калимаи “посбон” шарҳу баён дода шудааст.

Истилоҳи ҳарбии “ҳамоил – hamail” калимаи арабӣ буда, чунин маъниҳоро ифода нумадааст. Ҳамоил - 1. овезон, банде, ки бо вай шамшерро аз гардан овезанд. 2. шаддаи ҷавохирот, марҷон [ФТЗТ, с.490]. Ҳамоил калимаи арабӣ буда ҳамчун ба маънои “тамос, ки аз китф мойил гузаронида ба он шамшер меовехтанд” [Вожа, с.1042].

Хулоса қайд намудан лозим аст, ки дар забони тоҷикӣ истилоҳоти арабиро дар соҳаи ҳарбӣ мушоҳида намудан мумкин аст. Истилоҳоти ҳарбии арабӣ дар забони тоҷикӣ қонун ва қоидаи имлоии худро нигоҳ доштаанд. Тағйироти сарфӣ истилоҳоти ҳарбии арабӣ аз он иборат аст, ки дар баробари истифодаи шакли ҷамъи арабӣ ба монанди **олот** аз қоидаҳои ҷамъбандии тоҷикӣ низ истифода шудааст.

Дар фаровард бояд қайд намоем, ки истилоҳоти иқтибосии арабӣ қисми зиёди истилоҳоти ҳарбиро ташкил медиҳад 42 дар сади истилоҳоти таҳқиқшавандаро дар бар мегиранд.

3.1.3. Шарҳи вожа-истилоҳоти ҳарбии русӣ дар забони тоҷикӣ

Воридшавии калимаҳои русӣ давра ва марҳилаҳои мухталифи ташаккули забонро дар бар гирифта, дар баҳши лексикаи илмӣ, техникӣ, тиббӣ, сиёсӣ, ҷуғрофӣ, ситорашиносӣ, ҳандасӣ, зистшиносӣ, ҳаётшиносӣ, варзишӣ, фалсафӣ, заминшиносӣ бештар ба мушоҳида мерасанд.

Тавре дар китоби таълимии забони адабии ҳозираи тоҷик ишора карда мешавад, калимаву ибораҳо ва истилоҳоти русӣ на танҳо мафҳумҳои дақиқу равшанро ифода намуда таркиби луғавии забонро ғановат ва пурмазмун гардониданд, балки барои ташаккул ва рушду инкишофи соҳаҳои мухталифи ҷамъиятӣ ва ҳамчунин барои бою ғанӣ сохтани захираи истилоҳоти соҳавии забони тоҷикӣ низ мусоидат намудаанд [ЗАҲТ, 1982, с. 16-43].

Калимаву истилоҳоти русӣ-байналмилалӣ, ки дар зери мафҳуми он истилоҳоти забонҳои байналмилалӣ ба воситаи забони русӣ ба забони миллии мо воридшавандаро дар назар доранд, фаҳмида мешавад.

Дар нимаи дуюми асри XVI хангоми аз нав авҷ гирифтани муносибатҳои тичоратӣ бо роҳҳои Поволже – Астрахан – Каспий ва дигар бандарҳои обии соҳилҳои ҷанубии баҳри Каспий соли 1664 шох Аббоси II “(дар давраи шоҳигарии Алексей Михайлович) ба тоҷирони рус барои савдои озодашон дар ҳамаи шаҳрҳои Форс имконияти хубе фароҳам овард. Дар ҳамин давра буд, ки аввалин калима-истилоҳоти ҳарбии русӣ вориди забони форсӣ ва ба воситаи он ба забони тоҷикӣ дохил шудаанд. Ибтидои давраи дуюми иқтибосоти русӣ-байналмилалӣ ба охири асри XIX ва аввали асри XX рост меояд.

Дар ин давра Россияи подшоҳӣ муносибатҳои иқтисодии худро аз як тараф, бо Эрон, аз ҷониби дигар, бо Аморти Бухоро густариш дод.

Сохтани роҳҳо, ифтитоҳ намудани бонкҳои русӣ, созмон додани қисмҳои ҳарбӣ чараёни ворид шудани истилоҳоти русӣ-байналмилалиро тезонд. Ҳамин тариқ, пас аз инқилоби Октябр воридшавии истилоҳоти

русӣ оғоз шуд. Ба захираи луғавии забони тоҷикӣ калимаву истилоҳоти зиёде дохил шудааст: армия, (ЛРТ с.38), база [ЛРТ, с.43], бандит [ЛРТ, с.45], баталон [ЛРТ, с.48], батарея [ЛРТ, с.48], бункер [ЛРТ, с.81], взвод [ЛРТ, с.99], командир [ЛРТ, с.117], гвардия [ЛРТ, с.167], гарнизон [ЛРТ, с.166], дивизия [ЛРТ, с.216], ефрейтор [ЛРТ, с.251], жандарм [ЛРТ, с.253], маршал [ЛРТ, с.466]. Калимаҳои мазкур ба воситаи забонҳои дигари байналмилалӣ ба забони тоҷикӣ ворид шудаанд. Масалан, истилоҳоти ҳарбии ветеран (аз заб. лот), дивизия (аз заб. фаронсавӣ), капитан (аз заб. фаронсавӣ), сержант (аз заб. фаронсавӣ), танк (аз заб. англисӣ), солдат (аз заб. олмонӣ), контрабандист (аз заб. испанӣ), контарабанда (аз заб. итолянӣ) ба воситаи забони русӣ ба забони тоҷикӣ ва дигар забонҳои собиқ шуравӣ ворид гаштаанд.

Истилоҳоти ҳарбии зикршуда дар тамоми забонҳои халқҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ ба маънии ягона истифода мешаванд.

Истилоҳи ҳарбии “ветеран” (лот) ба маънои сарбоз, аскар, афсаре, ки солҳои тулонӣ дар сафи Қувваҳои мусаллаҳ хизмат кардааст.

Ветеран – 1. ветеран, аскарӣ солхӯрда (пуртаҷриба) [ФРТ, с. 96].

Истилоҳи “дивизия” аз забони фаронсавӣ ба забони англисӣ, баъдан ба забони русӣ ва пасон тавассути забони русӣ ба забонҳои собиқ шуравӣ, аз ҷумла ба забони тоҷикӣ ворид шудааст.

Калимаи “дивизия” ба ҳайси истилоҳи ҳарбӣ ба маънои қисми ҳарбие, ки аз якчанд полк ё бригада иборат аст, далолат менамояд [ФРТ, с. 214].

Истилоҳи ҳарбии “батарея”, “минамиётная батарея” аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ ворид шуда, дар соҳаи созу дастгоҳҳои ҷангӣ фаровон истифода мешавад.

Истилоҳи ҳарбии “батарея” ба маънои як қисми қушунҳои ҳарбии нисбатан хурдро ифода менамояд. Аз рӯи вазифаи хеш “батарея” ҳамчун қисми хурди низомӣ дар ҳайати “рота” қору фаъолият менамояд (ФРТ, с. 48).

Калимаи “рота” ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ дар қувваҳои мусаллаҳ дар дохили баталон фаъолият менамояд. Истилоҳи “рота” як қисми қушунҳои мусаллаҳ аст, ки як ҷузъи баталонро ташкил медиҳад (ФРТ, с. 977).

Истилоҳи ҳарбии “отделение”, ки дар собиқ Шуравӣ дар нерӯҳои мусаллаҳ фаровон истифода мегардид, то имрӯз дар бисёре аз забонҳо бо ҳамин ном мавриди истифода қарор дода мешавад. То замони истиқлол дар забони тоҷикӣ низ ин истилоҳ доираи васеи истифода дошт. Калимаи русии “отделение” илова бар маъноҳои дигар дар соҳаи ҳарбӣ барои ифодаи мафҳуми шӯъбаи хурди сафарбарии низомӣ, ки даъватшавандагон дар он ҷо ба қайд гирифта мешуданд. Дар Россияи пешазреволюционӣ қисм ва ё шӯъбаи хурди идораи сафарбаршудагон ба сафи қувваҳои мусаллаҳро меномидан. [ФРТ, с. 648].

Истилоҳи ҳарбии “дневальный”, ки дар ҳама гуна нерӯҳои мусаллаҳ фаровон истифода мешавад, дар сохтори низомии мо низ бо ҳамин ном ёдовар мешавад [ФРТ, с. 218]

Дар баъзе сарчашмаҳо ва луғатномаҳо калимаи “рӯзбон” ба монанди посбон “нигаҳбон, марзбон” сохта шудааст, ки бар ивази муодили “дневальный”, метавонад қобили қабул бошад [ФТЗТ, с. 177].

Калимаи “пехота” хоси истилоҳи қушунҳои пиёданизом буда, то дер боз дар сохтори низомии мо истифода мегардид. Калимаи “пехота” ба маънои қушуни пиёданизом дар Россияи тореволюционӣ ва ҳамчунин дар замони муосир низ истифода мешавад. Ба маънои аскарони пиёданизом ё пиёдагард низ далолат мекунад [ФРТ, с. 725].

Дар замони истиқлол барои ифодаи баъзе шӯъбаҳои ҷузъу томҳои нерӯҳои мусаллаҳи кулл аз калимаҳои, монанди пиёда ва савора (пиёданизом – пехота, сарбози пиёданизом – солдат пехотинетс, саворанизом – кавалерия) фаровон истифода мегардид [ФФР, с. 65; с. 776]

Истилоҳи “пулемёт” ҳамчун баёнгари мафҳуми созу дастгоҳи чангӣ дар нерӯҳои мусаллаҳи кулл васеъ истифода мешавад. Истилоҳи “пулемёт” имрӯз низ бо ҳамин ном дар соҳаи афзори чангӣ истифода мешавад. Масалан, пулемёти дастӣ – ручной пулемёт, пулемётчи – пулемётчик, ротай пулемётчиён – пулемётная рота [ФРТ, с. 909]

Баъзе аз истилоҳоти ҳарбие, ки мафҳуми дараҷаи низомиро ифода менамояд, аз ҷумла “рядовой”, “прапорщик”, “полковник”, “подполковник” бо ҳамин номҳо дар низоми нерӯҳои мусаллаҳи кулл истифода мешаванд.

Истилоҳи “рядовой”-ро ба маънои “қаторӣ” имрӯз дар сохтори низомӣ-ҳарбии мо қабул намудаанд. Масалан, “рядовой боец” ба маънои ҷанговари қаторӣ, “рядовой солдат” – сарбози қаторӣ. Истилоҳи “рядовой”-ро дар баъзе сарчашмаҳо ҳамчун “аскар” ва ё “солдат – сарбоз” истифода менамоянд [ФРТ, с. 983].

Истилоҳи ҳарбии “войско” то замони истиқлол дар нерӯҳои мусаллаҳи кулл фаровон истифода мегардид. Дар сарчашмаҳо, луғатномаҳо истилоҳи “войско” ба маънои “лашкар”. “қушун ва сипоҳ” шарҳу баён ёфтааст [ФРТ, с. 117]. Ба ҳамин монанд “войско саязи – қушунӣ алоқа”, легулярные войска – қушунҳои домӣ; наёмные войска – қушунҳои кироя. Дар сарчашмаҳои классикӣ “лашкар”, “сипоҳ” ва “қушун” ҳамчун муодили истилоҳи русии “войско” истифода шудааст, ки маъниро дақиқтар баён менамояд. Дар забони тоҷикӣ аз муодили арабии он “аскар” низ истифода мебаранд. Дар замони шуравӣ ва баъзан имрӯзҳо дар қатори калимаи “қушун”, “лашкар” ва “войско” - и русӣ аз истилоҳи фаронсавии “армия” низ истифода мебаранд [ФРТ, с. 119].

Ба андешаи мо чунин баназар мерасад, ки доираи маъноӣ ва қобилияти истилоҳи “лашкар” бар муқобили “войско” нисбатан дақиқу равшантар ба мушоҳида мерасад. Истилоҳи “полк” ҳамчун воҳиди низомӣ дар сохтори нерӯҳои мусаллаҳи кулл ҷойгоҳи махсус дорад. Калимаи “полк” ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ ба маънои корпуси ҳарбие, ки

дар он аскарони мухталиф чамъ омадаанд. Доираи амалиёти “полк” нисбат ба “взвод”, “рота”, “баталон” бузург ва фарохтар мебошад. Воҳиди низоми “полк” якчанд баталонро дар худ фаро мегирад ва сарвари онро “полковник” бар уҳда дорад [ФРТ, с. 786].

Истилоҳи “полковник” дар Фарҳанги русӣ – тоҷикӣ шарҳу баён дода шудааст: 1. полковник унвони офитсерии нисбатан баланд дар Россияи пешазреволютсионӣ ва то имрӯз ба маънои командири “полк” далолат менамояд [ФРТ, с. 786]. Дар забони муосири тоҷик ва дар сохтори низомии он истилоҳи “полковник” бо таври васеъ истифода мешавад. Дар фарҳанги форсӣ ба русӣ ва дар ҷузвумҳои ҳаёти фармондеҳони ҳарбӣ дар Ҷумҳурии исломии Эрон истилоҳи “сарҳанг” васеъ истифода мешавад. Истилоҳи “сарҳанг” ба маънои 1. полковник; “сарҳангду” - подполковник; 2. передводител войска шарҳу баён ёфтааст. [ФФР, с. 43].

Бояд зикр намуд, ки дар сохтори ҳарбии мо, махсусан истилоҳоти баёнгари мафҳуми дараҷаи низомӣ бештар истилоҳоти русӣ-байналмилалӣ истифода мешаванд: капитан (аз заб. фаронсавӣ), лейтенант (фр), сержант (фр), майор (лот), генерал (лот). Дар забони классикӣ бошад, баъзе аз ин истилоҳоти ҳарбӣ муодили хубу равон дошта, маъниро дақиқу равшан баён менамоянд. Масалан, истилоҳи русӣ-байналмилалии сержант – гурӯҳбон, майор – саргурд, полковник – сарҳанг, полковник – сарҳангду, генерал армия – сарлашкар.

Тавре аз мисолҳои овардашуда маълум гардид, ҳангоми воридшавии истилоҳоти ҳарбии иқтибосии русӣ-байналмилалӣ онҳо қонуну қавоиди савтӣ (фонетикӣ) ва дастурии забони тоҷикиро риоя намудаанд.

3.1.4. Шарҳи вожа-истилоҳоти ҳарбии лотинӣ дар забони тоҷикӣ

Забони лотинӣ аз давраҳои қадим ҳамчун забони илмӣ байналмилалӣ маҳсуб мешавад. Аз ин рӯ, пойдевори истилоҳоти ҳарбӣ ва бахшҳои мухталифи он тавассути забони мазкур гузашта шудааст.

Забони лотинӣ дар соҳаҳои гуногуни илм аҳаммияти илмӣ, назариявӣ ва амалии хешро нигоҳ дошта, барои истифодаи доираи васеи терминҳо, ки мафҳумҳои нави илмиро ифода менамоянд, мусоидат намудааст.

Илова бар ин, истилоҳоти ҳарбии лотинӣ нисбат ба дигар забонҳо аҳаммияти бештари илмию амалӣ доштаанд. Метавон гуфт, ки дар бунёди истилоҳоти соҳаҳои мухталиф, аз ҷумла истилоҳоти ҳарбӣ саҳми забон ва истилоҳоти илмӣ лотинӣ назаррас мебошад.

Истилоҳоти ҳарбии лотинӣ баёнгари мафҳумҳои мухталиф мебошанд. Истилоҳи “майор” ҳамчун истилоҳи баёнгари мафҳуми ҳарбӣ мебошанд. Истилоҳи “майор” аз калимаи лотинии “*maiare*” гирифта шуда, ба маънии калон ва бузург фаҳмида мешавад. Майор унвон ва ё дараҷаи ҳарбӣ буда, дар қушунҳои Россияи пешазреволюционӣ, яъне то солҳои 1882 бошишгоҳи аввали рутбаи афсарон ба ҳисоб мерафт.

Дар қушунҳои шуравӣ – якумин дараҷаи низомии афсари калон ба шумор меравад. Майор дараҷаи низомист, ки ба воҳидҳои алоҳидаи қушунҳо сарварӣ мекард. Қасе, ки дараҷаи низомии майорро соҳиб бошад, метавонист сарвари баталонро бар уҳда бигирад [ФИХ, с.295].

Истилоҳи “генерал” дар соҳаи ҳарбӣ яке аз унвонҳои баланди сохтори низомӣ ба шумор меравад. Истилоҳи “генерал” аз калимаи лотинии “*generalis*” гирифта шуда, ба маънои сардор, сарвари асосӣ, сарвари умумӣ, унвони ҳарбӣ фаҳмида мешавад. Яъне дараҷаи ҳарбие, ки якҷанд зинаҳоро гузаштааст; ҳайати олии афсарон дар қушунҳо, қувваҳои ҳавоӣ ва баҳрӣ [ФИХ, с. 120].

Дар баробари истилоҳи ҳарбии “генерал” дараҷаҳои мухталифи ҳарбӣ барои ҳайати афсарони низомӣ муқаррар карда шудааст: генерал-майор, генерал-лейтенант, генерал-полковник.

Истилоҳи “генералиссимус” дараҷаи олии зинаи ҳарбӣ махсуб мешавад. Калимаи “генералиссимус” аз вожаи лотинии “generalissimus” гирифта шуда, ба маънои дараҷаи олии низомӣ, рутбаи ҳарбии олии дар як қатор қушунҳои дигар давлатҳо чун қоида ба сардорон ва ё сарварони полкҳо, ки дар замони ҷанг иштирок карда буданд, дода мешуд. Ин дараҷаи ҳарбӣ дар бисёр давлатҳо ба сарварони қушунҳо тақдим шуда буд. Дар собиқ Иттиҳоди Шуравӣ дараҷаи ҳарбии Генералиссимуси Иттиҳоди Шуравӣ вучуд дошт [ФИХ, с. 120].

Дар забони муосири форсӣ истилоҳи “женерол” ҳамчун муодили “генерал” васеъ истифода мешавад. Дар баробари ин, ба ҷои генерали армия, генерали артиш, ки дар сафи қувваҳои мусаллаҳи мо истифода бурда мешавад, истилоҳи “артишбуд”, “сипаҳбуд” ва ё “фармондори кул” ҳамчун муодили он корбаст шудааст [ФФР, с. 105].

Истилоҳи “генерал” дар забони тоҷикӣ бо чунин маъниҳо омадааст: 1. унвони олии ҳарбӣ ва рутбаи шахсони роҳбарикунандаи қувваҳои мусаллаҳ; генерали армия – унвони олии генералӣ. 2. қисми аввали унвон ва рутбаҳои ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон; генерал-майор, генерал-лейтенант, генерал-полковник [ФТЗТ, с. 317].

Истилоҳи “генералиссимус” ба маънии олитарин рутбаи ҳарбӣ, ки ба сардорони лашкар барои хизматҳои бисёр барҷастаи ҳарбӣ дода мешавад; шахсе, ки ин рутбаро дорад [ФТЗТ, с. 318].

Истилоҳи лотинии “генералитет” ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ ба маънои ҳайати фармондеҳии олии артиш, ҳайати қумандонҳои олии қувваҳои мусаллаҳ фаҳмида мешавад [ФТЗТ, с. 418].

Истилоҳи “генералиссимус” имрӯз дар ҷузвумҳои артиши Эрон бо муодили дигари он “женерализм”, “генералитет” – умароъ, “генерал-лейтенант=сарлашкар”, “генерал-майор=сартип” ва “генерал-полковник=сипаҳбуд корбаст карда мешавад [ФФР, с. 105].

Истилоҳи лотинии “патрон” аз калимаи лотинии “patronus” гирифта шуда, ба маънои 1. ҳифзкунанда, химоятгар фаҳмида мешавад. Дар

Рими қадим шахсони доноро мегуфтанд, ки бисёр шахрвандон ба онҳо тобеият доштанд; 2. муҳофизи чону тан; 3. дар мамолики сармоягузори сарвари муассисаву корхонаҳо ва ширкатхоро меномиданд; 4. сарвари бевоситаи шахс. Вале асли истилоҳи ҳарбии “патрон” фаронсавӣ буда, ба воситаи забони олмонӣ ба забони лотинӣ гузаштааст. Дар натиҷа истилоҳи “патрон” гуфта, ҳамон гулӯлаи оҳаниеро мегӯянд, ки даруни он бо ҳар гуна маводи дорувории ҳарбӣ пур карда мешавад, ки дар аслиҳоҳои оташфишон фаровон истифода бурда мешавад [ФИХ, с. 378].

Ин истилоҳ тавонистааст, дар як вақт бори якчанд маъноиро дар соҳаҳои мухталиф бар душ дошта бошад. Истилоҳи “патрон” дар дини Римӣёни қадим ба маънои муҳофиз, ҳимоятгар, дар истилоҳи мавриди баҳси мавзуи мо, яъне ҳарбӣ гулӯлаи оҳанин аст. Дар соҳаи пойафзолдӯзӣ бошад, ба маънои намунаи либоси тарроҳикардасуда, яъне ҳамчун қолаб - трафарет; дар соҳаи низоми барқӣ бошад, дарстгоҳеро меноманд, ки фурузонаҳои барқӣ ба он насб карда мешаванд.

Тавре дар боло зикр намудем, истилоҳи “патрон” лотинӣ ҳам бошад, баромади фаронсавиву олмонӣ доштааст. Зеро истилоҳи “патронташ” дар забони олмонӣ ва баъдан лотинӣ ба маънои халта, куттии гулӯлаҳои оҳанин омадааст, ки муодили он дар забони тоҷикӣ ба сифати “тирдон” корбаст мешавад [ФИХ, с. 377].

Истилоҳи ҳарбии “патрон” дар “Фарҳанги форсӣ-русӣ” ба маънии “фашанг” шарҳу баён ёфтааст. Масалан, “боевой патрон – фашанги чангӣ”, “холостой патрон – фашанги холӣ”; “заряжать патронами – бо фашанг пур кардан [ФФР, с. 416].

Дар забони тоҷикӣ агар истилоҳи лотинии “патронташ” дар шакли куттӣ ва ё тирдон омада бошад, истилоҳи мазкур дар забони форсӣ ва дар истилоҳи ҳарбии созу дастгоҳҳои чангии Эрон дар шакли “фашангдон” корбаст шудааст [ФФР, с. 417].

Истилоҳи ҳарбии “капсюла” аз калимаи лотинии “capsule” гирифта шуда, ба маънои сарпӯшаки оҳанӣ ва ё палостикӣ, ки дар гулӯлаҳои чангии артиллерӣ ба фашангҳо, норинҷакҳо ва дигар афзорҳои ҳарбӣ насб карда мешавад [ФИХ, с. 219].

Истилоҳи ҳарбии “конскрипция” аз калимаи лотинии “conscriptio” гирифта шуда, ба маънои “сабт”, “қайд” далолат менамояд. Дар Фаронса ва як қатор кишварҳои аврупоӣ бо ҷавоб додани ҳайати катории қушунҳои пиёдабандӣ саворанизм, низоми барқарорсозии ҷузвумҳои нерӯҳои мусаллаҳ баргузор мегардид, ки онро “конскрипсия” меномиданд [ФИХ, с. 25].

Калимаи “контр” дар бисёре аз кишварҳои ҷаҳон ҳамчун истилоҳи ҳарбии серистеъмол корбаст мешавад.

Истилоҳи “контр” аз калимаи лотинии “contra” гирифта шуда, ба маънои “муқобил” шарҳу баён ёфтааст. Бахши аввали калима-истилоҳоте, ки амалиёти муқобили ҳамдигарро ифода менамояд. Масалан, бо ҳамроҳ шудан бо калимаҳои фаронсагии “манёвр” ва “революция” истилоҳии ҳарбии “контрреволюция” ва “контрманёвр” сохтааст [ФИХ, с. 225].

Калимаи “дисциплина” истилоҳи ҳарбиест, ки ба мафҳуми батанзимдарории ҷузвумҳои қушунҳо далолат менамояд. Истилоҳи ҳарбии “дисциплина” аз калимаи лотинии “disciplina” гирифта шуда, ба маънои 1. тартибу низоми ниҳоят сохти барои коллектив, муассисаву корхонаҳо ва мақомоти ҳарбӣ муқарраркардашуда далолат менамояд. Истилоҳи “дисциплина” ба маънои илми алоҳида низ мешавад [ФИХ, с. 175].

Истилоҳи ҳарбии “операция” аз калимаи лотинии “operatio” гирифта шуда, мафҳум ва маънии “амалиёт” ва ё “ҳаракат”-ро ифода менамояд. Дар илми ҳарбӣ 1. маҷмуи мақсаду вазифаҳои ба ҳам алоқамандро мегӯянд, ки барои омода шудан ба ягон амалиёти низомӣ дар ҷузвумҳои нерӯҳои мусаллаҳи мухталиф нигаронида шудааст; 2.

Амалиёте, ки барои ичрои ягон вазифаҳои низомӣ сафарбар шудааст [ФИХ, с. 357].

Истилоҳоти лотинии операсия низ дар навбати худ дар якчанд соҳа бори маъниҳои гуногунро бар дӯш дорад. Масалан, истилоҳи мазкур дар илмҳои ҳарбӣ, тиб ва молия маъниҳои мухталифро ифода намудаанд.

Истилоҳи лотинии “позиция” аз калимаи лотинии “position” гирифта шуда, ба маъноҳои 1.вазъият, мавқеъ, нуқтаи назар низ фаҳмида мешавад. “Позиция”, яъне як мавқеъ ва ё вазъияти дақиқро муайян менамояд. [ФИХ, с. 397].

Калима-истилоҳоти ҳарбие, ки дар баҳши истилоҳоти лотинӣ оварда шуд, аз қабилҳои патрон, патронташ, капсула, конскрипсия, контр, дисциплина, мундир, операция, позиция дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” ба мушоҳида нарасид.

Истилоҳи “мундир” дар соҳаи ҳарбӣ доираи васеи истифода дорад. “Мундир” аз калимаи лотинии “Mundus” гирифта шуда маънои либос, либоси тантанавӣ, либоси ҳарбии расмиро ифода менамояд, ки онро ҳайати афсарон дар рӯзҳои ид ба бар мекунанд [ФИХ, с. 334]

Дар сарчашмаҳои форсӣ калимаи “Мундир” ба маънои либоси расмии низомӣ омадааст, ки онро дар рӯзҳои махсус ва ё рӯзҳои идона афсарон ва ҳайати ҳарбӣ ба бар мекунанд [ФФР, с. 281].

Ҳамчунин истилоҳоти ҳарбии лотиние будааст, ки аз ҷузъҳои юнониву лотинӣ таркиб ёфтаанд: аэро (ю) + навигация (лот), аэро (ю) + план (лот).

Таҳлилҳо нишон доданд, ки забони лотинӣ дар ташаккули истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ саҳми назаррас доштааст. Тавре маълум аст, забони лотинӣ низ яке аз забонҳои қадими Ҳиндуаврупоӣ буда, осори илмии он давра маҳз бо ҳамин хат ва забон таълиф гардидааст.

3.1.5. Шарҳи вожа-истилоҳоти юнонии ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ

Забони юнонӣ аз давраҳои қадим ҳамчун забони илмӣ байналмилалӣ ба ҳисоб меравад.

Аз ин рӯ, бунёд ва заминаи истилоҳоти бахшҳои мухталифи илм, аз ҷумла илми ҳарбӣ ба воситаи забони мазкур гузошта шуд. Забони юнонӣ дар баробари дигар забонҳои байналмилалӣ дар илму фарҳанги ҷаҳонӣ аҳаммияти худро нигоҳ дошта, барои истифодаи доираи васеи истилоҳоти соҳаҳои гуногун, мафҳумҳои нави илмиро ифода мекунанд, мавриди истифода қарор дода мешуданд. Илова бар ин истилоҳоти ҳарбии юнонӣ нисбат ба дигар забонҳо аҳаммияти бештари илмию амалӣ доранд, зеро аксари онҳо мақоми байналмилалӣ доранд.

Дар баробари дигар соҳаҳои илми ҳарбӣ низ аз истилоҳоти юнонӣ бештар ғизо гирифтааст. Истилоҳоти илмӣ муосир бошад, аз ҷумла истилоҳоти ҳарбӣ дар заминаи маводи забони юнонӣ ташаккул ёфтааст.

Дар мавриди истилоҳоти ҳарбии юнонӣ Н.А. Басков “Современные терминологии в языках народов СССР”, Л.Гринберг “Терминологический словарь на латинском, греческом, французском и русском языке”, В.С. Кулебакин “Работы по построению научно-технической терминологии в СССР и советская терминологическая школа” дар таълифоти худ ибрози ақида намудаанд [ФИХ, с. 397].

Дар ин бахш истилоҳоти ҳарбии юнониро мавриди омӯзиш қарор медиҳем.

Истилоҳоти “полигон” аз калимаи юнонии “polygonos” гирифта шуда, майдони бузургро мегӯянд, ки дар он қисмҳо ва ё воҳидҳои низомӣ, ҷузву томҳои нерӯҳои мусаллаҳ, яроқу аслиҳаи худ меозмоянд, майдони корзорест, ки воҳидҳои низомӣ, аслиҳаҳои наздикпарвоз, дурпарвоз, машинаҳои зирехпӯши худро дар сурати омодабош қарор медиҳанд; ҳангоми бо бонги хатар омодабош намулани қувваҳои ҳарбӣ ҳайати нерӯҳои мусаллаҳ дар он ҷо ҷамъ шуда, аз омода будани ҳеш ба сарфармондеҳи қувваҳои мусаллаҳ ҳисобот медиҳанд [ФИХ, с. 397].

Дар луғатномаву фарҳангномаҳои дигар чунин омадааст: **ПОЛИГОН** истилоҳи ҳарбӣ буда, ба маънои машқгоҳи аслиҳаҳои ҷангии афсарону сарбозон, мавзеи озмоишгоҳи тирпарронӣ, майдони тирандозӣ далолат менамояд [ФРТ, с. 785].

Дар “Фарҳанги форсӣ ба русӣ” бошад, истилоҳи “полигон” чунин шарҳу баён ёфтааст: полигон – майдони тир, майдони ҷанг; учебный (испытательный) полигон – майдони омӯзиши тирандозӣ; артиллерийский полигон – майдони омӯзиши тири тӯпхона; ракетный полигон – майдони омӯзиши тири партоби мушак; танковой полигон – майдони омӯзиши тонк [ФФР, с. 469].

Истилоҳи “тонкодром” аз калимаи юнонии “dromos” ба маънои ҷой барои аслиҳаҳои техникӣ, машинҳои зирехпӯши зиддитонкӣ, ташхис дода шудааст; майдон барои тонкрониву дигар техникаву лавозимоти ҳарбӣ [ФИХ, с.499].

Калимаи “ракетодром” низ решаи баромади юнонӣ дошта, дар илми ҳарбӣ доираи васеи истифода дорад. Истилоҳи “ракетодром” аз калимаи юнонии “dromos” гирифта шуда, ҷойи дав ба маънои давидан шарҳу баён ёфтааст; масоҳат ва ё майдони махсусгардонидашуда, ки барои санҷиш ва омӯзиши воситаҳои техникӣ вазнини ҳавоӣ дода шудааст. Муодили дигари юнонии калимаи мазкур “космодром” мебошад [ФИХ, с.263, 425].

Калимаву истилоҳоти ҳарбӣ баёнгари мафҳумҳои мухталиф, аз ҷумла баёнгари мафҳуми дараҷаи низомӣ, размандагон, василаҳои техникӣ, дастгоҳи ҷангӣ, амалиёти низомӣ ва василаи ҳифозати ҷанговарон низ мебошанд.

Масалан, калимаи юнонии “тактика” ба ҳайси истилоҳи ҳарбӣ дар ҷузву томҳои нерӯҳои мусаллаҳи кулл васеъ истифода бурда мешавад. Тактика ҳамчун истилоҳ дар фарҳангҳо чунин шарҳу тафсир ёфтааст. Тактика – 1. санъати баланди ҷанг. 2. маҷмуи восита ва роҳҳо барои

расидан ба мақсаде, хатти ҳаракати муайяни асоснок; тактика доштан роҳу равиши муайян ё хатти ҳаракати аниқ доштан [ФТЗТ, с. 296].

Истилоҳи “тактика” аз калимаи юнонии “taktika” гирифта шуда ба маънои санъати баланди саф орогани лашкар барои омодабош будан фаҳмида мешавад. Тактика 1. ҳайати асосии санъати баланди ҳарбӣ; 2. санъати баланди тайёри ба усули пеш будани муҳориба аз нигоҳи назариявӣ амалӣ; 3. тарзу усули пеш бурдани ҷанг дар муҳорибаҳои махсус; 4. роҳу усулҳои муборизаи ҷамъиятиву сиёсӣ дар майдони ҷанг [ФИХ, с. 497]

Калимаи “тактик” бошад аз вожаи “taktik” гирифта шуда, маънои донандаи тарзу усулҳои муборизаи майдони ҷангро ифода менамояд; тактик-яъне мутахассиси донандаи роҳу усулҳои майдони ҷанг [ФИХ, с. 497]

Дар “Фарҳанги русӣ-форсӣ” калимаи “тактик” ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ чунин шарҳу баён ёфтааст: тактика – токтик; токтик – равиш, усули рамз; наступательная тактика – тааррузӣ; тактический – токтикӣ [ФРФ, с. 699].

Истилоҳи тактика “дар баъзе сарчашмаҳо каме дигаргун шарҳу баён додашудааст. Тактика – 1. Санъати бурдани ҷанг ва ё набард. 2. Маҷмуи восита ва роҳҳо барои расидан ба мақсаде, хатти ҳаракати муайяни асоснок; **тактика доштан** роҳу равиши муайян ё хатти ҳаракати аниқ доштан. Истилоҳи **тактикӣ** мансуб ба тактика; вазифаи тактикӣ [ФЗТ, с. 611]

Истилоҳи “зона” аз калимаи юнонии zana гирифташуда, маънои минтақаро ифода менамояд. Калимаи зона ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ ба маънои минтақаи ҷанг, минтақаи майдони ҳарб истифода мешавад.

Дар луғатномаҳои дигар ба чунин маънӣ омадааст. Зона – 1. Минтақа; зона мира – минтақаи сулҳ, безядерная зона – минтақаи ғайриҳастай; зона действия – минтақаи фаъолияти низомӣ; зональный – минтақавӣ [ФРФ, с. 191]

Истилоҳи “аэродром” аз калимаи юнонии “aēr-aim” грифта шуда, ба маънои фазо, ҳаво ва “dromos”-роҳ далолат менамояд. Аэродром майдони ҳавоие, ки дар он ҷо воситаҳои техникӣ, воситаҳои радиотехникии ҷангии низомӣ, ки парвозу фуруд омадани онҳоро ба танзим мебарорад [ФИХ, с. 67.]

Истилоҳи “аэродром ҳамчун хоси соҳаи ҳарбӣ буда, илова бар ин, чунин маънидод шудааст: аэродром – майдони нишаст ва парвози ҳавопаймо ва ҷарҳбол, фурудгоҳи муваққатӣ [ФТЗТ, с. 106]

Истилоҳи аэронавигация аз калимаи юнонии “airanavigasiyun” гирифта шуда, маънои зерро ифода менамояд: 1. илмест дар бораи воситаҳои асбобҳои махсуси ҷангӣ, ки дар майдони набард истифода менамоянд. Яъне илмест, ки харитаҳои махсуси ҷангӣ, садошунавҳои махсусро мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Ба ибораи дигар, истилоҳи ҳарбии “аэронавигация” ба маънии муайн намудани роҳи парвози ҳавопаймоҳо далолат менамояд [ФТЗТ, с. 106].

Дар фарҳанги истилоҳоти хориҷӣ ба маънои “роҳнамои ҳавоӣ” омадааст, ки нисбатан дақиқтар мебошад [ФИХ, с. 67]

Дар натиҷаи таҳқиқ маълум гардид, ки истилоҳоти ҳарбии юнонӣ аз давраҳои гуногун ва бо роҳу воситаҳои мухталиф ба забони тоҷикӣ ворид шудаанд:

1. Истилоҳоти юноние, ки аз давраи қадим дохил гардидаанд: аэротция [ФИХ, с. 95], базилай [ФИХ, с. 75], бутиленӣ [ФИХ, с. 95], бутираты [ФИХ, с. 98].

2. Истилоҳоти ҳарбии юноние, ки аз асарҳои миёна ба забони тоҷикӣ ворид шудаанд: колория [ФИХ, с. 201] инвалид [ФИХ, с.195] дебет [ФИХ, с.165].

Таъкид намудан зарур аст, ки истилоҳоти ҳарбии юнонӣ, ки ба захираи луғавии забони тоҷикӣ дохил гардидаанд, дар забони мо кайҳо ҳазм шуда рафтаанд ва аз нигоҳи сохториву овозӣ ба қонуну қоидаҳои забони тоҷикӣ мувофиқ шудаанд. Як гурӯҳ истилоҳоти иқтибосии ҳарбӣ,

ки дар асрҳои пеш ворида забони мо шуда буданд, имрӯз дар истеъмоли нестанд ва ба гурӯҳи калима-истилоҳоти кӯҳна гузаштаанд.

Дар истилоҳоти ҳарбии юнонӣ калимаҳое низ вуҷуд доранд, ки аз ҷузъҳои юнониву лотинӣ, англисиву юнонӣ ва юнониву юнонӣ таркиб ёфтаанд: аэро (ю) + навигация (лот), аэро (ю) + план (лот), аэро (ю) + динамика (ю), аэро (ю) + дром (ю), аэро (ю) + навтика (ю), аэро (ю) + стот (ю), танко (анг.) + дром (ю).

Ҳамин тариқ, аз рӯйи таснифи мо истилоҳоти юнонӣ аксари соҳаҳои мухталифи ҳабири ташкил медиҳанд. Мувофиқи нишондоди маводи ҷамъовардашуда, дар соҳаҳои мухталифи ҳарбӣ истилоҳоти юнонӣ фаровон истифода мешаванд. Хусусиятҳои муҳимми истилоҳоти ҳарбии юнонӣ дар он аст, ки мафҳум ва маъниро дақиқу равшан баён менамоянд. Сабаби истифодаи фаровони истилоҳоти ҳарбии юнонӣ пешрафти илм бо ин забонҳо буд. Ворисони забони юнонӣ аз қадим дорои илму фарҳанги волое буда, истилоҳоти илмӣ зиёде сохтаанд.

3.1.6. Шарҳи вожа-истилоҳоти фаронсавӣ ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ

Маврид ба зикр аст, ки воридшавии истилоҳоти фаронсавӣ ҳарбӣ ба забони тоҷикӣ низ яке аз роҳҳои асосии бой гардидани таркиби луғавӣ забон ба ҳисоб меравад. Таҳлили истилоҳоти ҳарбии воридшуда ба забони тоҷикӣ нишон дод, ки таносуби вожа-истилоҳоти иқтибосӣ аз рӯйи мансубияти забонҳо мухталиф мебошанд. Дар қатори истилоҳоти ҳарбии арабӣ, русӣ-байналмилалӣ, юнонӣ, лотинӣ, англисӣ, истилоҳоти фаронсавӣ низ ба забони тоҷикӣ ворид гашта, дар ташаккули истилоҳоти соҳаҳои мухталиф ҷойгоҳи хоса доранд. Ҳодисаи воридшавии истилоҳот аз як забон ба забони дигар ҳодисаи маъмулии забонӣ буда, дар низоми ҳамаи забонҳо дида мешавад.

Тавре ташаккули марҳилаи забонҳо нишон медиҳад, дар таърихи забоншиносӣ забоне нест, ки дар таркиби луғавӣ он калима-истилоҳоти

иктибосӣ ворид нагардида бошад. Воридшавии истилоҳоти ҳарбии фаронсавӣ ба забони тоҷикӣ, пеш аз ҳама дар натиҷаи муносибатҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ ба миён омадааст.

Қараёни воридшавии истилоҳоти фаронсавии ҳарбӣ ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ бо роҳу воситаҳои мухталиф ба амал омадаанд. Яке аз чунин роҳу воситаҳо ин дар натиҷаи иқтибосшавии тарафайни истилоҳоти ҳарбии ин забонҳо ва роҳи дигар ин муносибатҳои ҳамачонибаи мухталиф доштани халқу миллатҳо бо ҳамдигар мебошад. Бояд иқрор шуд, ки дар кадом ҳолате набошад, ин падида, яъне воридшавии вожа-истилоҳот дар натиҷаи муносибатҳои илмию фарҳангии халқҳо дар давраҳои ташаккул ва тақомули забон сурат мегирад. Ҳолати аввали зикршуда ба андешаву афкори нави иҷтимоиву сиёсӣ, ки мусалламан дар қолаби истилоҳоти илмиву соҳавӣ баён мешаванд, вобастагии қавӣ дорад. Зеро ин падидаҳои тозаи маънавӣ, ки дар забон ва истилоҳот пайдо мешавад, тағйирот ва дигаргунӣ дар истилоҳоти соҳавии он падида меоварад.

Ин фикру андешаҳои нави забонӣ, агар парвардаи зехни миллат бошад, равшан аст, ки сабаби обрӯву иқтидори миллат ва ғановати забони он мегардад. Вале агар ин таҳаввулоти истилоҳоти соҳавӣ ҳосили афқору андезаи ғаразноки бегонагон бошад, на танҳо боиси нобудии забон мегардад, балки метавонад то ҳадде пояҳои забони милли ва истилоҳоти илмӣ онро хароб созад. Дар натиҷа, агар забони иқтибоскунандаи истилоҳоти соҳавӣ заминаҳои устувори забонӣ надошта бошад, аз эҳтимол дур нест, ки дар асари ин таҳаввулот то муддате таъсири забон ва истилоҳоти илмӣ бегонаро таҳаммул намояд. Вале агар забони иқтибоскунанда пояҳои устувори забониву истилоҳотӣ дошта бошад, мумкин аст аз чунин бархӯрдҳо фоида ба даст оварда, аз ин задухӯрди забонӣ қавитару ғанитар берун ояд. Яъне воридшавии истилоҳоти иқтибосӣ аз як тараф боиси ғанишавии забон гардад, аз тарафи дигар метавонад забонро аз байн бибарад.

Дар ҳолати аввале, ки дар боло қайд намудем, забон хусусиятҳои хоси худро нигоҳ дошта, ташаккули худро дар ин замина идома дода, мувофиқи қонуну қавоиди хоси худ рушду такомул меёбад, то ки заиф нагардад ва тавонад ба воситаи қабул кардани истилоҳоти соҳавӣ аз забонҳои дигар, таркиби луғавии худро мукамал гардонад.

Дар соҳаи истилоҳоти ҳарбии тоҷикӣ калима-истилоҳоти баромадашон аз забони фаронсавӣ низ ба мушоҳида мерасад. Омилҳои муайяни таърихӣ боис гардидаанд, ки истилоҳоти ҳарбии фаронсавӣ ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ дар давраҳои мухталифи рушду инкишофи забон ворид гарданд.

Ҳамин тариқ, давраи аввали воридшавии истилоҳоти фаронсавии ҳарбӣ аз асрҳои XI-XII ба забонҳои аврупоӣ ва аз забонҳои аврупоӣ ба забони русӣ ва сипас, ба забони тоҷикӣ оғоз гардид. Фаронса ҳамчун кишвари пешрафтаву намоён барои аъёну ашрофи феодалии дигар давлатҳои Аврупои ғарбӣ ҳамчун намуна ба ҳисоб мерафт.

Бо ҳамин роҳу воситаҳо, сабабу омилҳои мухталиф чандин истилоҳоти фаронсавии ҳарбие мачуданд, ки дар ҳамон давра замон иқтибос шуда, номгӯи истилоҳоти ҳарбии забони тоҷикиро пурраву мукамал гардониданд.

Барои асоснок намудани фикру андешаҳои худ аз луғатномаву фарҳангномаҳои этимологӣ якҷанд истилоҳоти ҳарбиро маврид омӯзиш қарор медихем.

Истилоҳи “десант” аз калимаи фаронсавии “desente” гирифта шуда, ба маънои фурориш, фуromaдан, сардиҳӣ, баромадан далолат мекунад. Дар замони давлатдории фаронсавӣ десантҳо гуфта воҳидҳои махсуси низомии ба ҷанг омодабашеро меҳисобиданд, ки барои фаровардани қушунҳо ва аслиҳаҳои ҷангӣ дар сарзамини душман истифода мегардиданд.

Истилоҳи ҳарбии “десантӣ” мансуб ба десант; кушунҳои десантӣ, неруҳои ҳавобурд; десантӣ – аскари кушунҳои десантӣ, сарбози неруҳои ҳавобурд [ФТЗТ, с. 442].

Истилоҳи “дивизия” низ решаи фаронсавӣ дошта, аз калимаи “divizion” ба маънои тақсим ва ё чудо намудан аст. Асли ин калима лотинӣ будааст, яъне аз калимаи лотинии “divizio” гирифта шуда, ба маънои чудо намудан далолат менамояд.

Дар кушунҳои ҳарбии Фаронса якчанд воҳидҳои низомии аз полк таркибёфта ро меномиданд, ки бурду боҳти кишвару давлат ба он вобастагӣ дошт. Масалан, дар кушунҳои пиёданизом ва саворнизом дивизияро аз воҳидҳои мухталифи артиллерӣ, пулеметӣ, танкӣ ташкил медоданд, ки доираи амалиёти онҳо хеле васеъ буд. Дар кушунҳои ҳавоӣ бошад, дивизия якчанд воҳидҳои низомии полкро дар бар мегирифт. Дар флоти ҳарбӣ-баҳрӣ бошад, воҳидҳои нисбатан бузургро фаро мегирифт, ки барои амалиёти зерин сафарбар мегардиданд.

Дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” чунин шарҳу тафсир ёфтааст. Дивизия - қисми ҳарбие, ки аз чанд полк ё бригадаҳои махсус иборат мебошад; дивизияи тирандозӣ, дивизияи зирхпӯш, дивизияи зиддиҳавоӣ [ФТЗТ, с. 442].

Истилоҳи “дивизион” низ аслан лотинӣ буда, ба забони фаронсавӣ ворид гардидааст. Истилоҳи “дивизион” аз калимаи фаронсавии divizion ба маънои чудо намудан аст. Дивизион ин воҳидҳои махсуси мушакҳои ҳавоие мебошад, ки қору фаъолият ва амалиёти ҳарбии онҳо дар доираи полкҳо сурат мегирад. Ё худ воҳидҳои махсуси низомиро меномиданд, ки дар кушунҳои ҳарбӣ-баҳрӣ ва воҳидҳои низомии аслиҳабар қору амалиёт анҷом медоданд.

Дар забони тоҷикӣ тибқи баъзе сарчашмаҳо истилоҳи ҳарбии “дивизион” чунин шарҳу тавзеҳ дода шудааст.

Дивизион – воҳиди ҳарбӣ дар қисмҳои тӯпандозӣ, савора ва зирхпӯш [ФТЗТ, с. 442].

Истилоҳи “баталон” аслан решаи фаронсавӣ дошта, дар чузвӯ томҳои Фаронса воҳидҳои низомии мухталифҳо меғуфтанд, ки аз воҳидҳои пиданизом, саворанизом, танкӣ, муҳандисӣ ва дигар воҳидҳои низомӣ таркиб ёфта буд. Баталон одатан воҳиди нисбатан бузурги низомие буд, ки дар худ якчанд рота ва воҳидҳои махсуси дигарро фаро мегирифт.

Дар забони тоҷикӣ тарзи навишти истилоҳи баталон каме фарқ дошта, дар чунин шакл омадааст: баталион.

Истилоҳи ҳарбии баталион дар забони тоҷикӣ чунин маъниҳоро ифода намудааст. Баталион – қисми низомӣ, ки аз се-чор рота (кал. фр.) ва вузводҳои гуногун иборат буда, ба ҳайати полк дохил мешавад [ФТЗТ, с. 152].

Истилоҳи ҳарбии “артиллерия” аз калимаи фаронсавии artillerie гирифта шуда, ба маънои қушунҳои ҳарбӣ омадааст. Дар қушунҳои пеш аз револусионии фаронсавӣ артиллерия гуфта, маҷмуи аслиҳаҳои ҷангиро дар назар доштанд, ки аслиҳаҳои мухталифи оташфишониро дар бар мегирифт.

Дар забони тоҷикӣ истилоҳи ҳарбии артиллерия чунин шарҳу тафсир ёфтааст. Артиллерия – 1. маҷмуи силоҳҳои калони оташфишони ҷангӣ (аз қабилӣ тӯп). 2. навъи артиш, ки аслиҳаи асосии он тӯпҳо мебошанд [ФТЗТ, с. 80].

Истилоҳи “капитан” баёнгари мафҳуми дараҷа ва унвонҳои (рутбаҳо) низомӣ буда, дар таркиби нерӯҳои мусаллаҳи қулла бештари кишварҳо истифода мешавад. Истилоҳи капитан аз калимаи фаронсавии capitaine гирифта шуда, ба маънои рутбаи ҳарбӣ ва ё мақоми низомӣ далолат мекунад. Дар қушунҳои пешазреволусионии русҳо капитан ба маънои афсари калони қушунҳои пиданизом омадааст. Дар Қувваҳои мусаллаҳи шуравӣ бошад, капитан чунин маъниҳоро ифода менамуд; а) дараҷаи хурди ҳайати афсарон дар армияи Шуравӣ ва Қувваҳои

мусаллаҳи ҳарбӣ-ҳавоӣ; б) дараҷаи хурди ҳайати афсарон дар Қувваҳои мусаллаҳи флоти баҳрӣ, ки киштиҳои калонро роҳбарӣ менамуд.

Истилоҳи “капитан” ҳамчун дараҷаи низомӣ дар забони тоҷикӣ чунин шарҳ дода шудааст. Капитан – 1. яке аз рутбаҳои афсарӣ дар артиш. 2. сардори киштиронон, ноҳудои кишти [ФТЗТ, с. 594].

Истилоҳи “лейтенант” низ баёнгари мафҳуми дараҷаҳои низомӣ мебошад.

Истилоҳи лейтенант аз калимаи фаронсавии *lieutenant* гирифта шудааст. Дар флоти баҳрӣ-обии русҳо дараҷаи низомиеро мегуфтанд, ки ҳамчун унвони дуҷуми афсарӣ мичман кору фаъолият менамуд. Дар армияи Шуравӣ ва Қувваҳои мусаллаҳи ҳарбӣ-ҳавоии Иттиҳоди Шуравӣ дараҷаи ҳарбии афсари хурдро дар назар доштанд.

Дар забони тоҷикӣ истилоҳи лейтенант чунин шарҳ дода шудааст. Лейтенант - унвони афсари хурд дар қувваҳои мусаллаҳ; лейтенанти калон дараҷаи сеюми унвони афсарӣ; лейтенанти хурд дараҷаи аввали унвони афсарӣ [ФТЗТ, с. 719].

Истилоҳи ҳарбии “сержант” аз калимаи фаронсавии “*sergent*” гирифта шудааст. Дар артиши баъзе аз давлатҳои аврупоӣ ин калима-истилоҳ ба маънои дараҷаи “унтер-офицер” истифода шудааст.

Дар шакли аслии калима-истилоҳ онро унтер офицер мегӯянд.

Истилоҳи унтер офицер-бошад, аз калимаи олмонии “*unterattirer*” гирифта шуда, ба маънои унвон ва ё дараҷаи хурди ҳайати фармондеҳӣ далолат менамояд.

Истилоҳи сержант дар забони тоҷикӣ чунин маънидод карда шудааст. Сержант – унвони ҳайати хурди фармондеҳӣ дар артиш ва милитсия [ФТЗТ, с. 233].

Истилоҳи “комиссариат” решаи фаронсавӣ дошта, номи муассисаи ҳарбиеро мегӯянд. Истилоҳи комиссариат ҳамчун истилоҳи соҳаи ҳарбӣ ба маънои нуқтаи сафарбаркунии сарбозон низ омадааст.

Комиссариат идорае, ки дар он комиссар роҳбарӣ менамояд: комиссариати ҳарбӣ мақоми маҳаллии идора кардани корҳои ҳарбӣ [ФТЗТ, с. 620].

Истилоҳи ҳарбии “панама” баёнгари василаи сару либоси ҳарбиён буда, дар таркиби нерӯҳои мусаллаҳи кулл фаровон истифода мешавад.

Истилоҳи “панама” аз решаи фаронсавии “panoma” гирифта шуда, ба маънии қулоҳи сарбозон омадааст. Истилоҳи панама дар сарчашмаҳо ва луғатномаҳои тоҷикӣ ба мушоҳида нарасид.

Истилоҳи марш низ ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ дар ҷузъу томҳои низомӣ васеъ истифода мешавад.

Истилоҳи ҳарбии марш аслан фаронсавӣ буда, роҳу усули меъёрии қадамзании сарбозону афсаронро мегӯянд.

Истилоҳи марш ба маънии ҳаракати батанзимдаровардашудаи Қушунҳои ҳарбии пиёданизому саворанизом ва воситаҳои техникаи ҳарбӣ низ меояд.

Дар сарчашма ва луғатномаҳои тоҷикӣ чунин шарҳу тафсир дода шудааст.

Марш – фармон барои ба роҳ даромадани сафи аскарони пиёданизому саворанизом [ФТЗТ, с. 766].

Истилоҳи фланг аз калимаи фаронсавии “flang” гирифта шуда, катори рост ва ё чапи Қушунҳои ҳарбии ҷангино мегӯянд.

Истилоҳи ҳарбии фланг дар фарҳангҳои забони тоҷикӣ ба мушоҳида нарасид.

Истилоҳи ҳарбии эшелон аз калимаи фаронсавии echelon гирифта шуда, ба маънои қисм ва ё воҳиди низомие фаҳмида мешавад, ки паспаси ҳамдигар ба ҳуҷум мегузоранд. Ба ибораи дигар ҳайати калони катораҳои василаҳои техникаро мегӯянд.

Истилоҳи ҳарбии эшелон дар луғатномаву фарҳангномаҳои тоҷикӣ ба мушоҳида нарасид.

Дар раванди таҳлил маълум гардид, ки истилоҳоти ҳарбии фаронсавӣ дар ғанӣ гардонидани таркиби луғавии забони тоҷикӣ соҳаи назаррас дошта, таносубан 0,6%-ро ташкил медиҳанд.

3.1.7. Шарҳи вожа-истилоҳоти олмонии ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ

Забони олмонӣ низ дар қатори дигар забонҳо ба оилаи забонҳои германӣ дохил мешавад. Забони олмонӣ дар ташаккул ва таҳаввул додани забонҳои дигари байналмилалӣ саҳми назаррас дорад. Тавре сарчашмаҳои таърихиву забони гувоҳӣ медиҳанд, як миқдор истилоҳоти илмӣ-техникии олмонӣ ба забонҳои байналмилалӣ ворид шудаанд.

Бинобар ин, таҳлилу баррасии илмии масоили истилоҳоти ҳарбӣ, вижагиҳои луғавию маъноӣ ва таснифоти онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз муҳимтарин масъалаи забоншиносии муосир маҳсуб доништа мешавад. Вале дар ин бахши вожа-истилоҳоти ҳарбӣ то ба имрӯз таҳқиқоти назаррасе ба мушоҳида намерасад.

Бо дарназардошти ҳамин нукта, сабъ намудем, то вожа-истилоҳоти ҳарбии олмониро аз ҷанбаҳои гуногуни илмиву маъноиву истилоҳофаринӣ баррасӣ намоем.

Дар бахши мазкур тасмим гирифтём, ки вижагиҳои луғавию маъноии вожа-истилоҳоти ҳарбии олмониро дар забони тоҷикӣ таҳқиқ намоем.

Барои тасдиқи фикру андешаҳои хеш ҳамчун намуна якчанд истилоҳоти олмонии ҳарбиро мавриди омӯзиш қарор медиҳем.

Истилоҳи “рюкзак” ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ дар солҳои аввали Ҷанги якуми ҷаҳон дар сафи ҷузву томҳои немисҳо ба вучуд омадааст. Ин истилоҳ решаи олмонӣ дошта, аз калимаи олмонии “rucksack” гирифта шуда, ба маънои борхалтаи тахтапушт далолат менамояд.

Дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” ин истилоҳ ба мушоҳида нарасид. Аммо дар сарчашмаҳои классикӣ, аз ҷумла дар “Фарҳанги форсӣ ба русӣ” истилоҳи “рюкзак” чунин шарҳ дода шудааст. Рюкзак

борхалтае, ки дар пушт лавозимоти аввалияи сарбозону афсаронро нигоҳ медорад, яъне колопушт (коло-бор) [ФТЗТ, с. 791].

Истилоҳи “генералитет” аз калимаи олмонии generalitat гирифта шуда, ҳайати олии роҳбарикунандаи Қувваҳои мусаллаҳи кишварҳои гуногунро мегӯянд; маҷмуи ашхосе, ки дорои чунин унвон ва ё дараҷаи ҳарбӣ мебошанд.

Дар забони тоҷикӣ истилоҳи ҳарбии генералитет чунин шарҳ дода шудааст.

Генералитет – ҳайати фармондеҳии олии артиш, ҳайати кумандонҳои олии қувваҳои мусаллаҳ [ФТЗТ, с. 317].

Истилоҳи ракета, ракетӣ ва патронташ истилоҳоти олмонии ҳарбие мебошанд, ки баёнғари мафҳумҳои созу дастгоҳҳои ҷангӣ ба шумор мераванд.

Истилоҳи ҳарбии ракета аз калимаҳои олмонии raketa гирифта шуда, ба маънои мушаки оташфишон далолат менамояд. Ракета мафҳуми мушаки ҷангии реактивиро низ ифода менамояд. Дар амалиёти ҷангӣ ўро ҳамчун аслиҳаи бузурги мушакӣ истифода менамоянд. Вожа-истилоҳи ракета ба ҳайси дастгоҳи кайҳонии парвозкунанда, ки бо муҳарриқи реактивӣ дар ҳаво истифода карда мешавад.

Истилоҳи ҳарбии ракетный мансуб ба ракета шарҳу тафсир дода шудааст. Ракетный ҳамчун дастгоҳи барандаи мушакҳои идорашаванда дар амалиёти ҳавопаймоӣ истифода мегардид [ФИХ, с. 425].

Вожа-истилоҳи ракета дар луғати русӣ-тоҷикӣ чунин шарҳу тафсир дода шудааст. Ракета - 1. Мушак, ракета; зажигательная ракета - мушаки машъалӣ; 2. Ракета; баллистическая, ракета - ракетаи баллистикӣ, космическая ракета - ракетаи кайҳонӣ; боевые ракеты - ракетаҳои ҷангӣ; крылатые ракеты - ракетаҳои болдор; ракета-зонд=ракетаи иктишофӣ; ракета-носитель= ракетаи ҳомил; ракета класса “земля -воздух” ракетаи навъи “замин-ҳаво”; ракета класса “вода-воздух”=ракетаи навъи “об -

хаво”, ракеты среднего радиуса действия - ракетаи миёнапарвоз [ЛРТ, с. 940].

Дар “Фарҳанги русӣ ба форсӣ” вожа-истилоҳоти **ракетаро** чунин тафсир додаанд. Ракета - мушак, глобальная ракета – мушаки кайҳонпаймо; зенитная управляемая ракета – мушаки ҳидоятшавандаи зидди ҳавоӣ; межконтинентальная ракета – мушаки қорапаймо; ракета ближнего действия – мушаки бурди наздик; ракета средней дальности – мушаки миёнабурд; ракета дальнего действия – мушаки дурбурд; ракета класса “воздух - земля – мушаки “ҳаво ба замин”; ракета “земля – воздух” – мушаки “замин ва ҳаво”; ракета – носитель – мушаки ҳомил; ракета – перехватчик – мушаки пешгирии ҳадаф [ФРФ, с. 576].

Истилоҳоти ҳарбии “ракета” ва “ракетный” дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” ба мушоҳида нарасид.

Истилоҳи **патронташ** аз калимаи олмонии “patrontasche” гирифта шуда, ба маънои халтаи тир ё тирдон далолат менамояд.

Истилоҳи патронташ дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ва “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” дида нашуд, ин истилоҳ дар “Фарҳанги русӣ-форсӣ” чунин омадааст. Патронташ – фашангдон [ФРФ, с. 413].

Истилоҳи **солдат** аз калимаи олмонии *soldat*, аз италянӣ *soldato* гирифта шуда, маънои киро карданро ифода менамояд. Дар артиши миллии олмониҳо дараҷаи ҳайати қатории хизматчиёни ҳарбиرو мегӯянд. Калима-истилоҳи **солдат** ба маънои васеъ – мафҳуми ҷанговар, ҳарбӣ, шахси ҳарбиرو ифода менамояд.

Истилоҳи **солдат** дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” ба мушоҳида нарасид. Вале дар сафи Қувваҳои мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз муодили истилоҳи **солдат** – **сарбоз** истифода менамоянд.

Сарбоз – аскар, аскари қатории пиёда; сарбозхона – ҷойи исти умумии сарбозҳо казарма [ФТЗТ, с. 209].

Истилоҳи “**комендатура**” аз калимаи олмони **kommendatur** гирифта шуда, маънои мақомоти идораи камендантӣ ҳарбии гарнизонро ифода менамояд, мақомоти идорӣ дар қалъа ва ё дар бандарҳо.

Истилоҳи ҳарбии **комендатура** дар забони тоҷикӣ ба чунин маънӣ корбаст шудааст. Комендатура – идорае, ки дар таҳти назорати комендант мебошад, комендантхона [ФТЗТ, с. 619].

Истилоҳи “**плац**” ба маънои майдоне, ки барои қадамзании сарбозону афсарон таъин дода шудааст. Майдони ҳарбӣ, ки дар он ҷо будубоши кушунҳо аз назари санҷишӣ гузаронида мешавад.

Калима-истилоҳи **плац** (платс) дар фарҳангномаҳои тоҷикӣ ба мушоҳида нарасид.

Истилоҳи ҳарбии **офицер** ҳамчун шахси низомӣ дар ҷузъу томҳои бисёре аз кишварҳои ҷаҳон истифода мешавад. Истилоҳи офицер аз калимаи олмони **offizier** гирифта шуда, шахсеро меғоянд, ки дар ҳаёти фармондеҳии қувваҳои мусаллаҳ қору фаъолият менамояд.

Истилоҳи **офицер** дар забони тоҷикӣ ба мушоҳида намерасад. Ба ҷойи истилоҳи олмони офицер дар забони тоҷикӣ аз истилоҳи афсар истифода менамоянд. Афсар – соҳибмансаби қувваҳои мусаллаҳ, ки рутбаи аз лейтинанти хурд то полковник дорад, офитсер [ФТЗТ, с. 94].

Дар “Фарҳангӣ русӣ-форсӣ” истилоҳи офицер чунин шарҳу тавзеҳ дода шудааст: Офицер – афсар, младший офицер – афсари ҷузъ, старший офицер – афсари аршад, офицер – запаса – афсари эҳтиёт, офицерское звание – дараҷаи афсарӣ, офицерский состав – кадрҳои афсарон, офицерский клуб – бошгоҳи афсарон, офицерское училище – донишқадаи афсарӣ [ФРФ, с. 406].

Истилоҳи **фронт** аз калимаи олмони **front** гирифта шуда, ба маъноии пешонӣ далолат мекунад. **Фронт** ин иттиҳодияи таълимии олии қувваҳои мусаллаҳ дар амлиёти байниматериқӣ мебошад, ки ба муқобили душман ҳамлаи бузург мекунад. Истилоҳи **фронт** дар фарҳангномаҳои тоҷикӣ ба мушоҳида нарасид.

Истилоҳи фронт дар “Фарҳанги русӣ-форсӣ” чунин маънидод шудааст: Фронт – ҷабҳа, линия фронта – хатти ҷабҳа, положение на фронте – вазъи ҷабҳа, занимать фронт – хатти ҷабҳаро ишғол кардан, удерживать фронт – хатти ҷабҳаро дар дасти худ нигоҳ доштан, отправлять на фронт – ба ҷабҳа фиристондан, фронтовик – низомӣ, фронтовые подразделения – воҳидҳои ҷангӣ, фронтовые друзья – дӯстони ҳамразм [ФРФ, с. 764].

Истилоҳи **штаб** дар ҷузвумҳои ҳарбӣ доираи васеи истифода дорад. Истилоҳи **штаб** аз калимаи олмонии **stab** гирифта шуда, ҳамчун мақомоти идорӣ тафсир дода шудааст. Мақоми идорие, ки дар қувваҳои мусаллаҳ фаъолият менамояд. Масалан, **генеральный штаб** - мақоми олии идораи қувваҳои мусаллаҳ.

Истилоҳи **штаб – офицер** низ решаи олмонӣ дошта, дар баъзе аз артишҳо, аз ҷумла дар артиши русҳо номи умумии ҳайати бузурги афсаронро мегӯянд, (дар артиши русҳо майор, подполковник ва полковник).

Истилоҳи **штабс – капитан** низ аз калимаи олмонии **stabs kapitane** гирифта шуда, маънои дараҷаи низомиро ифода менамояд. Дар баъзе аз артишҳои кишварҳои аврупоӣ аз ҷумла, дар артиши русҳо ҳамчун унвони афсарӣ дар қушунҳои пиёдабандӣ, саворандӣ артиллерия ва дар воҳидҳои ҳарбии муҳандисӣ истифода мешаванд. [ФИХ, с. 580].

Истилоҳи ҳарбии **штурм** аз калимаи олмонии **sturm** гирифта шуда, ба маънои ҳуҷуми мусаллаҳонаи воҳидҳои низомии кулл ба мавзӯҳои ниҳоят мустаҳкамӣ душман далолат менамояд.

Истилоҳи **штурм** дар фарҳангномаҳои тоҷикӣ дида нашуд.

Тавре дар боло зикр намудем, баъзе аз ин истилоҳот дар фарҳангномаҳои тоҷикӣ дида нашавад ҳам, дар сарчашма ва осори классикии мо ба назар мерасанд.

Ҳамин тариқ, таҳлилҳо нишон дод, ки дар захираи луғавии забони тоҷикӣ истилоҳоти ҳарбии олмонӣ низ то андозае мавриди истифода қарор

дода шудаанд. Баъзе аз ин истилоҳот то ханӯз дар таркиби неруҳои мусаллаҳи мо васеъ истифода мешаванд.

3.1.8. Шарҳи вожа-истилоҳоти англисии ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ

Чараён ва ё раванди аз як забон ба забони дигар ворид шудани истилоҳоти илмӣ соҳавӣ ва ба ин васила ғанӣ гардидани захираи луғавии забони иқтибоскунанда раванди воқеӣ буда, заминаҳои мухталифи иҷтимоӣ-сиёсӣ ва илмиву фарҳангӣ низ дорад. Аммо ин чараён бояд ҳадду ҳудуд дошта бошад ва ҳамон вақт бояд ба амал ояд, ки имконияти дохилизабонӣ барои пурра ва комилан ифода кардани ин ё он мафҳуми нав оқибат кашад. Танҳо дар ҳамон вақт истилоҳоти иқтибосиро чун яке аз роҳҳои бой гардидани таркиби луғавии забон ба қалам додан муамкин аст. Дар акси ҳол истилоҳоти иқтибосӣ на танҳо хусни забонро коҳиш медиҳанд, балки то андозае заминаи ба вучуд омадани нотаҳои забон низ шуда метавонанд.

Ҳамин тариқ, дар давоми ташаккули таърихи давраҳои забони тоҷикӣ дар баробари истилоҳоти забонҳои дигар аз забони англисӣ низ аз рӯйи эҳтиёҷ доштан истилоҳоти ҳарбӣ ворид гаштаанд.

Истилоҳоти ҳарбие, ки аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ ворид шудаанд, баёнгари мафҳуми таркибии неруҳои мусаллаҳи кулл, мафҳуми дараҷа ва унвонҳои ҳарбӣ, мафҳуми размандагон созу дастгоҳҳои ҷангӣ, василаи ҳифзати ҷанговарону сарбозону афсарон, василаҳои дарёнавардӣ ва дигар амалиёти низомӣ мебошанд. Истилоҳоти англисии ҳарбие, ки ба забони тоҷикӣ ворид гаштаанд: танк, танкер, танкетка, снайпер, снайпера, снайперскоп, комендор, комнадор, рейд, рейдер, баратрия, блокада, блок-аппарат, блокировать, блокшив, эскалляция, **бункер**, мичман.

Якчанд истилоҳоти ғавқувзикрро, ки мафҳуми ҳарбиро ифода менамоянд, дар асоси фарҳангҳои этимологӣ шарҳу баён менамоем.

Истилоҳи ҳарбии **бункер** аз калимаи англисии **bunker** гирифта шуда, ба маънои макони ҳифозати сӯзишворӣ далолат менамояд. Бункер чой ва ё маконе, ки дар киштиҳои бузург сӯзишворихои мухталифро нигоҳдорӣ менамоянд. Ин амал одатан дар киштиҳои бузурги зериобӣ сурат мегирад [ФИХ, с. 139].

Дар луғатномаҳои тоҷикӣ истилоҳи мазкур ба мушоҳида нарасид. Дар забони форсӣ истилоҳи **бункер** чунин шарҳу тавзеҳ дода шудааст. **Бункер**-махзан (сӯзишворӣ, аслиҳа, лавозимоти ҷангӣ, қароргоҳи зеризаминӣ, паногоҳ, чойи гурезагоҳ) [ФРФ, с. 48].

Истилоҳи ҳарбии **мичман** аз калимаи англисии **midshipmen** гирифта шуда, дараҷа ва ё унвони низомиро ифода менамояд, ки дар флоти баҳрии русҳо ва дар як қатор флоти баҳрии кишварҳои хориҷӣ дараҷаи аввали низомӣ маҳсуб доништа мешавад. Дар флоти ҳарбӣ-баҳрии собиқ Иттиҳоди Шуравӣ дараҷаи ҳарбиеро мегуфтанд, ки хизмати ҳарбиро анҷом дода, ихтиёрӣ ба хизмати доимии ҳарбӣ мераванд, яъне ёрдамчии афсар [ФИХ, с. 325].

Истилоҳи **мигман** дар фарҳангномаҳои забони тоҷикӣ ба мушоҳида нарасид.

Истилоҳи ҳарбии **блокада** аз решаи англисии **blockade** гирифта шуда, як низоми меъёрии ҳарбиро дар ҷузву томҳои низомӣ меғӯянд. Ин гуна низоми меъёрии ҳарбӣ ҳангоми ҷангу задухӯрдҳо ва ё муноқишаҳои байналмилалӣ ба мақсади ҷудо намудани қувваҳои душман, давлат аз қувва ва алоқаи берунӣ истифода карда мешавад [ФИХ, с. 86].

Истилоҳи мазкур дар забони тоҷикӣ шарҳу тавзеҳ дода шудааст. Блокада – муҳосира, муҳосираи иқтисодӣ, сиёсӣ ва ғ [ФТЗТ, с. 41].

Истилоҳи блок – аппарат решаи англисӣ дошта, дастгоҳеро меғӯянд, ки роҳи ҳама гуна василаҳои ахборотиву ташвиқотиرو монеагузорӣ намояд. Ин дастгоҳи дастие будааст, ки хадамоти ҷосусии як давлатро ҳангоми амалиёти ҳарбӣ зери назорат мегирад [ФИХ, с. 86].

Истилоҳи ҳарбии **блокировка** низ аз забони англисӣ гирифта шуда, роҳу усулҳоеро мегӯянд, ки чараёни воситаҳои техникӣ ва технологияҳои муосирро зери назорати худ қарор медиҳад.

Истилоҳи **блок - шив** низ решаи англисӣ дошта, (блок – шив – **block-ship**) маънои як навъи киштиро ифода менамояд, ки ҳама гуна амалиёти ҳарбии ӯ қатъ ва ё барҳам дода шудааст.

Истилоҳи ҳарбии **танкер** аз забони англисӣ гирифта шуда, ба маънои киштии боркаши махсусгаронидашуда омадааст. Дар ҳузвӯ томҳои Англияи пешазреволуционӣ киштиҳои бузурги махсусро мегуфтанд, ки вазифаи он кашонидан ва ё ҳамлу нақли моеъот аз як ҷо ба ҷойи лозимии дигар мебошад [ФТЗТ, с. 309].

Истилоҳи ҳарбии **танк** чунин шарҳу тавзеҳ дода шудааст. Танк мошини тасмачархи худгарди зирехпӯш, ки ҳомили яроқҳо ва аслиҳаҳои қавӣ мебошад [ФТЗТ, с. 308].

Дар забони тоҷикӣ дар асоси калимаи англисии **танк** бо ҳамроҳ кардани баъзе ҷузъҳо чунин истилоҳот сохта шудаанд: **танкзан** – бо танк задан, мошини зирехпӯше, ки бо он танкро мезананд, аслиҳаи танкзанӣ [ФТЗТ, с. 308]. Истилоҳи **танкрон** тибқи луғатҳои тоҷикӣ ба маънии ронандаи танк омадааст [ФТЗТ, с. 308]. Истилоҳи **танкшикан** низ ба ҳайси муодили танкзан дар фарҳангҳо истифода шудааст. **Танкшикан** – минаи танкшикан, мошини зирехпӯши танкзан, минаи танкшикане, ки бо он танкро зада нобуд мекунад [ФТЗТ, с. 308]. Истилоҳи ҳарбии **танкчӣ** бошад, ба маънои шахсе, ки танк меронад, ронандаи танк, он ки бо танк саруқор дорад [ФТЗТ, с. 255].

Мувофиқи нишондоди маводи таҳлилшуда қисми зиёди истилоҳоти ҳарбии англисӣ айнан ба забони тоҷикӣ ворид шудаанд.

Илова бар ин дар даврони пас аз истиқлол дар заминаҳои муносибатҳои байниҳамдиарӣ, алалхусус, муносибатҳои ҳарбӣ боиси ворид гаштани истилоҳоти ҳарбии англисӣ ба забони тоҷикӣ гардид.

Истилоҳоти ҳарбии англисии ба забони тоҷикӣ воридгардида, мафҳумҳои мухталифи ҳарбию ифода намуда, ба қонуни қавоиди овозӣ ва дастурии забони тоҷикӣ мувофиқ шудаанд.

Истилоҳоти ҳарбии англисӣ дар забони тоҷикӣ 0,7 дар садро ташкил медиҳад.

3.2. Шарҳи этимологӣи вожа-истилоҳоти ҳарбӣ дар забони англисӣ

Истилоҳоти ҳарбӣ дар тамоми забонҳо дида мешаванд. Дар натиҷаи рушди тақомули техника ҳамарӯза калимаву истилоҳоти нав ба миён меоянд. Ҳар андешаи нави маънавӣ ва ҳар падидаи тозаи моддӣ, ки дар ҷомеа пайдо мешавад, тағйироти куллие дар луғат ва истилоҳоти забон паدید меоварад.

Бо дарназардошти ҳамин раванди ташаккул қайд намудан лозим аст, ки як қисми муайяни истилоҳоти ҳарбии забони англисиро калимаву ибораҳои ташкил доданд, ки аз нигоҳи баромад ба забони англисӣ тааллуқ доранд.

Тавре болотар қайд намудем, ин андешаву афкори маънавӣ, ки дар қолаби луғат ва истилоҳоти соҳавӣ баён мешавад, дар баъзе забонҳо парвардаи зеҳни миллии ҳамон халқиятҳо мебошанд ва ин боиси ғановатмандии забони он мегардад. Ҳангоми таҳқиқ аз луғатномаву фарҳангномаҳои гуногуни англисӣ-русӣ, русӣ-англисӣ ва тоҷикии А. Мамадназаров [2015], Иматшоева М, А.Мамадназаров, М. Муродов [2015], Е.И. Курянов [1993], Ш. Хайруллоев [2003], М.Ф. Слинкин [1987] Я.И. Калонтаров [1987], О. С. Ахманова [1990] А.М. Таубе, А.В. Литвинов, А.Д. Миллер [1975], Н.Ю. Пулотов, [2006] фаровон истифода намудем.

3.2.1. Шарҳи вожа-истилоҳоти ҳарбии аслӣ дар забони англисӣ

Истилоҳи ҳарбии “танк” аз калимаи англисии “tank” гирифта шуда, мошинаи комилан зирехпӯши бо тасмаҳои оҳани қувваи пуриктидор,

ки ҳама гуна монеаро пахш карда ҳаракат мекунад, маънидод шудааст [ФИХ, с. 498], [ФАТ, с. 1011].

Дар сарчашмаҳои дигар омадааст: танк мошини зирехпӯши тасмачархи худгарди ҳомили яроқҳои қавӣ [ФТЗТ, 308 ФАТ, с. 89]

Истилоҳи “танкер” решаи англисӣ дошта, маънии қисми саҳни пеши киштӣ, зарфи бузурги фулузиро ифода менамояд. Дар замони асрҳои миёна дар Англия як намуди киштиро меғуфтанд, ки бо зарфи бузурги худ борҳоеро, ки шакли моеъро доштанд аз як ҷо ба ҷойи дигар интиқол медоданд, яъне зарфҳои фулузие, ки маводи моеъгирро дар ғунҷоиши ниҳоят калон ҷой медоданд [ФИХ, с. 496; ФАТ, с. 890; ФАР, с. 709].

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” истилоҳи “танкер”-ро чунин шарҳ додаанд: танкер – киштии боркаши махсус барои кашонидан ва ё ҳаллу нақли моеот [ФЗТ, с. 309]

Дар “Фарҳанги русӣ-тоҷикӣ” истилоҳи “танкер”-ро киштии моеъкашон маънидод намудаанд [ФРТ, с. 108, ФАТ, с. 1081], [ФАР, с. 801].

Дар баъзе сарчашмаҳои дигар истилоҳи “танк”-ро дар баробари мошини зирехпӯши тасмачархи худгарди ҳомили яроқҳои қавӣ ва маънии зарфи нигоҳдоранда ва кашонандаи маводи моеъгӣ шарҳ додаанд [ФРТ, с. 1081].

Истилоҳи англисии “танкетка” низ марбут ба мошинҳои зирехпӯши тасмачархи худгард буда, ба маънои танкчаи хурд ва тезгард омадааст [ФИХ, с. 499, ФАР, с. 1211, ФРТ, с. 1089].

Истилоҳи ҳарбии англисии “снайпер” ба маънои тирандозӣ моҳир нишонзани моҳир ва ё ҳадафгир омадааст [ФАТ, с. 1009]. Дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” низ дар ҳамон шакл маънидод шудааст: снайпер аз калимаи англисӣ буда, маънои тирандоз, тиранدوزи моҳир, нишонзани бехтарин ва ҳадафгирро ифода намудааст [ФТЗТ, с. 255].

Истилоҳоти ҳарбии англисии “снейпер” дар “Фарҳанги русӣ-тоҷикӣ” чунин шарҳ дода шудааст: снейпер – мерган; снейперская винтовка – милтиқи мерганӣ [ФРТ, с. 1033].

Дар сарчашмаҳо ва дигар луғатномаҳо истилоҳи “снейпер” дар шакли “тирандози мумтоз”, “тирандози забардаст” маънидод шудааст, ки дақиқтар ба назар мерасад [ФРФ, с. 647].

Дар “Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ-русӣ”-и Н.Ю. Пӯлотова истилоҳи снейпер ба маънои “тирандоз” омадааст.

Тавре дар “Фарҳанги истилоҳоти хориҷӣ” омадааст, истилоҳи ҳарбии снейпер аз калимаи англисӣ гирифта шуда, ба маънои тирандози моҳире, ки санъати тирандозиро хеле хуб медонад, фаҳмида мешавад [ФИХ, с. 478].

Истилоҳи “снейперскоп” низ яке аз он калимаҳои баёнгари созу дастгоҳҳои ҷангӣ ба шумор меравад. Истилоҳи снейперскоп асли баромади англисӣ дорад.

Калимаи снейперскоп аз ду ҷузъ иборат мебошад. Истилоҳи снейперскоп аз калимаи англисӣ ва юнонӣ сохта шудааст.

Калимаи англисӣ “скоп” аз решаи “skopeo” гирифта шуда, ба маънои “мебинам”, “назар мекунам”, “назорат мекунам” омадааст. Калимаи “скоп” дар калимаҳои мураккаб як ҷузъи асосиро ташкил медиҳад. Масалан, микроскоп, эндоскопия.

Бо дарназардошти фикру андешаҳои болоӣ истилоҳоти ҳарбии “снейперскоп” ба маънои асбобу афзори аслиҳаи ҷангие, ки дар вазъияти шабона барои ҳадафгирии тирандозӣ пешбинӣ шудааст, фаҳмида мешавад [ФИХ, с.473].

Дар “Фарҳанги истилоҳоти ҳарбӣ” (Хайруллоев, 2003) низ калима-истилоҳоти “снейперскоп” чунин шарҳ дорад, яъне асбоб ва ё аслиҳаи ҷангие, ки барои тирандозии шабона ташхис дода шудааст. [Хайруллоев, 2003 с. 232].

Истилоҳоти ҳарбии “комендор” аслан англисӣ буда, аз решаи англисии “commender” гирифта шуда, дар сохтори низомӣ ва баҳрии русҳо ва ҳамчунин дар баъзе сохторҳои ҳарбии кишварҳои хориҷӣ ба маънои матрос – баҳрнавард далолат менамояд [ФИХ, с.273].

Дар баъзе сарчашмаҳои дигар ва луғатномаву фарҳангномаҳо истилоҳи ҳарбии англисии “комендор” маънои “комендо” тӯпчи киштиро ифода менамояд [ФЗТ, с.403].

Калимаи “командос” низ истилоҳи ҳарбӣ буда, дар ҳаёти неруҳои англисҳо ба таври васеъ истифода мешаванд.

Истилоҳи ҳарбии “командос” аз калимаи англисии “commandos” гирифта шуда, ба маънои воҳидҳо ё қисми низомие далолат мекунад, ки дар неруҳои мусаллаҳи кулли Британияи Кабир дар замони Ҷанги Бузурги Ватанӣ мавриди истифода қарор гирифта буданд [ФИХ, с. 245]. Ин воҳидҳои низомӣ гурӯҳҳои десантие буданд, ки бар зидди вайронкорҳои агентҳои кишварҳои хориҷӣ мубориза мебуданд.

Истилоҳи “рейд” англисӣ буда, ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ ба маънои ҳуҷуми аскарони пиёдабанди савораном ва ҳамчунин воҳидҳои тонкии қисмҳои ҳарбӣ фаҳмида мешавад. Ба ибораи дигар, ба маънои ҳамлаи ногаҳонӣ аз ақиби душман далолат менамояд [ФИХ, с. 435].

Калимаи “рейдер” истилоҳи ҳарбӣ буда, ба гурӯҳи мафҳумҳои баёнғари техника ва аслиҳаҳои ҷангӣ дохил мешавад. “Рейдер” - киштии ҳарбие, ки амалиёти ҷангии мустақилонаро иҷро менамояд. Ин амалиётҳои ҷангӣ аз ҷониби рейдер дар баҳрҳо ва уқнусҳои бузург бо мақсади аз байн бурдани нақлиёт ва воситаҳои ҳарбии душман мавриди истифода қарор дода мешавад. Рейдер - киштии бузурги ҳарбӣ [ФАТ, с. 493, ФИХ, с. 435].

Ҳаминро низ бояд зикр намоем, ки калима-истилоҳоти ҳарбии аслии англисии снайперекоп, танкетка, комендор, командос, рейд, рейдер дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” ба мушоҳида нарасид.

Натиҷаҳои таҳлил нишон доданд, ки истилоҳоти ҳарбии асли дар забони англисӣ 5 дар сади истилоҳоти таҳқиқшударо дар бар мегирад.

3.2.2. Шарҳи вожа-истилоҳоти ҳарбии лотинӣ дар забони англисӣ

Қобили тазаккур аст, ки забони лотинӣ дар ташаккули истилоҳоти ҳарбӣ дар забони англисӣ нақши муҳимм дорад. Зеро забони лотинӣ ҳамчун забони байналмилалӣ дар байни дигар забонҳо мақоми хосеро касб карда буд.

Аз таъриху фарҳанги забони лотинӣ бармеояд, ки дар тули таърих соҳибони ин забон ба англисҳо муносибати хуб, яъне некбинона дошта, англисҳо низ ба онҳо эҳтироми беандоза доштанд.

Воридшавии истилоҳоти ҳарбии лотинӣ низ ба ин забон бо роҳу воситаҳои тичоратӣ, ҳарбӣ ва динӣ сурат гирифтааст. Дар натиҷаи робитаҳои мухталифи тичоративу фарҳангӣ англисҳо тавонистанд аз истилоҳоти мухталифи лотинӣ фаровон истифода намоянд. Дар баробари ҳамаи ин, римиҳо низ бо паҳн ва тарғибу ташвиқ намудани урфу одатҳои худ барои воридшавии калимаҳои лотинӣ ба забони англисӣ мусоидат намуданд [Арнолд, 1952 с.214].

Якчанд истилоҳоти ҳарбии лотиниро дар асоси луғатномаву фарҳангномаҳои мавҷуда мавриди баррасӣ қарор додем.

Тавре болотар қайд намудем, истилоҳоти ҳарбии лотинӣ ба забони англисӣ бо роҳу воситаҳои гуногун дохил шудааст. Дар натиҷаи рушду инкишофи технологияи нави ҳарбӣ, дастгоҳҳои пешрафтаи низомӣ дар сохтори нерӯҳои мусаллаҳи кулли кишварҳои мутараққӣ калимаву истилоҳоти нав ба миён омад. Бинобар ин, дар забони англисӣ зарурати ворид сохтани истилоҳоти нави ҳарбӣ ба вуҷуд омад. Яке аз роҳу воситаҳои дохилшавии истилоҳоти ҳарбии лотинӣ ба забони англисӣ низ ҳамин маҳсуб мешавад.

Истилоҳи “радиус” дар сохтори низомӣ ҷойгоҳи хосса дорад. Калимаи “радиус” аз решаи лотини “radius” гирифта шуда, ба маънои 1.

симчаҳои чарх, нур, равшанӣ, далолат менамояд; 2. бузургии фарогирандаи ягон нуқта ва масоҳати зарурӣ, ки ҳарбиён онро дақику равшан менамуданд. Инро дар илми ҳарбӣ ифодакунандаи маркази ягон хат низ мегуфтанд [ФИХ, с. 425]. Дар “Фарҳанги истилоҳоти ҳарбӣ” низ калима-истилоҳоти “радиус” чунин шарҳу баён дода шудааст: хатти росте, ки маркази доираро муайян менамояд [Хайруллоев, с. 167].

Калима-истилоҳи ҳарбии “радиус” дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” чунин маънидод шудааст: радиус – хатти росте, ки маркази доира ё қураро бо ҳар ду нуқтаи интиҳои он мепайвандад, ки бо ҳамин маънӣ дар илми риёзӣ корбаст карда мешавад [ФТЗТ, с. 143].

Истилоҳи ҳарбии “орбиталӣ” аз решаи лотинӣ бо ҳамроҳ кардани пасванди +ӣ сохта шудааст., ки аз калимаи лотинии “орбита” гирифта шуда, маънои роҳро ифода менамояд. Орбита – 1. роҳе, ки дар он як дастгоҳи махсуси кайҳонӣ ҳаракат менамояд ва ҳарбиён тавассути он бисёре аз амалиёти худро анҷом медиҳанд; 2. доираи ҳаракати муайян, ки ягон маълумотеро ба даст меорад [ФИХ, с. 357].

Истилоҳи ҳарбии лотинии орбитальный 1. ба доираи ҳаракати орбита дахл дорад; 2. барои ҳаракат аз доираи орбита нигаронида шудааст [ФИХ, с. 357]. Масалан, орбитальное оружие - яроқи мадорӣ.

Истилоҳи “казус” дар соҳаи ҳарбӣ васеъ истифода мешавад. Истилоҳи “казус” аз калимаи лотинии «casus» гирифта шуда, маънои мухталифи ҳарбиро ифода менамояд: 1. ҳодиса; воқеа, ҳодисаи ғайримуқаррарӣ; 2. ҳодисаву воқеаи ҷангии ногаҳоние, ки нишонаҳои берунӣ дорад; 3. ҳодисаи сарпеч [ФИХ, с. 211].

Истилоҳи ҳарбии “казус белли” аз калимаҳои лотинии «casus + belli» гирифта шуда, ба маънои баҳонаи расмӣ эълон намудани ҷанг то оғози амалиёти ҳарбӣ, ҷангӣ фаҳмида мешавад [ФАР, с. 614].

Ин истилоҳ дар аксар вақт ҳангоми шуруи амалиёти ҷангӣ ва ё ҳангоми қатъ намудани ҷанг ё оташбас истифода карда мешавад [ФАР, с. 412].

Тавре мебинем, ин истилоҳоти ҳарбии лотинӣ ба забони англисӣ дар натиҷаи муносибатҳои тичоративу ҳарбии римӣро англисҳо дар марҳилаи аввал ворид шудаанд.

Бархе аз ин истилоҳоти ҳарбии лотинӣ ба воситаи забони фаронсавӣ ворид шудаанд. Олимону донишмандон чунин андеша доранд, ки бештари истилоҳоти соҳаҳои мухталифи забони фаронсавӣ дар асл воҳидҳои луғавии лотинӣ мебошанд. Аз ин рӯ, метавон чунин ибрози андеша намуд, ки аксари истилоҳоти ҳарбие, ки аз забони фаронсавӣ ба забони англисӣ ворид шудаанд, бевосита аз лотинӣ баромадаанд.

Калима-истилоҳи ҳарбии “пистолет” аслан решаи лотинӣ дошта тавассути забони фаронсавӣ дохил гардидааст. Истилоҳи лотинии “пистолет” аз решаи лотинии “pistoleto” гирифта шуда, ба маънои аслиҳаи дасти оташфшон далолат мекунад [ФИХ, с.389].

Дар “Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ-русӣ” истилоҳи “пистолет” чунин шарҳу баён ёфтааст. Пистолет – таппонча, туфангча [ФАТР, с. 344].

Истилоҳи “пистолет” баёнгари мафҳуми аслиҳаи ҷанги буда, ба маънои туфангчаи дастӣ низ фаҳмида мешавад, ки тирдонаш дар дохили ҳуди туфангча ҷойгир кунонида шудааст.

Дар “Фарҳанги форсӣ ба русӣ” истилоҳи “пистолет” чунин шарҳу баён ёфтааст: пистолет – 1. ҳафтгир, таппончаи дастӣ [ФФР, с. 437].

Истилоҳи ҳарбии “мобилизация” аз калимаи лотинии «mobiliziz» гирифта шуда, маънои сафарбаркунӣ ва сафарбарнамоиро ифода менамояд. Дар фарҳангҳо ва луғатномаҳои дигар чунин шарҳ дода шудааст: мобилизация - сафарбар кардани сарбозону ҳайати қатории қушунҳо [ФАТР, с. 437].

Дар “Фарҳанги русӣ-форсӣ” калимаи мобилизация чунин шарҳ дода шудааст: 1. басич; военная мобилизация – басичи низомӣ; мобилизованный – басичшуда; мобилизующая сила – нерӯҳои басичкунанда [ФФР, с. 275].

Истилоҳоти ҳарбии лотинии “майор” - дараҷаи низомии мақомоти ҳарбии идорақунандаи воҳиди бузурги низомӣ [ФИХ, с.290-296], “генерал” – сарвар, сардори лашкар уновони олии ҳарбӣ, ки якчанд зинаҳоро гузаштааст; генералитет – ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ ба маънои ҳайати фармондеҳони кулл [ФИХ, с.418], контр – амали ҷангии зиддиякдигар [ФИХ, с. 255], мундир ба маънии либоси расмии ҳарбӣ [ФИХ, с.334] дар соҳаи истилоҳоти ҳарбӣ ҳамчун баёнғари мафҳумҳои таркиби неруҳои мусаллаҳи кулл, мафҳуми дараҷаи низомӣ, мафҳуми размандагон, созу дастгоҳи ҷанг, василаи ҳифозати ҷанговарон, василаи дарёнавардии ҳарбӣ ва амалиёти ҷангӣ дар забони англисӣ васеъ истифода шудаанд. Ҳамин тариқ, истилоҳоти ҳарбии лотинӣ тавонистаанд дар ташаккул ва рушду такомули минбаъдаи забони англисӣ ва низомии истилоҳоти ин забон нақши арзанда дошта бошанд.

3.2.3. Шарҳи вожа-истилоҳоти ҳарбии юнонӣ дар забони англисӣ

Қайд намудан зарур аст, ки забони юнонӣ дар якҷоягӣ бо забонҳои македонии қадим ба гурӯҳи алоҳидаи юнонии забони ҳиндуаврупоӣ дохил мешавад. Заминаи асосии соҳаҳои мухталифи илм, аз ҷумла истилоҳоти ҳарбиро калимаву ибораҳои юнонӣ ташкил медиҳанд. Истилоҳоти юнониро дар тамоми соҳаҳои илм мушоҳида кардан мумкин аст. Баъзе муносибатҳои тичоратӣ, илмӣ, фарҳангӣ ва адабӣ дар давраи эҳё ва омӯзиши забони юнонӣ ва расму оинҳои онҳо дар Англия мусоидат намудаанд, ки ба ин васила шумораи истилоҳоти юнонӣ дар ин забон бештар гардад.

Забони юнонӣ ҳам дар баробари забонҳои мақоми байналмилалидошта, чун яке аз забонҳои бостонӣ дар ташаккул ва таҳаввули таркиби луғавии забони англисӣ таъсири худро гузоштааст.

Истилоҳоти ҳарбии юнонӣ бо роҳи воситаҳои мухталиф ворид шудаанд. Маводи ҷамъовардашуда нишон дод, ки аксари истилоҳоти

ҳарбии юнонӣ ба забони англисӣ ҳам ба тариқи бевоиста ва ҳам ба воситаи забони лотинӣ ворид гардидааст.

Якчанд истилоҳоти ҳарбии юнониро тибқи луғатномаву фарҳангномаҳои этимологӣ дар забони англисӣ мавриди омӯзиш қарор додем.

Истилоҳи юнонии “динамит” аз калимаи юнонии «*dynamis*» гирифта шуда, ба маънои қувва далолат менамояд. Динамит - маводи таркандае, ки дар як тирдон чо карда барои аз байн бурдани объектҳои бузург истифода бурда мешавад. Динамит аз маводи таркандае дуруст карда мешавад, ки асоси онро нитроглитсерин ташкил медиҳад [ФИХ, с.168].

Дар “Фарҳанги русӣ-форсӣ” истилоҳи динамит дар қолаби диномит оварда шудааст [ФФР, с.49]. Дар сарчашмаҳои дигар, масалан, дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” истилоҳи ҳарбии “динамит” дар шакли маводи тарканда шарҳу баён ёфтааст [ФТЗТ, с. 517].

Истилоҳи юнонии “бутан” аз решаи юнонии “*butyan*” гирифта шуда, ба маънии равшан далолат менамояд. Бутан – пайвастагии органикӣ мешавад, ки аз як қатор газҳои бебӯй ва беранг таркиб ёфтааст. Маводи бутан аз газҳои мухталиф иборат буда, дар сохтори ҳарбӣ барои омода намудани маводи тарканда истифода бурда мешавад. Маводи марговар буда, дар ҷангҳои байни кишварҳо истифода бурда мешавад [ФИХ, с. 94].

Истилоҳи “азотобактерин” бештар дар ҷангҳои ҳастай дар дохили маводи химиявӣ истифода бурда мешавад. Истилоҳи азотобактерин аз решаи юнонӣ буда, ҷиҳатҳои мусбати истифода низ дорад.

Истилоҳи ҳарбии “символ” аз калимаи юнонии “*sumbalan*” гирифта шуда, ба маънои нишоне, ки гурӯҳи низомиро аз ҳам ҷудо менамояд. Дар фарҳанг ва илми ҳарбии римиёни қадим ҳамчун нишонаҳои фарқкунандаи шартӣ байни низомӣ истифода мегардид [ФИХ, с. 465].

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” истилоҳи юнонии “символ” ба мушоҳида намерасад, вале дар сарчашмаҳо ва луғатномаҳои форсӣ истилоҳи “символ” ба маънии мазҳар омадааст [ФФР, с. 628].

Истилоҳи “эмблема” ҳамчун мафҳуми баёнгари баъзе нишонаҳое, ки дар либос ва дигар лавозимоти ҳарбии сарбозону афсарон насб мегардид, истифода мешавад. Истилоҳи “эмблема” аз решаи юнонии “*emblema*” гирифта шуда, ба маънои аз ҳам фарқ кардан омадааст. Нишоне, ки гурӯҳҳои ҳарбӣ ва воҳидҳои низомиро аз рӯйи он фарқ мекунанд [ФАТЗ, с. 561].

Истилоҳоти ҳарбии юноние низ ба мушоҳида мерасанд, ки аз ду ҷузъи юнонӣ таркиб ёфтаанд. Дар ин сурат алоқои байни ҷузъҳо тибқи қонуни қоидаи дастурии забони англисӣ ба миён меояд: *cosmodram* – майдони киштиҳои кайҳонӣ [ФТЗТ, с. 629], *airdinamika* – ҳаракати ҳаво ва газҳо [ФТЗТ, с. 106], *airadrom* – майдони нишасти ҳавопаймо [ФТЗТ, с. 106], *airastat* – дастгоҳи парвози газкаш [ФТЗТ, с. 106], *airnavtika* дастгоҳҳои дар ҳаво ҳаракаткунанда [ФРТ, с. 443].

Истилоҳоти ҳарбии юноние, ки аз ҷузъҳои юнониву лотинӣ таркиб ёфтаанд:

Airnarigatsiya – раҳнамои харитай, радиёӣ [ФЗТ, с. 441], *airplan* – ҳавопаймо [ФТАР, с. 602].

Истилоҳоти ҳарбие, ки аз ҷузъҳои англисиву юнонӣ таркиб ёфтаанд: *snaipers* кар – дастгоҳи шаббинанда [ФТАР, с. 442], *tankadram* – бошишгоҳи зиддитанкӣ [ФТАР, с. 604],

Дар истилоҳоти ҳарбӣ мафҳумҳои баёнгари созу дастгоҳҳои ҷангӣ низ кам нестанд. Истилоҳи ҳарбии юнонии “автомат” ҳамчун аслиҳаи ҷангии худкор “дар соҳаи низомӣ васеъ истифода мешавад. Ислоҳи “автомат” аз калимаи юнони “*avtomatos*” гирифта шуда, ба маънои воситаи аслиҳаи худкори оҳание, ки ҳамчун яроқи оташфишон дар созу дастгоҳҳои низомӣ ҷойгоҳи хосса дорад [ФАТР, с. 282].

Дар баъзе сарчашмаҳо ва луғатномаву фаҳангномаҳои мавҷуда истилоҳи автомат чунин шарҳу баён ёфтааст. “Автомат” – 1. дастгоҳи худкор. 2. навъе аз силоҳи дасти худкор [ФТЗТ, с. 35]. Истилоҳи “автоматӣ” мансуб ба автомат; ба таври худкор.

3.2.4. Шарҳи вожа-ислоҳоти фаронсавӣ дар забони англисӣ

Дар таркиби луғавии забонҳои байналмилалӣ, аз ҷумла дар таркиби истилоҳоти ҳарбӣ аз забони фаронсавӣ низ калимаву ибораҳои зиёде ворид гардидааст, ки баёнгари мафҳумҳои соҳаҳои мухталифи ҳарбӣ, аз қабиле истилоҳоти баёнгари мафҳуми нерӯҳои мусаллаҳи кулл, мафҳуми дараҷаи низомӣ, мафҳуми размандагон, созу дастгоҳҳои ҷангӣ, ҳифзати ҷанговарон ва гунаҳои амалиёти низомӣ мебошанд.

Истилоҳоти ҳарбии фаронсавӣ аз ҷиҳати миқдор нисбат ба дигар забонҳо зиёд мебошанд, ки ин албатта сабабҳо ва омилҳои таърихии худро дорад. Аз сарчашмаҳои таърихӣ маълум аст, ки фаронсавӣҳо як муддат дар кишвари англисҳо ҳукмронӣ намуданд ва маҳз дар давраи ҳукмронии фаронсавӣҳо воридшавии истилоҳоти ҳарбии фаронсавӣ оғоз гардид. Дар сарзамини англисҳо як марҳилаи тулонӣ забони фаронсавӣ ҳукмрон буд. Баъди хотима ёфтани ҳукмронии фаронсавӣҳо воридшавии калимаву ибораҳои фаронсавӣ ба забони англисӣ ҳанӯз идома дошт. Аз як тараф, воридшавии истилоҳоти фаронсавӣ ба ташаккул ва таҳаввули забони англисӣ мусоидат менамуд.

Ворид гардидани калимаву ибораҳои фаронсавӣ ва забони англисӣ монанди дигар забонҳои дунё, пеш аз ҳама дар натиҷаи муносибатҳои тиҷоратӣ, фарҳангӣ ба миён меомад. Иқтибосшавии чунин истилоҳот бо роҳи воситаҳои мухталиф сурат мегирифт. Дар қадом ҳолате набошад, воридшавии истилоҳот дар ҳар забон хусусиятҳои худро дошта, боиси мукамалшавии таркиби луғавии забон мегардад.

Дар таркиби луғавии забони англисӣ калимаҳои баромадашон аз забони фаронсавӣ низ хеле зиёд ба мушоҳида мерасанд. Воридшавии

калимаву ибораҳои фаронсавӣ ба забони англисӣ дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ сурат гирифтаанд. Дар маҷмӯъ воридшавии калимаҳои фаронсавӣ ба забони англисӣ аз аввали асрҳои XI-XII шуруъ мешавад. Дар ин бахши рисола якҷанд истилоҳоти ҳарбии баромадашон фаронсавиро мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Истилоҳи ҳарбии “каска” яке аз афзори ҳарбӣ буда, дар илми низомӣ васеъ истифода мешавад. Истилоҳи “каска” аз калимаи фаронсавии “casque” гирифта шуда, ба маънои пешонӣ, кулоҳ далолат менамояд. Асли баромади ин истилоҳ аз забони испанӣ буда, ба фаронсавӣ ва сипас ба англисӣ ворид гардидааст. Каска кулоҳи оҳаниест, ки дар сохтори ҳарбӣ асосан гурӯҳҳои зирехпӯш, ки бо аслиҳаи вазнини тасмачарх мучаҳҳаз мебошанд, ба сар мегузоранд [ФАТР, с. 460].

Каска – тоскулоҳ, хӯд, кулоҳхуд [ФЗТ, с. 342].

Истилоҳи “пост” аз забони фаронсавӣ баромадааст. Пост – poste, объекте, ки гурӯҳи ҳарбиён уҳдадор шудаанд, онро муҳофизат намоянд, мавзее, ки ин ҳифозат иҷро карда мешавад [ФИХ, с. 404].

Истилоҳи ҳарбии фаронсавии “атака”. Ин истилоҳ аз рӯйи баромад фаронсавӣ буда, маънои ҳаракати иқтидорнок ба муқобили қувваҳои муқобил мебошад. Истилоҳи “атака” аз калимаи фаронсавии “attaguel” гирифта шуда, ба маънои ҳучуми барқосе далолат мекунад [ФИХ, с. 61]. Атака – ҳучуми барқосе, ки барои торумор намудани қувваи душман нигаронида шудааст [ФЗТ, с. 771].

Истилоҳи ҳарбии “авангард” аз калимаи “avantgarde” реша гирифта, як қисми ҳарбие мебошад, ки дар пешсафи лашкар намегузорад ба лашкар ҳамла оранд. Авангард - аввал муҳофизони сафи пеш [ФИХ, с. 9].

Калимаи “парашют” дар сохтори ҳарбии кишварҳои мухталиф, дар ҷузву томҳои онҳо васеъ истифода мешавад. “Парашют” истилоҳи ҳарбӣ буда, ҳамчун баёнгари василаи ҳифозати ҷанговарон дар мақомоти

ҳарбӣ ҷойгоҳи махсус дорад. Истилоҳи “парашют” аз калимаи фаронсабии “parachute” гирифта шуда, маънои пешгирӣ кардани афтиданро ифода менамояд.

Дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” калимаи “парашют” дар шакли “парашут” ба маънои асбоби чатрмонанди дар ҳаво кушодашаванда, ки ба воситаи он аз ҳавопаймо мечаҳанд, далолат мекунад [ФТЗТ, с. 70].

Дар баъзе сарчашмаҳо ва ё луғатномаву фарҳангномаҳо истилоҳи “парашют” чунин шарҳ дода шудааст. Парашют – чатр, парашут; параштист-чатрбоз; парашютист – десантник = сарбози чатрбоз; парашютное подразделение - воҳиди чатрбоз [ФРФ, с. 414].

Дар қатори чунин истилоҳот метавон калимаву истилоҳоти зерро номбар намуд, ки ифодакунандаи мафҳумҳои истилоҳоти ҳарбианд: бомбарда – аслиҳаи артиллерӣ [ФИХ, с. 87], армия – лашкар [ФИХ, с. 54], патронаж – тирдон [ФТЗТ, с. 507], карабин – туфанги кӯтоҳ [ФРФ, с. 217], комиссар – калонтар [ФРФ, с. 334].

Дар фаҳангномаҳои дигар калимаи истилоҳи ҳарбии карабин – ба маънои милтиқи кӯтоҳ [ФТЗТ, с. 595]. Комиссар ба маънои шахси роҳбарикунандаи ҳарбӣ, шахси роҳбарикунанда ба идорае бо ҳуқуқҳои махсуси ҳарб; комиссари ҳарбӣ – роҳбари сиёсӣ дар воҳидҳо ё қисмҳои ҳарбӣ [ФТЗТ, с. 620].

3.2.5. Шарҳи вожа-истилоҳоти ҳарбии олмонӣ дар забони англисӣ

Забони олмонӣ яке аз қадимтарин забонҳои дунё маҳсуб доништа шуда, аз нигоҳи захираи луғавӣ дар баробари дигар забонҳои байналмилалӣ қарор дошта, қудрату тавоноие дорад, ки ҳар гуна мафҳуми маъниро дақиқу расотар баён намоянд.

Дар натиҷаи пешрафти босуръати техника ва технологияи нав дар ҳама соҳаҳои ҷомеа зарурати корбурди калимаву истилоҳоти нав бо мафҳуми тозаи худ аҳаммияти бештар пайдо мекунад. Бо ҳамин

сабабҳои муайян истилоҳоти ҳарбии олмонӣ ба роҳу воситаҳои мухталиф ба забони англисӣ ворид гаштааст.

Истилоҳи олмонии “штаб” ҳамчун истилоҳи ҳарбии ҷузву томҳои нерӯҳои мусаллаҳ қорбаст мешаванд. Истилоҳи “штаб” аз решаи олмонии “stab” сарчашма гирифта, маънои мақоми идоракунандаи ҳарбиро ифода менамояд. Дар қушунҳои пиёданӣ ва саворанӣ олмонӣ дар замони Ҷанги якуми ҷаҳон сомон дода шуда буд. Штаб – мақоми идории лашкари бузург 1. Штаби генералӣ – мақомоти олии идории қувваҳои мусаллаҳи як давлат; 2. Дар маҷмӯъ мақомоти олии идоракунандаи лашкар.

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” чунин истилоҳ ба мушоҳида намерасад, вале дар “Фарҳанги русӣ ба форсӣ” истилоҳи “штаб” чунин шарҳ баён дода шудааст. Штаб – ситод; штаби генералӣ – ситоди кулл, штаби асосии қушунҳои пиёданӣ – ситоди кулли асосии нерӯҳои заминӣ [ФРФ, с. 793].

Истилоҳи ҳарбии олмонии “штаб-офицер” низ дар ҷузву томҳои нерӯҳои мусаллаҳ серистеъмоли мешавад.

Истилоҳи ҳарбии “штаб-офицер” аз ду ҷузъи олмонӣ таркиб ёфтааст – stabs+ottirier. “Штаб-офицер” – қароргоҳи афсарони бузург, ки ҳар қадамашон унвон ва рутбаҳои ҳарбӣ доранд; дар як қатор қушунҳо, аз ҷумла дар қушунҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ номи умумии афсарони бузургро мегӯянд (масалан, майор, подполковник, полковник...) [ФИХ, с. 579 ФАТР, с. 432].

Истилоҳи “штабс-капитан” низ аз ду ҷузъи олмонӣ таркиб ёфтааст. Штабс - капитан аз калимаҳои олмонии “stabs - қароргоҳи афсарони баландпоя ва “kapitan – унвони баланди ҳарбӣ дар қушунҳои пиёданӣ нерӯҳои мусаллаҳи кулл таркиб ёфтааст [ФИХ, с. 58; с. 218]. Штабс-капитан ба маънои унвон ва ё рутбаи ҳарбие, ки дар қушунҳои пиёданӣ, артиллерия ва воҳидҳои низомии муҳандисӣ истифода мешавад, фаҳмида мешавад.

Истилоҳи ҳарбии олмони “рюкзак” дар забони англисӣ таърихи тулонӣ дошта, васеъ истифода мешавад. Истилоҳи “рюкзак” аз калимаи олмони “Rucksack” гирифта шуда, борхалтаи махсуси ҳарбиёро ифода менамояд [ФТАР, с. 312].

Дар забони форсии миёна истилоҳи “рюкзак” дар шакли “колопуштӣ” омадааст, ки дақиқтар аст, зеро “коло” - ба маънии ашёи лозимӣ омадааст [ФРФ, с. 607].

Калимаи “плац” ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ дар воҳидҳои низомӣ васеъ истифода мешавад. Истилоҳи “плац” аз калимаи олмони “Platz” гирифта шуда, ба маънои майдони машқи воҳидҳои низомӣ далолат мекунад [ФАТР, с. 890].

Истилоҳи ҳарбии “офицер” дар яке аз бахшҳои таркиби неруҳои мусаллаҳи кулл, яъне дар соҳаи дараҷа ва унвонҳои ҳарбӣ доираи васеи истифода дорад. Истилоҳи “офицер” аз калимаи олмони “offizier” гирифта шуда, ба маънои ҳайати фармондеҳон омадааст. Офицер - ҳайати фармондеҳ ва ё сардори як воҳиди низомӣ дар таркиби неруҳои мусаллаҳи кулл ба ҳисоб меравад [ФИХ, с. 364].

Ҳамин тариқ, истилоҳоти ҳарбии олмони зиёде, аз қабилӣ “генералитет – ҳайати фармондеҳии олии артиш, ракета – мушакҳои ҳавоӣ”, “патронаш – тирдон”, “солдат – сарбоз”, фронт – сафи пеш, штурм – ҳучуми мусаллаҳона, плац – майдони машқи воҳидҳои ҳарбӣ дар забони англисӣ маъни истифода қарор гирифтаанд.

Хулосаи боби сеюм

Тавре ки дақиқу равшан гардид, ки истилоҳоти илмӣ ва соҳавии ҳар як забон яке аз воситаҳои тавоноии ташаккули ҳар як забони миллӣ буда, зазираи луғавии онро на фақат бо роҳи воситаи ворид гардидани истилоҳҳои иқтибосӣ, балки ба василаҳои мухталифи истилоҳсозиву истилоҳофаринӣ низ пурраву мукамал месозанд.

Таърихи пайдоиши истилоҳоти ҳарбӣ дар забони англисӣ ба аввали асрҳои XVII рост меояд. Давраҳои рушду такомули истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ бошад, аз охири асри XIX ва аввали асри XX оғоз мешавад. Дар баробари рушду инкишофи техникаву аслиҳаҳои нави ҳозиразамон дар низоми истилоҳоти ҳарбӣ низ пешравиҳо ба назар мерасад.

Пайдоиши калима-истилоҳоти ҳарбии тоҷикӣ аз нахустосори классикии мо сарчашма мегирад. Истилоҳоти ҳарбии забони тоҷикӣ, ки аз вожа-истилоҳоти аслии ин забон маншаъ мегирад, дар забони муосири тоҷик камтар истифода мешаванд. Дар натиҷаи таҳқиқи маводи чамъовардашуда маълум гардид, ки истилоҳоти навъи классикӣ ҳамагӣ 9 дар сади маводи чамъовардашударо ташкил медиҳанд. Дар маҷмӯъ қисми зиёди истилоҳоти ҳарбӣ аз забони тоҷикӣ буда, аз рӯйи таносуб 48 дар сади маводи чамъовардашуда, истилоҳоти ҳарбии лотинӣ 44 дар сад, юнонӣ 28 дар сад, фаронсавӣ 16 дар сад, олмонӣ 7 дар сад, аз дигар забонҳои гуногун 1,8 дар садро ташкил додаанд. Калима-истилоҳоти ҳарбии забонҳои лотинӣ, юнонӣ, фаронсавӣ ва олмонӣ ба забонҳои тоҷикӣ тавассути забони русӣ ба таври бавосита ворид гаштаанд.

Вожа-истилоҳоти забони англисӣ дар асоси истилоҳоти забони англисии бостон сарчашма мегирад. Истилоҳоти ҳарбии забони англисӣ, ки аз вожа-истилоҳоти ин забон ба миён омадааст, нисбатан кам ба назар мерасанд. Маводи таҳқиқ нишон дод, ки ин гуна истилоҳот 9 дар садро ташкил медиҳанд. Миқдори зиёди истилоҳоти ҳарбиро дар забони англисӣ истилоҳоти лотинӣ ташкил дода, 47 дар сад, юнонӣ аз рӯйи таносуб 24 дар сад, фаронсавӣ 22 дар сад ва олмонӣ 12 дар садро ташкил медиҳанд. Вожа-истилоҳоти забонҳои лотинӣ ва юнонӣ ба забони англисӣ ба таври мустақиман ва ё асосан тавассути забони фаронсавӣ ворид гаштаанд.

Ҳангоми воридшавии истилоҳоти ҳарбӣ ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ қонуну қавоиди овозӣ ва дастурии забонҳои таҳқиқшаванда риоя шудааст.

Бахши дигари истилоҳоти иқтибосӣ ба ин забонҳо бо роҳи калкашавӣ сурат гирифтааст. Ин қараён аз забони англисӣ ба русӣ ва аз забони русӣ ба тоҷикӣ сурат гирифтааст.

Дар натиҷаи таҳлили маводи ҷамъовардашуда маълум гардид, ки истилоҳоти ҳарбие, ки ба забони англисӣ ворид шудаанд, асосан аз забонҳои байналмилалӣ мебошанд. Истилоҳоти ҳарбии воридшуда аз ҳама бештар аз забонҳои фаронсавӣ, олмонӣ, лотинӣ, юнонӣ ва русӣ байналмилалӣ ба забони англисӣ ворид шудаанд. Дар маҷмӯъ истилоҳоти ҳарбии забони англисиро калимаву истилоҳоти лотинию юнонӣ ва фаросавӣ ташкил медиҳанд.

Хулоса

Истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ ҳанӯз дар асри VIII – IX бо таълифи осори нахустини илмиву адабӣ ва ҳарбӣ ба ин забон сарчашма мегирад.

Ҳарчанд истифодаву корбасти вожагону истилоҳот дар нахустосори илмии мо ҳанӯз иқтидори комил надошт, аз таҳқиқ ва омӯзиши маводи ҷамъовардашуда бармеояд, ки забони тоҷикӣ дар асрҳои IX – XI дар баёни матолибу масоили аввалин илмҳо ҳандаса, риёзӣ, нучум, ситорашиносӣ, табиӣёт, тибб ва ҳарбӣ ба натиҷаҳои назаррас ноил шудааст.

Аз ҳамин аввалин таълифот ташаккули истилоҳоти ҳарбии тоҷикӣ оғоз гардида, доираи таъсир ва рушду такомули минбаъдаи он то ба имрӯз идома дорад. Дар забони англисӣ бошад, ин раванд аз асри XV бо сохтани аввалин дастгоҳҳои ҷангӣ, бо ба вучуд омадани аввалин таркиби нуруҳои мусаллаҳ, додани унвонҳо ва дараҷаҳои ҳарбӣ, амалиёти низомиву василаҳои ҷангӣ оғоз гардид.

Бинобар ин, хулосаву натиҷагирии мо аз таълифи рисола ва таҳқиқ дар ин замина ба шарҳҳои зер хоҳад буд:

1. Муайян гардид, ки бо вучуди таълифоти алоҳидаи марбут ба луғатнигории истилоҳоти ҳарбӣ дар шароити муосир таҳқиқи муқоисавии истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ ва англисӣ аз масъалаҳои муҳимтарини забон ва истилоҳоти ҳарбӣ маҳсуб доништа мешавад.

2. Муқаррар карда шуд, ки дар ташаккули истилоҳоти ҳарбии забони тоҷикӣ забонҳои форсии миёна, суғдӣ, хоразмӣ саҳмгузор бошанд, дар рушду инкишофи забони англисӣ бошад, забонҳои лотинӣ, юнонӣ, фаронсавӣ ва олмонӣ нақши муҳим доранд.

3. Истилоҳоти илмӣ, мафҳуми истилоҳӣ ва вожаю истилоҳоти ҳарбӣ дар маҷмӯъ мафҳумҳои ба ҳам алоқаманд буда, ба мафҳуми нуруҳои

мусаллаҳ унвон ва дараҷаҳои низомӣ, василаҳои техникӣ ва амалиёти ҷангӣ муносибати бевосита дорад.

4. Аз таҳлилу баррасии истилоҳоти ҳарбии тоҷикӣ маълум гардид, ки ин забон дар асрҳои IX-XI дар баёни мафҳумҳои соҳаҳои мухталифи илм ба муваффақиятҳои бузург ноил гардидааст. Яъне чараёни ташаккул ва рушду такомули истилоҳоти ҳарбӣ бо таълифи нахустосор ва луғатномаву фарҳангномаҳои гуногун оғоз шуда, доираи истифода ва ташаккули минбаъдаи он то ба замони имрӯз идома дорад.

5. Истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз вожа-истилоҳоти ҳам аслий ва ҳам истилоҳоти иқтибосии лотинӣ, юнонӣ, фаронсавӣ (забони англисӣ), арабӣ, русӣ, лотинӣ, юнонӣ (ба забони тоҷикӣ) ташаккул ёфта, дар он ҷо вожа-истилоҳоти аслии тоҷикиву англисӣ кам ба мушоҳида мерасад.

6. Бештари истилоҳоти ҳарбии забони тоҷикӣ ва англисӣ, ки дар луғатномаҳои тафсирий мавриди пажӯҳиш қарор дода шуд, аз ҷиҳати сохтору таркиб ба меъёрҳои имрӯзаи ин забонҳо мувофиқат мекунад. Аксари истилоҳоти зикршуда хушоҳанг ва маънии дақиқ дошта, ба таъбу завқи солим созгоранд. Илова бар ин, дар сохтмони дастурии истилоҳоти ҳарбии забонҳои тоҷикиву англисӣ ҳама гуна усулҳои асосии истилоҳсозиву истилоҳнигории тоҷикиву англисӣ иштирок мекунанд.

7. Истилоҳоти сохта, мураккаб, ибора-истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои муқоисашаванда бо роҳи воситаҳои мухталиф ташаккул ёфта, саҳми онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ гуногунанд.

8. Пешванду пасвандҳо аз унусурҳои асосӣ ва хеле фаъоли истилоҳсозӣ маҳсуб гардида, дар сохтмон сарфҳои истилоҳоти ҳарбӣ -am, -ar, -com, -con, -in, -des, -res, -sur, -un, -re ва der-, ment-, ion-, ter-, per-, ing-, ent-, ant-, пешванд ва..... пасванд дар забонҳои тоҷикиву англисӣ истифода шудаанд, ки баъзе аз ин пешванду пасвандҳо сермаҳсул, бархе кammaҳсул ва қисме аз онҳо тамоман кammaҳсуланд.

Пешвандҳо сарфи назар аз он, ки дар истилоҳсози нисбатан каммаҳсуланд, вале баъзе аз пешвандҳо сермаҳсул мебошанд. Дар забони англисӣ *inter-*, *re* ва *in*, дар забони тоҷикӣ бошад, пешванди *be-* ва ҳам-пешвандҳои *серистеъмол* мебошанд.

Пасвандҳо аз пешвандҳо дар истилоҳсозӣ сермаҳсултар буда, дар забони тоҷикӣ пасвандҳои *-ӣ*, *-а*, *он-*, *ҳо-*, *вар-*, *чун-* ва дар забони англисӣ пасвандҳои *-ion-*, *ing-*, *ity-*, *ism*, *-or* *серистеъмол* мебошанд.

9. Усули сарфиву наҳвӣ яке аз маъмултарин усули истилоҳсозии ҳарбӣ маҳсуб меёбад. Бо усули наҳвӣ танҳо ибораҳо сохта шуда, дар сохтори онҳо ибораҳои исмӣ ҷойгоҳи махсус доранд.

10. Дар рафти таҳқиқ ба чунин хулоса омадем, ки истилоҳоти иқтибосӣ, дар натиҷаи муносибатҳои илмиву фарҳангӣ, забонӣ рух медиҳанд, яке аз роҳу воситаҳои асосии ғанӣ гардидани таркиби луғавии забони илмӣ тоҷикӣ ва англисӣ ба ҳисоб мераванд.

Дар забони англисӣ истилоҳоти иқтибосии ҳарбии лотинӣ, юнонӣ, олмонӣ, фаронсавӣ, голландӣ, итолиёӣ, испанӣ ба воситаи забони фаронсавӣ, ба забони тоҷикӣ бошад, истилоҳоти лотинӣ, юнонӣ, фаронсавӣ, олмонӣ, арабӣ, тавассути забони русӣ ворид гардидаанд.

11. Дурустиву дақиқии истилоҳоти аслии забонҳои тоҷикиву англисӣ ба хубӣ нишон медиҳад, ки забони тоҷикӣ ва англисӣ ба сифати забони зинда, бо истифодаи босамар аз имконоти дохилизабонӣ аз ҳисоби истилоҳоти иқтибосии забонҳои лотинӣ, юнонӣ, фаронсавӣ, русӣ ғанӣ гардида, дар соҳаҳои илм, аз ҷумла, ҳарбӣ барои ифодаи мафҳуму матлабҳои дақиқу равшан имкониятҳои васеъ доштааст.

12. Дар забони тоҷикӣ бошад, истилоҳоти ҳарбии классикии тоҷикӣ нисбатан фаровон истифода шуда, 43 дар сади маводи таҳқиқро ташкил медиҳанд. Дар баробари ин, истилоҳоти ҳарбии арабӣ 5 дар сад, русӣ-байналмилалӣ 12 дар садро ташкил додаанд. Ҳангоми воридшавии истилоҳоти ҳарбӣ ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ ходисҳои тағйироти савтӣ ба мушоҳида мерасад.

13. Як миқдори муайяни истилоҳоти ҳарбии забони англисиро калимаҳои аслии англисӣ ташкил медиҳанд, ки аслашон аз калимаҳои англисии давраи бостон ва миёна сарчашма гирифта, дар дигар забонҳо дида намешавад. Истилоҳоти ҳарбии забони англисӣ, ки аз калимаҳои аслии забони англисӣ пайдо шудаанд, нисбатан каманд. Аз рӯйи маводи таҳқиқ ин гуна истилоҳот 8 дар сади мисолҳоро ташкил медиҳанд.

14. Таҳлили низоми маъноӣ дар соҳаи истилоҳоти ҳарбӣ, омӯзиши васеи қонуни қоидаҳои дастурии забон ва хусусиятҳои рушду такомули истилоҳоти ҳарбӣ барои ба танзим даровардан ва муттаҳид сохтани истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аҳаммияти илмиву назариявӣ дорад.

15. Муқаррар карда шуд, ки дар рушду такомули истилоҳоти ҳарбии тоҷикиву англисӣ ҳамчунин нақши забонҳои арабӣ, русӣ, лотинӣ, юнонӣ, фаронсавӣ ва олмонӣ назаррас буда, ҳангоми таҳлилу баррасии маводи таҳқиқ решаи баромади баъзе аз ин истилоҳот бо далелҳои аниқ дақиқу муайян карда шуд.

АДАБИЁТ

1. Абдулхусайни Нӯшин “Вожаномак”. Кобул, 1365.
2. Азимов А. Очеркҳо аз таърихи матбуоти даврии тоҷик (солҳои 1920–30)/ А.Азимов. – Душанбе: Адиб, 1998. – 92с.
3. Айнӣ С. Қуллӣёт. Иборат аз понздаҳ ҷилд. Таҳти назар, бо кӯшиш ва муқаддимаи К. С. Айнӣ. Таҳиякунандаи матн. Мураттиби вожанома ва муҳаррири масъул М. Умаров. [«Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро»] Душанбе: Матбуот, 2005. – 271с.
4. Айнӣ, С. Намунаи адабиёти тоҷик / С. Айнӣ. – М., 1926. – 626с.
5. Акуленко, В.В. Вопросы интернационализации словарного состава языка / В.В. Акуленко. – Харьков., 1972. с – 28–30с.
6. Ализода И. Сухане чанд оид ба “Луғати Шохнома” – и Фирдавсӣ. Ахб. АФ РСС Тоҷикистон, шӯъбаи фанҳои ҷамъиятӣ, барориш 12. Сталинобод, 1952. С.442.
7. Амонова, Ф.Р. Именное аффиксальное образование в современном персидском и таджикском языках / Ф.Р. Амонова. Учеб. пособие. –Душанбе, 1982. – 58с.
8. Амосова, Н.Н. Этимологические основы словарного состава современного английского языка / Н.Н. Амосова. – М., Изд-во «Литература иностранных языков», 1956. – 235с.
9. Арзуманов, С., Сангинов, А. Таджикский язык. / С. Арзуманов, А. Сангинов, – Душанбе, Маориф, 1988. – 416с.
10. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка: Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 1986. – 295 с.
11. Арнольд И.В. Семантическая структура слова в современном английском языке и методика ее исследования. – Л.: Просвещение, 1966. – 192с.

12. Арнольд, И.В. Лексикология английского языка / И.В. Арнольд. – М., 1959. – 435с.
13. Асадова, М.Р. Географические термины в таджикском и английском языках: дис. канд. филол. наук. – Душанбе, 2018. – 163с.
14. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – М., 2004. – 571с.
15. Байзоев А.М. Забони «Донишнома» – и Абуалӣ ибни Сино (истилоҳот ва калимасозӣ). дисс. барои ... номз. илм. филол/10.02.22 – Душанбе, 1992. – 203 с.
16. Байзоев, А. М. Забони «Донишнома»–и Абуалӣ ибни Сино (Истилоҳот ва калимасозӣ). – Дисс. ном. илм. фил. – Душанбе, 1992. – 293с.
17. Балли, Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М., 1961.– 220с.
18. Баскаков, Н.А. Состав лексики каракалпакского языка и структура слов. В кн.: Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков. Лексика / Н.А. Баскаков. – М., 1962.–20с.
19. Бельчиков, Ю.А. О развитии русской лексики в советскую эпоху. – Русский язык в школе / Ю.А. Бельчиков. 1965, – № 6. – 164с.
20. Бердиева Т. Газетная лексика и вопросы терминологии // Масъалаҳои забоншиносӣ. – Душанбе, 1982. – С. 51–59.
21. Бердыева, Т. Лексика и грамматические элементы арабского языка в таджикском / Т. Бердыева. – Душанбе, 1968. – 135с.
22. Бердыева, Т. Тенденция развития лексики таджикского языка советского периода (Социолингвистическое исследование) / Т. Бердыева. – Душанбе, Дониш, 1982. – 132с.

23. Е.Э. Бертель Персидский–дарӣ–таджикский словарь. Известия таджикского филиала АН СССР, №12, 1948.
24. Богородицкий, В.А. Общий курс русской грамматики. (Из университетских чтений) / В.А. Богородицкий. – Казань, Типолитография Императорского Университета, 1907.–320с.
25. Бодуен де Куртенэ, И.А. О смешанном характере всех языков. Избранные труды по общему языкознанию / И.А. Бодуен де Куртенэ. – М., Изд–во АН СССР, 1963. Т.2 – 372с.
26. Боровков, А.А. Лексика среднеазиатского тefsира / А.А. Боровков. – Ташкент, 1963. – 172с.
27. Боровков, А.А. Узбек тилининг лексикасидаги узгаришлар ва янги алфавит. СССР ФА Узбекистан филиалининг ахбороти / А.А. Боровков. 1940, – № 1. – 234с.
28. Боровков, А.К. Узбекско–таджикское двуязычие и вопросы взаимовлияния таджикского и узбекского языка / А.К. Боровков. Уч. зап. ИВАН, т.1У, – М., – 1952.–55с.
29. Бузургзода, Л., Ниязмухаммедов, Б. Грамматика таджикского языка. 4.1: Фонетика и морфология (на таджикском языке) / Л. Бузургзода, Б. Ниязмухаммедов. – Сталинабад., 1944. – 112с.
30. Булаховский, Л.А. Введение в языкознание / Л.А. Булаховский. –М., 1954, ч. П. II. – 364с.
31. Бурлакова В.В. Основы структуры словосочетания в современном английском языке. – Л.: ЛГУ, 1975.
32. “Бурҳони котеъ” (Таърифи Муҳаммад Ҳусайн бинни Халафи Табрeзӣ мутахаллис ба Бурҳон), иборат аз 4 чилд, Техрон, 1330–1335.
33. Бухоризода А.Л. Баъзе масъалаҳои терминологияи забони тоҷикӣ // Маориф ва маданият, 20 – июни соли 1961.

34. Бухоризода, А. Барои ягонагии имло ва терминологияи забони тоҷикӣ / А. Бухоризода. – Мактаби советӣ, 1952, – № 4. – 84с.
35. Вандриес, Ж. Язык. Лингвистическое введение в историю / Ж. Вандриес. – М., 1937.
36. Вахобов, Т. “Развитие общественных функций таджикского литературного языка (преимущественно на материале 20–30-х гг.)”: Автореф. дисс. канд. филол. наук. – М., 1980.–212с.
37. Виноградов, В.В. Русский язык: грамматическое учение о слове / В.В. Виноградов. – М., Изд-во УЧПЕДГИЗ, 1947. – 784с.
38. Виноградов, В.В. Современный русский язык. Грамматическое учение о слове / В.В. Виноградов. – М., ГОС Учебно пед. Наркомпроса РСФСР, 1938. – 155с.
39. Гинзбург Р.З. Лексикология английского языка: Учебник для ин-тов и фак. иностр. яз./ Р.З. Гинзбург, С.С. Хидекель, Г.Ю. Князева и А.А. Санкин. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: 1979. – 269с.
40. Головин, Б.Н. Введение в языкознание / Б.Н. Головин – М., 1966.
41. Григорьев, В.П. О некоторых вопросах интерлингвистики. Вопросы языкознания / В.П. Григорьев. №1. – 1966. – С. 37–46
42. Даниленко В.П. Терминология и норма /В.П. Даниленко – М., 1972. – 265 с.
43. Даниленко В.П. Русская терминология: опыт лингвистического описания. Отв. ред. д.ф.н. Ф.П. Филин. – М.: Наука, 1977. – 247 с.
44. Дерибас, В.М. Устойчивые глагольно именные словосочетания русского языка/ В.М. Дерибас. – М., Изд. «Русский язык», 1979.–45с.

45. Джаматов С.С. Становление и развитие лингвистической терминологии таджикского и английского языков. дисс. ... док. филол. наук/10.02.20 – Душанбе, 2015. – 407с.
46. Добронецкая, Э. Г. Грамматические трудности английского языка / Э. Г. Добронецкая. 1986. – 63с.
47. Дорофеева, Л.Н. Язык фарси–кабули / Л.Н. Дорофеева – М., 1960. – 72с.
48. Забони адабии ҳозираи тоҷик: Синтаксис. Барои студентони факултетҳои филологияи мактабҳои олии. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 267с.
49. Забони адабии ҳозираи тоҷик: Лексикология, фонетика ва морфология. Барои студентони факултетҳои филологияи мактабҳои олии. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 463с.
50. Звегинцев, В.А. Очерки по общему языкознанию / В.А. Звегинцев. – М., 1962. – 384с.
51. Земская, Е.А. Современный русский язык. Словообразование / Е.А. Земская. – М., 1973. – 304с.
52. Зеҳнӣ, Т. Санъати сухан (илми бадеъ ва мухтасари аруз) / Т. Зеҳнӣ. – Душанбе., 1967.–63с.
53. Знаменская, А.В. Словообразовательное значение суффикса в современном русском языке / А.В. Знаменская. – Л., 1954.–67с.
54. Ибрагимов, Р.М. Русские заимствования в таджикском языке в эпоху СССР. / Р.М. Ибрагимов. – Душанбе, Ирфон, 2001. – с.16–18
55. Иванова И.П. Теоретическая грамматика современного английского языка: Учебник / И.П. Иванова, В.В. Бурлакова, Г.Г. Почепцов. – М.: Вышс. школа, 1981. – 285с.
56. Ильиш, Б.А. Современный английский язык / Б.А. Ильиш. изд 2–е Изд–во «Литература на иностранных языках» 1948. –294с.

57. Калонтаров, Я.И. Вопросы терминологии в Таджикской ССР. – В кн.: Вопросы терминологии союзных республик / Я.И. Калонтаров. – М., 1970. – с. 17–56.
58. Канделаки Т.Л. Семантики и мотивированность терминов. Отв. Редакторы: С.Г. Бархударов, В.П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 168 с.
59. Капанадзе, Л.А. Взаимодействие терминологической и общеупотребительной лексики. – Сб.: Развитие лексики совр. русского языка / Л.А. Капанадзе. – М., 1965.–35с.
60. Каращук П.М. Словообразование английского языка. Учебное пособие. – М.: Высшая школа, 1977. – 303 с.
61. Каримов Ш.Б. Структурко-семантический анализ авиационных терминов в таджикском и английском языках. дисс. ... канд. филол. наук/10.02.20 – Душанбе, 2014. – 170с.
62. Каушанская В.Л. Грамматика английского языка. Пособие для студентов педагогических институтов / В.Л. Каушанская, Р.Л. Ковне, О.Н. Кожевникова, Е.В. Прокофьева и др. – 5-е изд., испр. и доп. – М.: Айрис-пресс, 2008. – 384с.: ил.
63. Кашеева, М.А. Некоторые наблюдения над словообразованием имен существительных в английском языке / М.А. Кашеева. – М., Изд. ЛГУ, 1959.–85с.
64. Керимова, А.А. Таджикский язык. – В кн.: Закономерности развития литературных языков народов СССР в советскую эпоху / А.А. Керимова. – М., 1969.–163с.
65. Киличев, Э. Лексические архаизмы романа С. Айни „Рабы”. – Труды аспирантов ТашГУ, вып. 349, Э. Киличев. – Ташкент, 1969.
66. Кленников, В.М. Китоби дарсии шофери класси якум / В.М. Кленников, – Душанбе, 1962.–54с.

67. Кормилицына, М.А., Сиротинина, О.Б. Общение людей и жизнь языка / М.А. Кормилицына, О.Б. Сиротинина. Известия Саратовского университета. – 2006. –Т. 6. – Сер. Филология. Журналистика. – С. 3 – 12.
68. Котелова, Н.З. Первый опыт лексикографического описания русских неологизмов. – В кн.: Новые слова и словари новых слов / Н.З. Котелова. – Ленинград, 1978.–33с.
69. Крысин, Л.П. Иноязычное слово в контексте современной общественной жизни. Русский язык конца XX столетия (1985–1995) / Л.П. Крысин. – М., 1996. – с.147–154.
70. Кубрякова, Е.С. В поисках сущности языка: Когнитивные исследования / Ин-т. языкознания РАН / Е.С. Кубрякова. – М., Знак, 2012. – 208 с. – Разумное поведение и язык. Language and Reasoning.
71. Кубрякова, Е.С. Основы морфологического анализа / Е.С. Кубрякова.– М., Наука, 1974. – 324с.
72. Кубрякова, Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. / Е.С. Кубрякова. – М., Языки славянских культур, 2004. –32с.
73. Кубрякова, Е.С. Язык пространства и пространство языка (к постановке проблемы) / Е.С. Кубрякова. Известия АН. Серия литературы и языка. 1997. – Т.56, № 3. – С.22–31.
74. Кубрякова, Е.С. Язык, сознание, коммуникация: СБ. статьи / ОТВ. Эд. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М., МАКС Пресс, 2002. – Вопрос. 21. 1996. – 184с.
75. Қосимова М.Н. Мухтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии пешини тоҷик. – Душанбе: УДТ, 2003. – 113с.
76. Қосимова М.Н. Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ (маълумоти мухтасар). – Душанбе: Сино. 2007. – 409 с.

77. Лейчик В.М. Терминоведение: Предмет, методы, структура. Изд. 4-е. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 256с.
78. Лексика современного русского литературного языка. М., 1963.
79. Лопатин, В.В. Нулевая аффиксация в системе русского словообразования / В.В. Лопатин. Журнал Вопросы языкознания, 1966. – № 1. С.76–87.
80. Лотте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминноэлементов. М.: Наука, 1982. – 152 с.
81. Лотте Д.С. Как работать с терминологией. Основы и методы. – М.: Наука, 1968. – 76с.
82. Лотте Д.С. Основы построения научно–технической терминологии: вопросы теории и методики. Отв. ред. академик И.И. Артоболевский. – М.: Изд. по АН СССР, 1961. – 159с.
83. Лотте Д.С. Очередные задачи технической терминологии. – Известия АН СССР. Отделение общественных наук, №4, 1931. – Л.: Изд-во АН СССР, 1931. – С.883-891
84. М.Муин “Фарҳанги форсӣ”. Техрон, 1331.
85. Маковский, М.М. Теория лексической аттракции. Опыт функциональной типологии лексико–семантических систем / М.М. Маковский. – М., 1971, –173с.
86. Малеева, М.С. “Суффиксальная словообразовательная модель (на материале имен существительных с усеченной производящей основой современного русского языка)”: Автореф. канд. диссерт., Орел, 1968.–58с.
87. Мамадназаров А. Воҷаномаи тафсирии англисӣ–русӣ–тоҷикии луғатнигори/А. Мамадназаров. Душанбе: Эр–граф, 2020. – 196 с.

88. Мамадназаров А. Становление и развитие таджикской переводной лексикографии XX и начала XXI вв. дисс.... Док. Филол. Наук/10.02.20 – Душанбе. 2013. 420 с.
89. Марков, В.М. Явления нулевой суффиксации в русском языке. «Тезисы докладов межвузовской конференции по исторической лексикологии, лексикографии и языку писателя» / В.М. Марков. – Л., 1961. – 287с.
90. Маслов, Ю.С. Введение в языкознание / Ю.С. Маслов. – М., Высшая школа, 1987. – 425с.
91. Махмадназаров, А. Фарханги англисӣ-тоҷикӣ. Нашри такмилшудаи сеюм. Мухаррир ва мураттиб д.и.ф., проф. А. Мамадназаров. – Душанбе: – Эр-граф, 2015. –1016 с.
92. Мачидов Ҳ. Фразелогияи забони ҳозираи тоҷик. Дастури таълимӣ. Мухаррири илмӣ проф. Д.Т. Тоҷиев. Душанбе: УДТ, 1982. – 104с.
93. Маъсуми, Н., Гаффоров, Р. Национальные и интернациональные факторы в формировании и развитии терминологии современного таджикского литературного языка. – В кн.: Национальное и интернациональное в литературе, фольклоре и языке / Н. Маъсуми, Р. Гаффоров, – Кишинев, 1971. – с.286–294.
94. Маъсумӣ, Н. Чаҳонбинӣ ва маҳорат / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 1966. – 134с.
95. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод, 1959. –120с.
96. Мегамед, В.И., “Калькирование как один из способов пополнения словарного состава современного персидского языка”. Дисс. на соиск. канд. фил. наук. – М., 1983. – 241с.
97. Мешков О.Д. Словообразование современного английского языка / О.Д. Мешков. – М.: Наука, 1976. – 248 с.

98. Мешков О.Д. Словообразование современного английского языка / О.Д. Мешков. – М.: Наука, 1985. – 187 с.
99. Мешков, О. Д. Словообразование современного английского языка / О. Д. Мешков. – М., Наука, 1976. – 248с.
100. Мирзоев А. Ибораҳои феълии замони дар забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1972.
101. Миртов, А.В. Из наблюдения над русским языком в эпоху Великой Отечественной войны. – Вопросы языкознания / А.В. Миртов –1953. – №4.
102. Москович В.А. Статистика и семантика: Опыт статистического анализа семантического поля. Отв. Редактор Р.С. Гинзбург. – М.: Наука, 1969. – 304с.
103. Муминов, А. “Полисемия в таджикском языке”. Автореф. канд. дисс. – Душанбе, 1972.–365с.
104. Муҳаммадиев, М. Очеркҳои оид ба лексикаи забони адабии тоҷик / М. Муҳаммадиев. – Душанбе, 1968.–455с.
105. Муҳаммадиев, М. Синонимҳои дар забони адабии ҳозираи тоҷик. (ҳиссаҳои номии нутқ) / М. Муҳаммадиев. – Душанбе, 1962.–25с.
106. Муҳаммадиев, Фазлиддин. Асарҳои мунтахаб. Ҷилди 1. / Фазлиддин. Муҳаммадиев. – Душанбе, «Ирфон», 1978. – 556с.
107. Муҳаммадиев, Фазлиддин. Асарҳои мунтахаб. Ҷилди 2. / Фазлиддин. Муҳаммадиев. – Душанбе, «Ирфон», 1980. – 504с.
108. Наджафов Г.Г., Проблемы терминологии современного персидского языка Дисс. на соиск. канд. фил. наук. – М.,1976. – 260с.
109. Назарзода С. Забон ва истилоҳот; Андешаҳои дар атрофи забони тоҷикӣ ва ташаккули истилоҳот /С. Назарзода. – Душанбе: Дониш. 2003. – 148 с.

110. Назарзода С. Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсии забони тоҷикӣ дар садаи XX /С. Назарзода; Дар зери назари узви воб. АИ ҚТ Д. Саймиддинов. – Душанбе: Дониш, 2004. – 303с.
111. Назарзода С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ; таърих, гаройиш ва дурнамо /С. Назарзода; Мухаррири масъул Саймиддинов Д. – Душанбе: Дақиқӣ, 2013. – 370 с.
112. Немченко, В.Н. Введение в языкознание: учебник для вузов / В.Н. Немченко / – М., Дрофа, 2008 – 703с.
113. Ниёзмухаммадов, Б., Бухоризода, А.Л., Калонтаров, Я.И. О терминологическом вопросе в Таджикистане. – сб: Вопросы терминологии / Б. Ниёзмухаммадов, А.Л. Бухоризода, Я.И. Калонтаров. – М., Изв. АН СССР, 1961. – с.45–48.
114. Ниёзмухаммадов, Б. Забоншиносии тоҷик / Ниёзмухаммадов, Б. – Душанбе, 1970.–560с.
115. Ниёзмухаммадов, Б., Маъсумӣ, Н., Ғаффоров, Р. Терминҳо бояд дуруст ва ягона бошанд / Б. Ниёзмухаммадов, Н. Маъсумӣ, Р. Ғаффоров – Тоҷикистони советӣ, – 27 апр. 1965.–23с.
116. Ниезмухаммадов, Б.Н. О взаимоотношении таджикского и узбекского языков. Проблемы двуязычия и многоязычия / Б.Н. Ниезмухаммадов. – М., Наука, 1972. – с.325–326.
117. Николаев, И.Л., Халилов, А. Некоторые вопросы взаимовлияния русского и таджикского языков. – Сб.: Вопросы русского языка / И.Л. Николаев, А. Халилов – Душанбе, 1963.–65с.
118. Новиков, Л.А. Семантика русского языка / Л.А. Новиков. – М., Высшая школа, 1982.–306с.
119. Новые слова и словари новых слов. – Л., 1983. – 246с.
120. Нуров П. Таджикская научно-техническая терминология. – Душанбе : Дониш, 2009. – 180 с.

121. Османов, Н. Частотный словарь Унсури / Н. Османов. – М., 1972. – с.13–26
122. Палатов, М.И. “Семантическая структура интерлингвизмов греко–латинского происхождения в современных европейских языках”: Автореф.дисс.канд.филол.наук. – Алма–ата, 1970. – 28 с.
123. Пауль, Г. Принципы истории языка / Г. Пауль. – М., 1960. – с.110–136
124. Пейсиков Л.С. Лексикология современного персидского языка. – М., Изд–во МГУ, 1975. – 288с.
125. Персидско–русский и русско–персидский военные словарь (составитель Г.Г. Алиев). Военное изд. МО СССР, М.; 1972
126. Расторгуева, В.С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров / В.С. Расторгуева. – М., 1964.
127. Расторгуева, В.С., Керимова, А. Система таджикского глагола [Текст] / В.С. Расторгуева, А. Керимова. – М., Наука, 1964. – 291с.
128. Рауфов А, Рисолаи лексикӣ–грамматикии муқаддимаи “Фарҳанги чеҳранигорӣ”, Маҷ. Армуғони олимони чавон / Рауфов. – Душанбе., 1966.–№3. – 288с.
129. Рейтенберг, Ф.Е. Русские заимствования во французском языке в советскую эпоху. – Иностран. языки в школе / Ф.Е. Рейтенберг. 1963. № 4.
130. Реформатский, А. А. Термин как член лексической системы языка // Проблемы структурной лингвистики / / А.А. Реформатский – М., 1967. – С. 103–125.
131. Реформатский, А.А. Введение в языкознание / Под ред. В.В. Виноградова. / А.А. Реформатский – М., Аспект Пресс, 1999. – 388с.
132. Ризозода Шафак. “Фарҳанги Шохнома” (Ба кӯшиш ва тасхеҳи Мустафо Шаҳобӣ) Техрон, 1971. №65.

133. Рустамов, А. Семантический аспект развития лексики таджикского литературного языка. Автореф. дисс. канд. филол. наук. – М., 1984. – 24с.
134. Рустамов, Ш. Забон ва замон / Ш. Рустамов. – Душанбе., 1981. – с.24–26
135. Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш. Рустамов. – Душанбе, 1980. – 129 с.
136. Рустамов, Ш. Таджикская грамматическая терминология / Ш. Рустамов. – Душанбе. 1972.–65с.
137. Рустамов, Ш. Як навъи калимасозии исмҳои мураккаб. Мактаби советӣ / Ш. Рустамов. 1971. – №5, – с.41
138. Саидов Х., Военная терминология в таджикском и английском языках/ Х. Саидов. – Душанбе, 2013. – 336с.
139. Саидов Х., Дипломатическая терминология в таджикском и английском языках. Дисс. 2013.–26с.
140. Саидов Х., Система дипломатических терминов в таджикском и английском языках/ Х. Саидов. – Душанбе, 2013. – 190с.
141. Саймиддинов Д., Лингвистическая интерпретация средне персидских текстов. дисс. канд. филол. наук. – Л., 1980. – 200с.
142. Серебренников, Б.А. Общее языкознание. Внутренняя структура языка / отв.ред. Б.А. Серебренников – М., Наука, 1972. – 564с.
143. Смирницкий, А.И. Лексикология английского языка / А.И. Смирницкий. – М., 1956. – 365с.
144. Собиров, Э. Судьбы русизмов в таджикском языке постсоветского периода / Собиров Э. – М., 2007.–18с.
145. Сороколетов Ф.П. Производственно – терминологическая лексика в прозе после Великой Отечественной войны. АКД, Л.; 1952.

146. Степанова, М.Д. О месте словообразования в системе языка», в кн. «Единицы разных уровней грамматического строя языка и их взаимодействие» / М.Д. Степанова. – стр. 279
147. Сулаймонов, С. Формирование терминологии таджикской философии (на материале «Донишнома» Ибн Сины)– Душанбе,1997.–408с.
148. Сулаймонов С. Становление арабской и таджикской философской терминологии: На базе философского наследия Ибн Сины. дисс. ... док. филол наук/10.02.20. – Душанбе, 1997.
149. Султонов М.Б. Ташаккул ва такомули вожағони илмии форсӣ–тоҷикӣ. – Душанбе, 2008–328с
150. Султон Мирзо Ҳасан. Истилоҳот ва истилоҳниғории тоҷикӣ/ Мирзо Ҳасани Султон. – Душанбе: Эр-граф, 2019. – 196 с.
151. Сумароков, А.П. Об истреблении чужих слов из русского языка / А.П. Сумароков, Полное собрание всех сочинений в XII ч. Изд–е 2–е М., Тип. Н. Новикова, 1787, ч. I, 295с.
152. Турахасанов, К.Ш. Формирования таджикской медицинской терминологии/ К.Ш.Турахасанов – Душанбе, 2022. – 391с.
153. Убайдуллоев, А.И. Исторические связи русского и таджикского языков / А.И. Убайдуллоев. – Душанбе, Инсоф, 2005.–185с.
154. Улуханов, И.С. Единицы словообразовательной системы русского языка и их лексическая реализация / И.С. Улуханов. – М., 1996. – 284с.
155. Улуханов, И.С. Мотивация и производность (о возможностях синхронно–диахронического описания языка) // Вопросы языкознания / И.С. Улуханов. 1992. – №2, – с.5 – 20
156. Улуханов, И.С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее написания / И.С. Улуханов. – М., 1977.–74с.

157. Ульманн, С. Семантические универсалии, «Новое в лингвистике» / С. Ульманн. – М., 1970. – 255с.
158. Уриел, Вайнрайх. Языковые контакты: состояние и проблемы исследования. Перевод с английского языка и комментарии/ Вайнрайх Уриел. – Киев, 1979. –32с.
159. Фамина Н.В. Лексикология английского языка: курс лекций / Н.В. Фамина. – М.: МАДИ, 2018. – 96с.
160. Ферденанд Де Соссюр. Курс общей лингвистики / Де Соссюр Ф. – М., 1933. – 128с.
161. Хайдеггер, М. Бытие и время / М. Хайдеггер. – М., Ad. Marginem, 1997. – 451с.
162. Харитончик З.А. Лексикология английского языка: Учебное пособие. – Минск: Выш. шк., 1992. – 299 с.
163. Хауген, Э. Проблемы двуязычного описания, в кн.: «Новое в лингвистике», VI / Э. Хауген. – М., 1972. – 402с.
164. Чарикова, Е.И. О терминах заимствования и освоения при взаимодействии языков. Лексикология и фразеология. Новый взгляд / Е.И. Чарикова // Тез. Второй межвуз. конф. – М., МГЗПИ, 1989. с.153–154
165. Шанский, Н.М. Очерк по русскому словообразований лексикологии / Н.М. Шанский. – М., 1952. – с.210–245
166. Шарофов Н. Дар бораи инкишофи терминологияи илмӣ-техникии тоҷик // «Тоҷикистони советӣ», 4 март соли 1960.
167. Шаропов В.Н., Пути развития лексики современного таджикского литературного языка. Авто. дисс. док. филол. наук. – Боку, 1974. – 22с.
168. Шишков, А.С. Рассуждение о старом и новом слоге. А.С. Шишков. – Спб., 1818, – с. 496.
169. Шмелев, Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д.Н. Шмелев. – М., Наука, 1973. – 279с.

170. Ярцева, В.Н. Лингвистический энциклопедический словарь / В.Н. Ярцева. – М., 1995. – 688с.
171. Dokulil, M. Tvoreni slov v cestine / M. Dokulil. Praha., 1962. – 202p.
172. Hockett, Ch. A course in modern linguistics / Ch. Hockett. – New York, 1958. – 137p.
173. Jespersen, O. Interlinguistics, вкн.: «Selected writings of Otto Jespersen» / O. Jespersen/ – London., – Tokyo., – 771p.
174. Marchand, H. The Categories and Types of Present–Day Englishword–Formation / H. Marchand. – Wiesbaden., 1960. – 274 p.
175. Wüster. E. Introduction to the general theory of terminology and terminological lexicography. 2 parts [Text] / E. Wüster. – Wien: Springer, 1979.
176. Wüster. E. Introduction a la theoria general de la terminologia y a la lexicografia terminological. Primera edicion septiembre de 1998. – Barcelona, 2003. – 227 p.

Луғатҳо:

177. Аминов А., Афсаҳзод А., Нуралиев А., Саъдуллоев А., Садуллоев Ҷ. Фарҳанги тафсирии руси–тоҷикии истилоҳоти журналистика. – Душанбе, 2013.
178. Апресян, Ю.Д. Новый объяснительный словарь синонимов: Концепция и типы информации / Новый объяснительный словарь синонимов / Ю.Д. Апресян. – М., Проспект, 1995. – 35с.
179. Баранов Х.К. Большой арабско–русский словарь: в 2–х т. – 11–е изд., стеротип. Около 100 тысяч слов и словосочетаний. Том 1. – М.: Живой язык, 2006. – 456 с.
180. Большой англо–русский словарь: В 2 т./Под общ. рук. И. Р. Гальперина. М., 1977. БЭСЯ – Большой энциклопедический словарь. Языкознание. – М., 1998.–287с.

181. Виноградский А.В. Англо–русский словарь по полиграфии и издательском. Ок. 30 000 терминов. – М.: Рус. Яз., «РУССО», 1993. – 582 с.
182. Ганделсмен А. «English synonyms explained and illastrated» Moscow: – Foreign languages publ. house. – 1963. –305р.
183. Гуревич В.В., Дозорец Ж.А. Русско–английский фразеологический словарь – 1988.–17с.
184. “Ғиёс–ул–лғуғот” (Таълифи М.Ғиёсуддин бинни Чалолуддини Ромпурӣ), Бухорои Шариф. Когон,
185. Ефремова, Толковый словарь / Ефремова. – 2012.–12с.
186. “Луғати Фурс”–и Асадии Тӯсӣ (Бо кӯшиши Муҳаммад Дабири Сиёҳӣ), Техрон, 1336.
187. Даль, В.И. Словарь Даля / В.И. Даль. – 2012.–18с.
188. Дускаева Л.Р. (ред) Медиалингвистика в терминах и понятиях: словарь–справочник. – М.: ФЛИНТА. 2018.
189. Иमतшоева М., Мамадназарова А., Муродов М. Луғати мухтасари тафсирии англисӣ–тоҷикии истилоҳоти журналистика / Мухаррир проф. А. Мамадназаров. – Душанбе: Эр–граф, 2015. – 110 с.
190. Каменецкайте, Н.А. Синонимы в английской фразеологии / Н.А. Каменецкайте. – М., 1971.–45с.
191. Князев А.А. Энциклопедический словарь СМИ. – Бишкек: Изд–во КРСУ, 2002. – 340 с.
192. Крупнов В.И. Язык современной прессы. Англо–русский словарь–справочник активной лексики. В. 2 т. Т. 1. А–Ж. – М.: Высш. шк., 1993а. – 224 с.
193. Кунин, А.В. Английская фразеология (теоретический курс)/ А.В. Кунин. – М., Высшая школа,1970.–51с.
194. Кунин, А.В. Англо–русский фразеологический словарь / А.В. Кунин. – М., 1984. –32с.

195. Кунин, А.В. Англо–русский фразеологический словарь/ А.В. Кунин. (Гос. изд. иностр. словарей). – М., 1956. –74с.
196. Курьянов Е.И. Англо-русский словарь по средствам массовой информации (с толкованиями); около 12000 терминов. – М.: Московская международная школа переводчиков, 1993. – 320 с.
197. Ларин, Б.А. Очерки по фразеологии. (Очерки по лексикологии, фразеологии и стилистике) / Б.А. Ларин. – Л., 1956. – с.200–201.
198. “Луғати ҳарбии русӣ–тоҷикӣ” (тартибдодагон Н.Н. Ерашов, Ҷ.Икромӣ, А.З. Розенфельд, Ҳ.Юсуфӣ). Нашр. дав. Тоҷикистон, Сталинобод, 1942.
199. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ. Standart English-Tajik Dictionary Нашри такмилшудаи сеюм / А. Мамадназаров; Мухаррир ва мураттиб д. И. Ф., проф. А. Мамадназаров;–Душанбе: ЭР-граф, 2015.- 1016 с.
200. Москвин А.Ю. (сост.) Большой словарь иностранных слов / Сост. А. Ю. Москвин. – М.: Центрполиграф, 2005. – 816 с.
201. Мюллер, В.К. Англо–русский словарь / В.К. Мюллер. – М., 1985.–34с.
202. Мюллер В.К. Большой англо-русский и русско-английский словарь 200 000 слов и выражений /В.К. Мюллер. – М.: Эксмо, 2007. – 1008 с. – (Библиотека словарей Мюллера).
203. Николаев И.Л., Раупов Х., Александров И.А. Русско–таджикский фразеологический словарь / И.Л. Николаев, Х. Раупов, И.А. Александров. – Душанбе, Маориф,1984.–63с.
204. Ромпурӣ, Гиёсиддин Мухаммад. Гиёс-ул-луғот. Иборат аз се чилд. Ҷ.И. Гиёсиддин Мухаммад; Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуров; Мухаррир Ҳафиз Рауфов. – Душанбе: Адиб, 1987. – 480 с.

205. Словарь синонимов и антонимов английского языка. – М., 2005.–14с.
206. Страшнов С.Л. Актуальный медиапонятия: опыт словаря сочетаемости. – Екатеринбург: Литагент Ридеро, 2016
207. Ушаков, Д.Н. Толковый словарь русского языка / Д.Н. Ушаков. 2012.–21с.
208. Фарҳанги забони тоҷикӣ Қ.1. / Зери таҳрири М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ. – М., Советская энциклопедия. – Москва, 1969.–22с.
209. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди 1. А–Н. Зери таҳрири Сайфиддин Назарзода – Душанбе, 2008. – 950 с.
210. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Аз асри X то ибтидои асри XX. Иборат аз ду ҷилд. Дар зери таҳрири М.Ш. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ. 1. А–О. – М.: Сов. Энциклопедия, 1969. – 952 с.
211. Фарҳанги Мухтасари “Шохнома” (мураттиб Иброҳим Ализода). “Адиб”, Душанбе, 1992.
212. “Фарҳанги Рашидӣ” (ба таҳқиқ ва тасхеҳи Муҳаммад Аббосӣ), иборат аз 2 ҷилд, Техрон, 1337.
213. “Фарҳанги форсии Амид” (Таълифи Ҳасан Амид), муассисаи интишороти Амири Кабир, Техрон, 1362.
214. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехта (фарҳанги фразеологӣ) / М. Фозилов. – Душанбе, 1963. Ҷ.1.
215. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехта (фарҳанги фразеологӣ) / М. Фозилов. – Душанбе, Ирфон, 1964. Ҷ.2.
216. Фразеологический словарь русского языка / Под ред; А. И. Молоткова. – М., 1978.–340с.
217. Хорнби, А.С. Оксфордский толковый словарь английского языка – 7 ой выпуск / А. S. Hornby. Oxford Advanced Learners

- Dictionary – 7 th edition Cambridge International Dictionary of English; электронные ресурсы: «Мультиплекс 2.0» (Русско–англо–русский)–p122.
218. Ҳасандӯст, Муҳаммад. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Муҳаммад Ҳасандӯст. Ҷилди аввал Алиф–Бе. – Техрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ. 1393а (2014). – 585 с.
219. Ҳасандӯст, Муҳаммад. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Муҳаммад Ҳасандӯст. Ҷилди дувум Пе–Дол. – Техрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ. 1393б (2014). – С.586. – 1410.
220. Ҳасандӯст, Муҳаммад. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Муҳаммад Ҳасандӯст. Ҷилди сеум Ре–Коф. – Техрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ. 1393в (2014). – С.1411. – 2080.
221. Ҳасандӯст, Муҳаммад. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Муҳаммад Ҳасандӯст. Ҷилди дувум Коф–Ё. – Техрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ. 1393г (2014). – С.2081. – 2955.
222. Этимологический словарь русского языка. М. Р. Фасмер – М., Прогресс, 1973.–185с.
223. Aghajanzadeh, Dictionary of international words 2003. – 246 с.
224. Anderson, Sandra. Dictionary of Media Studies. Text Production and Proofreading Sandra Anderson. Heather Bateman. Emma Harris, Katy Me Adam. – London: A&C Black. 2006. – 282 p.
225. Barnhart, Robert K. (ed.) The Barnhart Concise Dictionary of Etymology: The origins of American English words. Edited by Robert K., Barnhart. – New York: Harper Collins Publishers. 1995. – 916 p.
226. Cambridge International Dictionary of English; электронные ресурсы: «Мультиплекс 2.0» (Русско–англо–русский)–141p.

227. Collins Cobuild English Dictionary. – London, Harper Collins Publishers Ltd, 1995. –245p.
228. Jackendoff, R. Semantic structures. Languages of the mind: Essays R. Jackendoff. – Cambridge (Mass.), 1990.–74p.
229. Longman Dictionary of Contemporary English, – М., Русский язык, 1992.–54p.
230. Oxford Dictionary & Thesaurus. Oxford University Press, 1995.–5p.
231. Thagard, P. Mind. Introduction to Cognitive Science / P. Thagard. – Cambridge (Mass.), MIT, 1996.–77p.
232. Vaughn, Stephen L, ed. Encyclopedia of American Journalism. New York: Routledge. 2008.
233. Watson, James, and Anne Hill. Dictionary of Media and Communication Studies. London: Hodder and / New York: Oxford University Press, 2006 (7th ed.).
234. Webster, N. A Dictionary of the language. – New York, 1867. – 560 p. First published 1828.
235. Webster's Third New International Dictionary of the English Language. Vol. I–III;
236. Webster's New Dictionary of Synonyms. Springfield: The New American Roget's College, 1973. (WNDS)–44p.
237. Weekley, E. M. A. An etymological dictionary of modern English. – London: John Murray, Albemarle Street, W., 1921. – 1660 clm. (830 p. +20 p. preface)
238. William Makepeace Vanity Fair, 1847–48 England, Low Countries ,Madras, 624 first edition–61p.

Захираҳои интернетӣ

239. Online etymology dictionary by Douglas Harper, November 2001. Дар асоси An etymological Dictionary of Modern English (Ernest Weekly, 1921, John Murray, 2 volumes, reprint 1967, Dover

Publications), The Shorter Oxford English Dictionary (1993), The Barnhart Dictionary of Etymology (1988) сохта шудааст.

Абарпайванд: <https://www.twirpx.com/file/292708/> (феврари соли 2021)

240. Тагоев Абдухамид. Новый русско–таджикский словарь. Вожаномаи нави русӣ ба тоҷикӣ. – Версия 8.00. Электронное издание / На правах рукописи. 12873 словарной статьи с использованием преимущественно коренных и современных слов таджикского языка. – Зафаробод, 2018. – 383 с. Абарпайванд: <https://zarowadk.ru/skachat-besplatno-2/knigi-slovani.html#tagoev1> (апрели соли 2021)